
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: соціально-педагогічний аспект

колективна монографія

за загальною редакцією
професора Н.А. Сейко

ЖИТОМИР

2014

УДК 37.013.2(031)

ББК 74.6я2

Е64

Рекомендовано до друку

рішенням Вченої Ради Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол №3 від 24 жовтня 2014 р.).

Рецензенти:

- Григорій Петрович ВАСЯНОВИЧ – доктор педагогічних наук, професор, м. Львів;
- Світлана Валеріївна ЛІСОВА – доктор педагогічних наук, професор, м. Рівне;
- Іван Іванович СМАГІН – доктор педагогічних наук, професор, м. Житомир.

Е64 Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект
:[колективна монографія] / кол. авт., за заг. ред. проф. Н.А. Сейко; відп.
ред. Н.П. Павлик. — Житомир: **Видавництво**, 2014. —220 с.

ISBN

В енциклопедії висвітлено концептуальні положення про права людини крізь призму соціально-педагогічних категорій і потреб; розкрито зміст базових технологій соціально-педагогічного захисту прав людини.

Посібник адресовано фахівцям соціальної та педагогічної сфер, студентам і аспірантам спеціальності «Соціальна педагогіка», а також усім зацікавленим у формуванні громадянського суспільства та викладанні висвітлених в енциклопедії тем.

УДК 37.013.2(031)

ББК 74.6я2

Редагування: Олена Остапчук, Надія Павлик, Інна Палько, Наталія Тарасенко.

Макет: Надія Павлик.

Обкладинка: Володимир Павловський, арт-студія «4route».

Ілюстрації: Василь Вознюк.

Координатор проекту: ВМГО «Асоціація «КВН України».

Відповідальний за випуск: Володимир Виговський.

**Видання здійснене за фінансової підтримки Міністерства молоді та спорту України,
у рамках реалізації проекту «Рух проти ненависті» – українського національного
компоненту загальноєвропейської кампанії «No Hate Speech Movement»**

Твердження та аналіз, представлені в енциклопедії, належать авторам, які несуть повну відповідальність за зміст статей.

ISBN

© ВМГО «Асоціація «КВН України»

ЗМІСТ

<i>Авторський колектив</i>	6
<i>Переднє слово</i>	9
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ / SECTION I. General Provisions on Human Rights	11
Громадянське суспільство / Civil Society	12
Ґендер / Gender	16
Невід'ємні права людини / Inalienable Human Rights	23
Права людини/ Human Rights	26
Права людини під час війни, збройного конфлікту / Human Rights during the War, Armed Conflict	30
Репродуктивні права / Reproductive Rights	36
Суспільні відносини/ Public Relations	40
Цінності громадянські / Civil Values	44
РОЗДІЛ II. ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ/ SECTION II. Human Rights in the Social-Pedagogical Work	49
Ґендерне виховання/ Gender Education	50
Захист прав людей з обмеженими функціональними можливостями / Human Rights Protection of Persons with Disabilities	53
Соціальна відповідальність/ Social Responsibility	57
Соціальний захист / Social Protection	61
Соціальний та правовий захист військовослужбовців/ Social and Legal Protection of Military Men	66
Соціально-педагогічна підтримка студентської молоді/ Social and Pedagogical Support of Students	75
Урахування права війни (збройного конфлікту) після припинення військового конфлікту / Considering the Law of War (Armed Conflict) after the tary Conflict Termination	79

РОЗДІЛ III. ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ/ SECTION III. Technologies of Human Rights Protection	84
Громадські організації/ NGOs, Public Organizations, Non-Government Organizations	85
Ґендерна культура / Gender Culture	89
Ґендерний вимір освіти / Gender Dimension of Education	93
Інформаційна безпека / Informational Security	99
Механізми захисту прав людини/ Mechanisms for Protecting Human Rights	104
Механізми захисту прав людини в Інтернеті / Mechanisms for Protecting Human Rights in the Internet	107
Міжнародна акція «16 днів активних дій проти ґендерного насильства»/ «16 Days of Activism Against Gender Violence»	112
Міжнародні організації захисту прав людини/ International Human Rights Organizations	116
Неформальна освіта / Non-Formal Education	120
Нормативно-правове забезпечення соціальної підтримки студентської молоді / Regulatory and Social Students' Support	124
Освіта в галузі прав людини/ Human Rights Education	128
Рух проти ненависті / No Hate Speech Movement	132
РОЗДІЛ IV. ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ/ SECTION IV. Discrimination: Types and Methods of Combating	138
Ґендерна толерантність/ Gender Tolerance	139
Ґендерна чутливість/ Gender Sensitivity	142
Ґендерне насильство / Gender Violence	145
Ґендерні стереотипи / Gender Stereotypes	149
Дискримінація / Discrimination	153
Егалітарність, егалітаризм, егалітарна свідомість/ Egalitarianism, Egalitarian Consciousness	157
Ейджизм / Ageism	161
Конформізм / Conformity	165
Ксенофобія / Xenophobia	168

Міжкультурна толерантність / Intercultural Tolerance	172
Множинна дискримінація / Multiple-Discrimination	177
Мова ворожнечі, мова ненависті / Hate Speech	178
Насильство / Violence	183
«Прихований навчальний план» або «Прихована навчальна програма» / Hidden Curriculum	187
Расизм / Racism	191
Сексизм або Гендерна дискримінація / Sexism, Gender Discrimination	196
Сексизм у рекламі / Sexism in Advertising	200
Соціальні стереотипи / Social Stereotypes	204
Стигматизація / Stigmatization	208
Толерантність / Tolerance	212

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

- **Барбелко Наталія Степанівна** – аспірантка кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка, викладач англійської мови Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права; *rudanatalia@mail.ru*;
- **Біляченко Галина Петрівна** – аспірантка кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; *bilyachenko_gp@mail.ru*;
- **Вегеш Ігор Миколайович** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет», *ihor.vegesh@gmail.com*;
- **Добрякова Ольга Андріївна** – керівниця Житомирської обласної громадської організації «Фідем»; *dobryakovaolya@mail.ru*;
- **Дороніна Тетяна Олексіївна** – доктор педагогічних наук, доцент; завідувач кафедри педагогіки Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»; керівниця Центру ґендерної освіти; радник (на громадських засадах) МОН України з питань ґендерної освіти; національна експертка та тренерка Програми рівних можливостей і прав жінок в Україні (ПРООН-ЄС); *doroninat@inbox.ru*;
- **Євченко Олександр Вікторович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри редагування та основ журналістики ЖДУ ім. І.Франка; *al_yevchenko@mail.ru*;
- **Євченко Світлана Василівна** – тренерка Програми ПРООН з ґендерної політики, національна експертка з ґендерного бюджетування, головний спеціаліст департаменту сім'ї, молоді та спорту Житомирської ОДА; *sveta.yevchenko@mail.ru*;
- **Залібовська-Ільніцька Зоя Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; *zoia-zv@mail.ru*;
- **Ілліна Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; *illina.olga@yandex.ua*;

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: соціально-педагогічний аспект

- **Коваль Тетяна Вікторівна** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри естетики, етики та образотворчого мистецтва Житомирського державного університету імені Івана Франка; *ryabina07@meta.ua*;
- **Колодій Маріанна Михайлівна** – PhD Public Policy, директорка Закарпатського центру гендерної освіти при Ужгородському національному університеті, *marianna-kolodij@yandex.ru*;
- **Коляденко Світлана Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; директорка Студентської Соціальної Служби для Молоді ЖДУ; *svetlaya_uk@mail.ru*;
- **Котова-Олійник Софія Вікторівна** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, керівниця наукового відділу ЖОМГО «Паритет», експертка Індустріального гендерного комітету з реклами, тренерка проектів ПРООН, ЄС; *melancholika@mail.ru*;
- **Літяга Інна Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; *innalet@mail.ru*;
- **Остапчук Олена Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка, директорка Центру гендерної освіти університету, членкиня Житомирської обласної координаційної ради з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми; *elengender@mail.ru*;
- **Павлик Надія Павлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка, національний координатор кампанії «Рух проти ненависті» в Україні; *ravnad@ukr.net*;
- **Палько Інна Миколаївна** – директорка Центру міжкультурної толерантності Житомирського державного університету імені Івана Франка, керівниця Соціально-

інтерактивного «Театру життя», асистент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності; *innapa1.ko@gmail.com*;

- **Сейко Наталія Андріївна** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи і міжнародних зв'язків Житомирського державного університету імені Івана Франка; *sejkon_@mail.ru*;

- **Ситняківська Світлана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; *hng@ukr.net*;

- **Сочинський Андрій Іванович** – заступник Голови ради Житомирської обласної Асоціації фахівців соціальної сфери; *sotchinskiy_a_i@email.ua*;

- **Тарасенко Наталія Леонідівна** – асистент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка, Голова Ради Житомирської обласної молодіжної громадської організації «Паритет», тренерка з питань репродуктивного здоров'я та планування сім'ї; *natakrileo@mail.ru*;

- **Товщик Сергій Андрійович** – асистент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка; *tovsergei@gmail.com*;

- **Хливнюк Микола Григорович** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри електроніки Житомирського військового інституту державного університету телекомунікацій; *hng@ukr.net*;

- **Черних Олена Олександрівна** – пошукачка кафедри соціальної педагогіки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, голова молодіжної організації «Старт»; *cvit2004@ukr.net*.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Наші дружні читачі та читаючі друзі!

Ви тримаєте в руках посібник, який адресовано всім зацікавленим у формуванні громадянського суспільства, побудованого на засадах поваги до людської гідності та невід'ємних прав людини. Ми очікуємо, що книга буде корисною широкому колу читачів – педагогам, дослідникам, фахівцям соціальної сфери, громадським діячам, аспірантам, студентам, учням. Тобто всім, хто завдяки професійній діяльності або активній громадській позиції прагне будувати українське суспільство на засадах європейських цінностей.

Основними завданнями цієї енциклопедії є: комплексне висвітлення концептуальних положень про права людини, а також технології їх забезпечення; стимулювання подальших наукових і методичних розробок у галузі соціальної педагогіки; сприяння освіті у галузі прав людини.

Актуальність видання енциклопедії визначається потребами освітньої сфери у створенні єдиної методологічної бази вивчення та викладання тем у галузі прав людини; відсутністю спеціальної підготовки педагогічних працівників та фахівців соціальної сфери до роботи у галузі прав людини; не розробленістю або розрізненістю відповідного науково-методичного апарату.

В енциклопедії висвітлено категорії, прямо або опосередковано, пов'язані з правами людини як найвищою цінністю громадянського суспільства. Деякі з цих термінів є широко вживаними, інші є інноваційними або дискусійними, оскільки відображають нове бачення практичного чи наукового досвіду соціально-педагогічної діяльності. Отож, запрошуємо вас до спільного наукового пошуку шляхом обговорення та викладання тем у галузі прав людини у Вашій науковій та педагогічній діяльності.

При підготовці енциклопедії нам не вдалося висвітлити один із попередньо запропонованих розділів – «Уроки історії в становленні концепції прав людини», який був покликаний розкрити історію розвитку базових категорій. Тому, сподіваємося, це видання не буде останнім і ми матимемо змогу на засадах Вашого зворотнього зв'язку та нашого подальшого зростання підготувати більше цікавого матеріалу.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: соціально-педагогічний аспект

Означене видання є частиною виконання Національної кампанії «Рух проти ненависті», що реалізує в Україні загальноєвропейський проект «No Hate Speech Movement» за сприяння Міністерства молоді і спорту України, тому більше цікавої та корисної інформації у галузі прав людини Ви можете знайти на сайті кампанії: <http://nhsm.info/>. На сайті також розміщені методичні матеріали та інформація про правозахисні й молодіжні організації-партнери кампанії. Окрім того, на сайті можна залишити Ваші відгуки та пропозиції щодо «Енциклопедії прав людини: соціально-педагогічний аспект».

З повагою, від авторського та редакційного колективів

Надія Павлик

РОЗДІЛ І.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Vozniuk 2014

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО (CIVIL SOCIETY) – історичний тип розвитку людського суспільства, вільний від безпосереднього впливу держави, але такий, що взаємодіє з нею; сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів громадян через створення та розвиток недержавних інститутів, громадських об'єднань і відносин між людьми на засадах добровільної солідарності та співпраці з метою представництва й захисту їх прав; специфічна підструктура людського суспільства, що охоплює соціальну, економічну, політичну, духовну, культурну, інформаційну системи, сприяє здійсненню суспільно значущої діяльності, передбачає поділ сфер впливу між державою і громадянином, є складовою частиною діючої демократії, сприяє пануванню верховенства права.

Виникнення громадянського суспільства пов'язане з появою людини-громадянина, яка усвідомлює себе його повноцінним членом, наділеним невід'ємними правами та свободами, а також обов'язками перед іншими членами суспільства, які потрібно сумлінно виконувати.

Будь-яке суспільство так чи інакше пов'язане з державою. Цей взаємозв'язок по-різному трактували ще філософи Давньої Греції та Риму. Так, Платон і Аристотель ототожнювали державу й суспільство, водночас аналізували взаємостосунки людини та влади залежно від різних форм державного правління. Ціцерон також, ототожнюючи ці поняття, стверджував, що бути громадянином держави – означає бути членом громадянського суспільства, поводитися відповідно до його законів.

Одним із перших, хто розробив концепцію громадянського суспільства став Томас Гоббс, який розрізняв природне суспільство і громадянське. Громадянське суспільство – це одержавлене суспільство, яке є результатом переходу від природного до суспільно-політичного стану. Держава творить громадянське суспільство, визначаючи порядок, цивілізуючи його членів. Розвиваючи ідею про громадянське суспільство як одержавлене, Дж. Локк стверджував, що в громадянському суспільстві перебувають ті, хто об'єднані в єдине ціле, мають спільний встановлений закон і судову установу, куди можна звертатися щодо вирішення спорів та покарання злочинців. Отже, зазначені погляди свідчать про переважання певного «шефства» держави над суспільством, їх

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

нерозривну єдність, контроль над громадянами за допомогою встановлених правил та законів.

Як різні поняття громадянське суспільство і держава почали розглядатися з II половини XVIII ст. Так, англійський філософ Адам Фергюссон («Замітки з історії громадянського суспільства», 1767 р.) підкреслював суспільну природу людини, вважав небезпечною втрату громадянського духу для неї. Він доводив необхідність створення асоціації громадян, яка пронизувала б усі сфери громадянського суспільства.

Томас Пейн, американський політичний філософ, у праці «Права людини» (1791-1792 рр.) висловлював думки щодо того, що людині від природи властиве прагнення до громадського життя. Держава – це не більше як делегування їй повноважень й щодо суспільства вона має допоміжний характер. Громадянське суспільство має право захищати себе від держави. Чим більш зрілим є громадянське суспільство, тим більше воно саморегулюється і тим менше потребує регуляції з боку держави.

Георг Гегель також розглядав суспільство і державу як окремі явища. Стверджував, що суспільство існує не всередині держави, а поряд з нею. Громадянське суспільство поєднує в собі матеріальні умови життя, ринкову економіку, суспільні класи, корпорації та інститути, суспільні права, а індивіди пов'язані між собою певними інтересами.

Таким чином, громадянське суспільство й держава ніби паралельно існують, мають право на свій власний розвиток. Кожній людині властива суспільна природа й держава має лише допомагати представникам суспільства у розвитку. Інакше вони мають право на захист своїх прав та інтересів, якщо державні органи їх порушують.

Подальший розвиток громадянського суспільства визначався ринковими, економічними, соціальними та політичними відносинами в ньому, на що й звертали увагу дослідники при його вивченні. Зазначається, що громадянське суспільство – це особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язаних між собою матеріальними, економічними, духовними інтересами, необхідністю дотримуватися правил та законів, встановлених як самим суспільством, так і державою, а також захистом суспільних й особистих прав та інтересів громадян. Більш пріоритетним має бути саме громадянське суспільство, а не

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

держава, тому що її завдання – у дотриманні прав та інтересів людини та регуляції суспільних відносин.

З іншого ж боку, недоцільно применшувати роль одного і занижувати роль іншого. Ідеальним варіантом є розгляд громадянського суспільства та держави як рівноправних складових людського суспільства загалом, які взаємодоповнюють та підтримують одна одну.

Інститути громадянського суспільства: добровільні громадські організації та громадські рухи, політичні партії на етапі свого формування, незалежні засоби масової інформації, органи самоврядування населення, заклади надання соціальної допомоги та підтримки, пов'язані з громадськістю організації судової, правоохоронної, виборчої систем.

Громадянське суспільство – це не лише сфера громадських організацій та відносин, а й спосіб взаємодії між людьми, що проявляється в культурі спілкування, пануванні цінностей довіри, толерантності, поваги, рівності прав. Воно представлене такими членами суспільства, яким не байдужі чужі проблеми; вони здатні йти на компроміси, бути поміркованими в прийнятті рішень, суспільно й політично активними, конкурентоспроможними в різних галузях діяльності.

Таким чином, громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, що захищена відповідними законами від прямого втручання держави і в якій переважають громадянські цінності.

Отже, основними *ознаками* громадянського суспільства є:

- відокремлена від держави структура суспільства – добровільні об'єднання та організації, асоціації громадян, профспілки, незалежні ЗМІ, місцеве самоврядування;
- середовище приватного життя та неформального спілкування людей, порівняно з формалізованими умовами існування держави;
- сфера вільної реалізації особистих і суспільних інтересів та прав громадян;
- соціальні, моральні, громадські та духовні цінності, яких дотримуються й розвивають члени громадянського суспільства;
- пріоритет громадянських прав над державними законами;

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

- свобода особистості як члена громадянського суспільства;
- усвідомлення особистістю себе як члена суспільства, власної відповідальності за все, що в ньому відбувається;
- високий рівень громадської активності населення;
- можливість особистісного, професійного та громадянського розвитку особистості;
- право приватної власності та сфери приватної діяльності;
- політична система держави, орієнтована на цінності громадянського суспільства та процеси, що відбуваються в ньому;
- право громадянина на участь у творенні та розбудові держави тощо.

Визначити максимально конкретні ознаки громадянського суспільства навряд чи буде можливо, оскільки держава, суспільство, цінності й потреби людей змінюються, тому мінливими є і характерні ознаки громадянського суспільства. Однозначним є лише те, що громадянське суспільство не означає лише наявність в ньому громадян й державних законів, громадських об'єднань та соціальних інститутів, але й того, що кожний громадянин несе однакову відповідальність за суспільні процеси й може відчувати однакову міру захисту прав та інтересів, сприяє поширенню громадянської культури.

Розвиток і вдосконалення системи громадянського суспільства є важливим фактором захисту прав людини, зокрема вразливих категорій населення. Провідну роль у цьому відіграють громадські організації та об'єднання. Суспільство з розвиненою мережею громадських організацій, громадським спілкуванням та громадською культурою здатне змінити тип політичної культури, яка, в свою чергу, теж стає цивільною, громадянською і змінює спосіб функціонування всіх важливих суспільних інститутів.

Інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності прав громадян, допомагають виражати громадську думку, регулювати вимоги та протести, щоб вони не стали стихійними, створюючи тим самим сприятливі умови для діяльності демократичної влади.

Література

1. Громадянське суспільство. Незалежний культурологічний часопис. — Львів, 2001. — Вип. 21. — 282 с.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

2. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): [навч. посіб.] / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 400 с.
3. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн ; пер. з англ. І. Савчак. — Л. : Літопис : Центр гуманітарних досліджень Львівського національного ун-ту ім. І.Франка, 2000. — 283 с.
4. Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон. — М.: РОССПЭН, 2000. — 392 с.
5. Філософія : підручник/ За заг.ред.М.І.Горлача, В.Г.Кременя, В.К. Рибалка. —Харків: Консум, 2001. — 672 с.

© *Галина Біляченко*

ГЕНДЕР (GENDER) – термін, який набув свого поширення у науковому дискурсі, задля розмежування біологічної (sex) та соціальної (соціокультурної) «статі»; соціальна стать, тобто сукупність соціальних та міжособистісних характеристик людини, які, відповідно до суспільно-історичних умов, пов'язують із належністю людини до чоловічої чи жіночої статі.

На думку Т. Говорун та О. Кікінежді, ґендер – це соціальний конструкт, який охоплює соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступ до влади, сімейні ролі й репродуктивну поведінку. Є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства. Стосується він не анатомо-фізіологічних властивостей, за якими різняться чоловіки і жінки, а соціально сформованих рис, притаманних «жіночості» та «мужності». Переважна більшість сучасних науковців наголошують на складності й багаторівневості внутрішньої структури категорії «ґендеру» та підкреслюють необхідність її розгляду з опорою на корелят – категорію «статі». У співвідношенні цих категорій, на думку дослідників, виразно виділяються конституціональні (стать) та соціокультурні аспекти (ґендер).

Традиційно під статтю розуміється сукупність анатомо-біологічних ознак людини. Тому до статевих ознак науковці відносять соматичні (розміри, конституція і пропорції тіла; диференціації анатомічної будови статевих органів, розміщення жирових відкладень, особливості статевого дозрівання) та генетичні характеристики (певні відмінності в будові мозку чоловіків і жінок, різний набір статевих гормонів); психофізіологічні властивості (відмінності в моторній сфері; м'язова сила, функціональна асиметрія великих півкуль); сенсорно-перцептивні (гострота слуху, диференціальна

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

чутливість до звукових і світлових стимулів); властивості нервової системи (рухливість процесу збудження, сила нервової системи); емоційні (чоловіки мають більшу емоційну стійкість, меншу емоційну лабільність). У широкому розумінні *стать* – комплекс загальносоматичних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, які визначають індивіда як чоловіка / жінку (О. Скар). Такий підхід дозволяє сучасним дослідникам стверджувати, що *стать* – багаторівнева структура, елементи якої формуються на різних стадіях (пренатальний та постнатальний періоди) індивідуального розвитку за «трьома часовими осями розвитку»: біологічною, соціальною й психологічною (О. Асмолов). Ці аспекти дозволяють говорити про біологічну *стать*, соціальну *стать* і психологічну *стать*. На думку О. Асмолова, психологічна *стать* – складне системне утворення, яке в більшості випадків зумовлене біологічною визначеністю індивіда, етнокультурними традиціями виховання та статево-рольовими нормами суспільства. Із цих позицій *стать* складається з кількох компонентів, які послідовно формуються в процесі розвитку. Про це йде мова в наукових розробках Д. Воронцова, Д. Ісаєва та В. Кагана, Д. Колесова, І. Кона, Н. Харламенкової та ін. Аналізуючи внутрішню структуру *статі*, Д. Воронцов указує, що лише на рівні гонадної *статі* можна виокремлювати дві *статі* (чоловік / жінка), а щодо хромосомної складової такий поділ викликає у вчених певний сумнів. Учені спираються на концепцію американських сексологів Дж. Мані, які виокремлюють певні «різновиди *статі*». Крім того, як стверджують сучасні дослідники питань статевої ідентифікації (Ю. Альошина та А. Волович), різниця між *статями*, яка донедавна визначалася за трьома параметрами (просторова уява, математичні здібності, вербальний інтелект), на сьогодні не є беззаперечною й ставиться під сумнів. Із цих позицій цікавим здається нещодавно опубліковане дослідження вчених факультету психології (State University of New York at New Paltz) Е. Неш (Alison Nash) та Г. Гроссі (Giordana Grossi) «Picking Barbie's Brain: Inherent Sex Differences in Scientific Ability?». Науковці, співставляючи чисельні західні дослідження щодо статевої різниці хлопців та дівчат, які начебто пояснюють їхню розумову активність та спрямованість інтересів, доходять висновку про недосконалість методик попередніх авторів, сумнівність проведеного стандартизованого тестування, вплив на результати досліджень різноманітних емпіричних факторів, а отже повну неможливість однозначного пояснення

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

здібностей та нахилів дитини лише її біологічною статтю. Сучасні дослідження переконують, що стать – це не лише певні біологічні показники й ознаки. У формуванні статі суттєве значення мають соціальні чинники, що дозволяє вченим розглядати стать соціально – ґендер. На цьому наголошує Е. Гідденс, коли визначає сутність ґендеру як «соціальні очікування стосовно поведінки, що розглядаються як відповідні для чоловіків або жінок. *Ґендер* – це не фізична різниця між чоловіком і жінкою, а особливості чоловічості і жіночості, що формуються соціально».

Сама ідея «поділу» статі практично одночасно виникла у Роберта Столера (1924-1991 рр.), Джона Мані (1921-2006 рр.) та Ен Оуклі. Психоеаналітик Р. Столер (університет Каліфорнії, Лос-Анджелес) у своєму виступі на конгресі психоеаналітиків у Стокгольмі (1963 р.), а згодом у праці «Стать і ґендер» (1968 р.) обґрунтував позицію щодо розмежування категорій статі (біологічний аспект) і ґендеру (культурологічний аспект) та наукових дисциплін, які їх розглядають. Стать – предмет біології й фізіології; ґендер – предмет психології, історії, культурології та соціології. Д. Мані, професор педіатрії і медичної психології (з 1951 р.), відомий своїми дослідженнями в галузі сексуальної ідентичності. Він уперше почав уживати такі важливі терміни як «ґендерна ідентичність» і «ґендерна роль». Стверджував, що ґендерну ідентичність можна формувати штучно, що було доведено його психотерапевтичною практикою. Е. Оуклі, професор соціології та соціальної політики інституту освіти Лондонського університету, у 1972 р. опублікувала працю «Стать, ґендер і суспільство». У цій роботі дослідниця пише, що слово «секс» указує лише на біологічні відмінності, у той час як поняття «ґендер» стосується культури й соціальної класифікації «чоловічого» і «жіночого». Практично в цей же час (1975 р.) виходить публікація американського антрополога, професора Мічиганського університету (США) Г. Рабін «Обмін жінками», у якій було сформульовано поняття «статево-ґендерної системи», і публікація професора, президента школи Жіночих досліджень Брандес університету (США) Р. Унґер «Рedefініція понять стать та ґендер» (1979 р.), якою пропонується використовувати слово «стать» лише в біологічному контексті. «Ґендер» як аналітична категорія вперше було введена до наукового обігу в 1986 р., коли вийшла стаття американського історика Дж. Скот «Ґендер: значуща категорія історичного аналізу». Дж. Скот стверджувала, що вивчення ґендерної проблематики повинно вийти

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

за межі «жіночого питання» (становища жінок), зважаючи на питання суспільних відносин та ролей жінок і чоловіків. Згодом прихильники цієї думки запропонували використовувати слово «стать» (sex) щодо визначення біологічних (фізіологічних і морфологічних) відмінностей людини, а слово «ґендер» – щодо характеристик соціально-культурного плану. Отже, виникають дві концепції при тлумаченні категорії «стать»: біодетерміністська і соціокультурна. Перша концепція – це теорія функціоналізму (Т. Парсонс) і теорія інформації (В. Геодакян). Друга концепція (соціокультурна) набула свого розвитку саме в ґендерних дослідженнях.

У ґендерних дослідженнях категорія стать має вузьке значення біологічної статі, яке співвідноситься з поняттям ґендеру. Саме це стверджує Н. Усачова, коли пише: «Стать у контексті ґендерного конструювання уявляється як категорія біологічна – безпосереднє сполучення геніталій, дородовий, підлітковий та дорослий гормональний набір: здатність до прокреації». Більшість дослідників виходять із положення, що стать характеризує біологічну ідентифікацію, тому що вона очевидна з моменту народження. Це визначення не охоплює випадки анатомічних вроджених особливостей. Крім того, як зауважує О. Войскунський, варто зважати на розвиток соціальної практики зміни статі та/чи на нетрадиційну сексуальну поведінку – трансвестизм, бісексуальність, гомосексуальність, транссексуальність тощо. Переконаність у тому, що кожній людині властива бісексуальність, спонукала ще О. Вейнінгера до висновку, що диференціація статей, їхній поділ ніколи не бувають завершеними. Отже, стать не є дихотомічною характеристикою, що підтверджується численними етнографічними прикладами. У зв'язку з цим виникає інше визначення статі як категорії соціальної. З цієї позиції пропонуються такі визначення: «Стать (sex) як соціальна категорія, що визначає показники соціальних функцій, заснованих на здатності до відтворення та рольовій статевій взаємодії, як продовжувачів роду та виконавців виховання нащадків»; «Стать соціальна – комплекс біологічних, соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, який онтогенично розвивається та забезпечує індивіду особистий, соціальний і правовий статус чоловіка та жінки». Н. Зборовська, зокрема, відзначає: «ґендер – поняття, що використовується в гуманітарних науках для

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

відображення соціо-культурного аспекту статевої приналежності людини, тобто «соціо-стать» на протигагу біологічній статі».

Саме статусні характеристики чоловіка й жінки є номінативним ядром поняття ґендеру. «ґендер, – підкреслює Д. Ісламова, – має соціальний і правовий аспект. Основою правового статусу особистості є її фактичний соціальний статус, тобто реальний стан людини в суспільстві. Право вводить цей стан у законодавчі рамки. У соціальному аспекті статус є певною системою соціальних можливостей людини».

Н. Абубікірова, спираючись на аналіз низки інтерпретацій поняття «ґендер», дає таке його визначення: «Це соціальне відношення, не біологічна стать, а уявлення кожної індивідуальності у межах специфічних соціальних стосунків». Цю позицію щодо поняття ґендер поділяють Т. Бендас, Р. Гаджієва, Є. Ільїн, Л. Штильова, які додають до цього визначення символічний, етнокультурний і виховний аспекти. О. Здравомислова та Г. Темкіна, зокрема, стверджують, що ґендер – це соціальний статус, що визначає індивідуальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади, сексуальності, родинної ролі та репродуктивної поведінки. Соціальні статуси діють у межах культурного простору певного співтовариства. Це означає, що ґендеру як статусу відповідає ґендерна культура.

Про неможливість звести поняття ґендеру до «соціальних меж статевої відмінностей та їхньої природи, у їх соціальному або індивідуальному вираженні» пише Н. Усачова. Дослідниця підкреслює, що це поняття знаходить відображення у всіх формах людської діяльності та є системою поведінкових моделей, яка відтворює суспільну структуру влади/покори. Провідні вітчизняні вчені-ґендерологи Т. Говорун та О. Кікінежді вважають, що ґендер – соціально-психологічна характеристика, набута в процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями культури, традицій, звичаєвості, виховання, соціальними очікуваннями.

Наявні й інші визначення ґендеру, які відображають лише один, актуалізований тим чи тим дослідником відповідно до предмету наукового аналізу, бік розгляду проблеми ґендеру. Наприклад, О. Асташина розглядає ґендер у лінгвістичному аспекті, тому вважає, що ґендер – це «комплекс соціальних і психологічних процесів та

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

культурних настанов, які народжені суспільством і впливають на поведінку національної мовної особистості». Авторитетний ґендеролог Н. Шведова визначає ґендер як набір культурних характеристик, які зумовлюють соціальну поведінку жінки й чоловіка, їх взаємовідносини.

Педагоги-науковці роблять спроби імплементації категорії ґендеру до педагогічного дискурсу й формулюють свої визначення розглядуваної категорії. «Ґендер – це сукупність якостей мужності та жіночності в одній людині», – зауважує М. Бояркіна; «система соціокультурних статевих відносин, які виникають у чоловіка й жінки внаслідок їх спілкування між собою та зовнішнім світом, що проявляється у всіх сферах життя людини і суспільства», – наголошує І. Столярчук. З погляду С. Рикова, зміст поняття «ґендер» у педагогіці полягає насамперед в ідеї соціального моделювання міжстатевих взаємин у різних соціальних групах та в суспільстві загалом, конструювання статі через призму соціальних відносин (на відміну від сексуальної статі, що задається генетично). Ґендер при цьому розглядається як соціальний конструкт, результат соціалізації особистості певної статі в конкретному соціокультурному середовищі, як культурна маска статі, «сукупність соціальних репрезентацій статі, а не їхня природна визначеність». Тобто ґендер тлумачиться як багатозначне філософське, соціальне, культурологічне поняття, яким позначається комплекс правових, соціальних, психологічних, культурних та інших явищ.

З педагогічної точки зору можемо говорити про три підходи до визначення ґендеру. Згідно з першим підходом, ґендер розглядається статеві (тип мислення, особливості сприйняття й розуміння навчального матеріалу, процесу запам'ятовування й навчальної діяльності тощо) особливості дитини (Б. Ананьєв, А. Балабанова, В. Гам, Г. Гущина, Є. Ільїн, Л. Казначєєвська, С. Матюшкова, М. Уланова, Т. Юрищева). Відповідно до другого підходу, ґендер тлумачиться як суспільно виправдані норми міжстатевої взаємодії (Л. Белецька, В. Чумаков) і статево-рольової поведінки та самовизначення (О. Давиденко, О. Дахін, І. Євтушенко, Д. Логвінова, А. Мудрик, Н. Рунгш, Л. Столярчук), якими необхідно оволодіти учням у процесі навчання й виховання. Прихильники третього підходу вважають, що ґендер – встановлені норми міжстатевої взаємодії та статево-рольової поведінки (культурно-нормативні стандарти),

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

які відображають чинні (на сьогодні – патріархатні/домінаторні) настанови суспільства (гендерні стереотипи) і потребують докорінних змін відповідно до демократичних процесів сучасності (Т. Говорун, Т. Голованова, Н. Городнова, Ю. Гусєва, Т. Дороніна, О. Кікінежді, І. Костикова, В. Кравець, С. Ліпатова, О. Луценко, Н. Приходькіна, М. Сабунаєва, О. Турутїна, Л. Шустова та ін.).

Прихильники першого погляду залишаються на біодетерміністських позиціях; представники другого використовують структурно-функціональний підхід у своїх дослідженнях, і лише науковці, які підтримують третій підхід, демонструють розуміння гендеру відповідно до вимог гендерної теорії, розуміючи під гендером штучний розподіл ролей і функцій між чоловіками і жінками в суспільстві (теорія соціального конструювання гендеру), співвідношення їхніх соціальних статусів (гендер як стратифікаційна категорія), існуючі в культурі уявлення про сутність і ознаки маскулінності і фемінності (гендер як культурна метафора) тощо.

Термін «гендер» – це елемент сучасного наукового типу особистості, який відображає особливості адаптації людини до сучасної їй соціокультурної моделі мужності / жіночності. У педагогічному аспекті гендер – це водночас і процес, і результат соціалізації (яка відбувається під безпосереднім впливом освіти як інституту соціалізації), коли особистість здобуває свій варіант гендеру, що має безліч моделей.

Література

1. Абубикірова Н. И. Что такое «гендер»? / Н. И. Абубикірова // *Общественные науки и современность*. — 1996. — №6. — С. 123—125.
2. Войскунский А. Е. Пол. Гендер. Интернет / А. Е. Войскунский // *Вестник РГНФ (Российского гуманитарного фонда)*. — 2004. — №1. — С.169—178.
3. Говорун Т.В. Гендерна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
4. Здравомыслова Е. Введение. Социальная конструкция гендера и гендерная система в России / Е. Здравомыслова // *Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период : сб. научн. статей [под ред. Е. Здравомысловой]*. — СПб. : Центр независимых социальных исследований, 1996. — Вып. 4. — С. 5—12.
5. Nash A. Picking Barbie's Brain: Inherent Sex Differences in Scientific [Електронний ресурс] / Alison Nash, Giordana Grossi // *Interdisciplinary Feminist Thought*. — 2007. — Vol.2. — Iss.2. — Article 5. — Режим доступу до журн. : <http://escholar.salve.edu/jift/vol2/iss1/5>.

© **Тетяна Дороніна**

НЕВІД'ЄМНІ ПРАВА ЛЮДИНИ (INALIENABLE HUMAN RIGHTS)— набір прав і свобод, якими кожна людина володіє від народження, тому вони є невідчужуваними і належать їй протягом усього життя. Невід'ємність як характеристика прав людини свідчить, що вони не є дарованими державою чи урядом, не залежать від місця, часу, устрою суспільства та держави; ви не можете втратити ці права так само, як не можете припинити бути людською істотою.

В історії людства в різних суспільствах розвивалися системи правосуддя і правила моралі, спрямовані на благополуччя в цілому. До 18 століття не в одному суспільстві, цивілізації або культурі не були широко розповсюджені практика або уявлення про невід'ємні права людини.

Протягом становлення суспільства було прийнято низку правозахисних документів, а саме: Велика Хартія Вольностей (1215), британський Біль про права (1689), французька декларація прав людини і громадянина (1789), але в жодному з них не було відображено основоположне поняття про те, що кожна людина має право на певні права виключно в силу того, що вона людина.

Права людини мають природну основу і є невід'ємними для кожного індивіда; вони позанаціональні й позатериторіальні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання й захисту. У разі ж закріплення прав людини в законодавчих актах конкретної держави вони стають і правами громадянина цієї держави.

Права людини в загальному вигляді – це універсальна категорія, що характеризує захищену законом міру можливої поведінки людей, яка спрямована на задоволення потреб та інтересів людини шляхом користування елементарними, найбільш важливими благами та умовами безпечного, вільного існування особистості в суспільстві. Права людини характеризують обсяг благ та умов, що забезпечують її вільний розвиток і визначаються суспільним становищем людини (зокрема, у системі матеріального виробництва).

Права і свободи людини і громадянина є *невід'ємними*, оскільки становлять складову частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина як соціальна

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

істота, яка позбавлена прав, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, бо не має можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. А в державно-організованому суспільстві правова характеристика особи покликана відігравати вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші аспекти життєдіяльності людини у її відносинах із суспільством і державою.

Держава не дарує прав людині, а тому держава не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність.

Закріплюючи природні та невід'ємні права і свободи в Основному Законі, інших нормативних актах, українська держава їх гарантує, при цьому враховує світову суспільну думку, загальновизнані принципи і норми. *Особливість* цих прав полягає в тому, що вони:

- надані людині від природи;
- носять природний і невідчужуваний характер;
- виступають у якості найвищої соціальної цінності;
- є безпосередньо діючим правом;
- знаходяться під захистом держави;
- відповідають міжнародним стандартам.

Основним міжнародним документом, який захищає невід'ємні права людини, є *Конвенція про захист прав людини та основних свобод*. Відповідно до неї виокремлюють такі невід'ємні права людини:

Стаття 2 – **Право на життя.**

Стаття 3 – **Заборона катування.**

Стаття 4 – **Заборона рабства та примусової праці.**

Стаття 5 – **Право на свободу та особисту недоторканність.**

Стаття 6 – **Право на справедливий судовий розгляд.**

Стаття 7 – **Покарання виключно на підставі закону.**

Стаття 8 – **Право на повагу до приватного і сімейного життя.**

Протокол № 4:

Стаття 1 – **Заборона ув'язнення за борги.**

Стаття 2 – **Свобода пересування.**

Стаття 3 – **Заборона вислання громадян.**

Стаття 4 – **Заборона колективного вислання іноземців.**

Протокол № 6:

Стаття 1 – **Скасування смертної кари (обмежена мирним часом) .**

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Стаття 9 – **Свобода думки, совісті і релігії.**

Стаття 10 – **Свобода вираження поглядів.**

Стаття 11 – **Свобода зібрань та об'єднань.**

Стаття 12 – **Право на вступ до шлюбу.**

Стаття 13 – **Право на ефективний засіб правового захисту.**

Стаття 14 – **Заборона дискримінації** (належить тільки до прав, закріплених Конвенцією та її протоколами).

Протокол № 1:

Стаття 1 – **Право на мирне користування своїм майном.**

Стаття 2 – **Право на освіту.**

Стаття 3 – **Право на вільні вибори.**

Протокол № 7:

Стаття 1 – **Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців**

Стаття 2 – **Право на оскарження вироків по кримінальних справах в другій інстанції.**

Стаття 3 – **Відшкодування в разі судової помилки.**

Стаття 4 – **Право не бути судимим або покараним двічі.**

Стаття 5 – **Рівноправність подружжя.**

Протокол № 12:

Стаття 1 – **Загальна заборона дискримінації.**

Протокол № 13:

Стаття 1 – **Скасування смертної кари.**

Конвенція про захист прав людини та основних свобод, також відома під неофіційною назвою Європейська конвенція з прав людини, є одним з основних документів Ради Європи. Цей міжнародний договір підписаний у 1950 році і набув чинності 3 вересня 1953 року. Конвенція встановлює невід'ємні права і свободи для кожного і зобов'язує держави гарантувати ці права кожній людині, яка знаходиться під їх юрисдикцією. Головна відмінність Конвенції від інших міжнародних договорів у галузі прав людини – існування реально діючого механізму захисту декларованих прав – Європейського суду з прав людини, що розглядає індивідуальні скарги на порушення Конвенції. Будь-який громадянин або житель країни Ради Європи, який вважає, що його права і свободи, закріплені певною статтею Конвенції, було порушено, має можливість звернення до Європейського суду з прав людини, якщо відповідна стаття була ратифікована його країною.

В Україні природні (невідчужувані, невід'ємні) права людини знайшли своє відображення в Конституції і в конституційно-правових актах. Стаття 3 Конституції України проголошує людину найвищою соціальною цінністю. Крім того, встановлюється, що «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст.21); стаття 27 Конституції України передбачає,

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

що «Кожна людина має невід'ємне право на життя»; стаття 28 Конституції України передбачає, що «Кожен має право на повагу до його гідності»; стаття 29 – «Кожна людина має право на свободу». Конституція України допускає можливість окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але тільки з ціллю забезпечення безпеки громадян із зазначенням строку дії цих обмежень.

У світі кожна держава ратифікувала хоча б один з основних договорів в області прав людини, а 80% держав ратифікували чотири і більше таких договорів, що відображає загальну згоду серед держав у відповідній сфері, що, у свою чергу, накладає на них правові зобов'язання, і підтверджує принцип універсальності та невід'ємності прав. Деякі базові норми в області прав людини закріплені звичайним міжнародним правом.

Література

1. Компасито : посіб. по обучению детей правам человека / М. Э. Бредероде-Сантос, Дж. Клейес, Р. Фазах, А. Шнайдер, Ж. Селени. — Совет Европы, 2008. — 350 с.
2. Невід'ємні права людини за Конституцією України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.just.gov.ua/content/405/>.
3. Европейская конвенция о защите прав человека : право и практика [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.echr.ru/convention/index.htm>.
4. Что такое права человека? [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://www.ohchr.org/RU/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>.

© **Ольга Добрякова**

ПРАВА ЛЮДИНИ (HUMAN RIGHTS) – універсальні фундаментальні засади взаємодії людини та держави; цінності, які більшість не має права порушувати по відношенню до меншості; інструменти обмеження волі більшості (або влади) у демократичному суспільстві по відношенню до меншин; юридичні зобов'язання, покладені в основу етичних норм.

Відправними точками концепції прав людини є положення про: обмеження будь-якої влади, у т.ч. державної; наявність у всіх людини приватної, автономної сфери, що перебуває поза межами впливу будь-яких структур; кожна людина уповноважена протидіяти державі з метою захисту її прав. Відповідно, розрізняють такі категорії прав людини: особиста свобода (захист автономії індивіда і неможливість втручання держави

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

в його життєдіяльність); політичні права (людина як активний суб'єкт життєдіяльності суспільства); процедурні права (інструменти захисту людини від свавілля держави); соціальні права (гарантії мінімальної економічної безпеки для задоволення базових потреб людини).

Визначені відправні точки характеризують феноменальність категорії «права людини» та визначають базові особливості – універсальність як приналежність усім людям, не зважаючи на соціальний статус, та невід'ємність як неможливість добровільної відмови від них або їх примусового виключення. Тобто права людини належать людині від народження і визначаються біологічною приналежністю індивіда до людського роду, а не державою чи державною політикою.

Важливою характеристикою прав людини є їх рівність, яку Марек Новіцьки пропонує розглядати з декількох позицій: 1) рівність у праві – стандарт, який забороняє створення різних правових систем для різних соціальних груп; 2) заборона дискримінації як необґрунтованої диференціації прав і повноважень людей; 3) рівність перед правом – стандарт, який забороняє владі по-різному судити і взаємодіяти з різними категоріями населення; 4) рівність прав – стандарт рівності прав різних соціальних груп.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає основні права і свободи людини. Різниця між категоріями «права людини» і «свободи людини» визначається ступенем втручання держави у життєдіяльність конкретної людини. А саме: визнання державою певних прав людини вимагає від неї створення умов для їх забезпечення. Наприклад, право людини на життя вимагає від держави створення механізмів, які дозволять це право забезпечувати – медичних установ, правозахисних органів, судової і пенітенціарної системи тощо. Натомість, проголошення державою свобод людини передбачає повне невтручання держави у певну сферу життя людини. Як-от: свобода віросповідання означає, що держава повинна бути пасивна по відношенню до того, в що вірить людина – це її особиста справа, в яку влада не має права втручатися. Таким чином, права людини передбачають активну позицію держави, а свободи – пасивну. Також у літературі таке тлумачення прав і свобод людини відповідно розуміють, як позитивне право і негативне право.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Права людини жодним чином не регулюють горизонтальні комунікації людини – її взаємодію з близьким оточенням (сім'єю, дитиною, сусідами, колегами, тощо), тобто з рівноправними партнерами. Права людини призначені для регулювання горизонтальних комунікацій – взаємодії людини і влади. Марек Новіцьки розглядає три моделі таких комунікацій: 1) людські права і свободи є «подарованими» владою і, відповідно, тільки нею і визначаються; 2) людські права і свободи є результатом суспільного договору між людьми і владою; 3) людські права і свободи є природними, а влада має лише ті повноваження, які люди їй надали.

Відправною точкою вивчення прав людини є поняття людської гідності (англ. human dignity) як основоположної категорії концепції прав людини, що визначає їх природність, рівність і універсальність для кожної людини, незалежно від її віку, соціального й економічного статусу, расової, національної та етнічної приналежності, статі, віросповідання, сексуальності та інших ознак меншин.

Тлумачення людської гідності часто помилково практикується через її порівняння з особистою гідністю. Особиста гідність розглядається близькою до поняття «честь» і залежить від поведінки людини; особисту гідність можна розвивати, втрачати й іншим чином нею маніпулювати. На відміну від цього людська гідність не завойовується, не підтримується, не руйнується тощо; вона характеризується сталістю, незалежно від поведінки і мислення, оскільки приналежить людині від народження тільки тому, що вона людина. Категорію людської гідності можна обґрунтовувати з релігійних (людина створена за образом Божим), філософських (винятковість буття кожної людини) або психологічних (особистість як сукупність неповторних рис людини) позицій світосприйняття.

Важливо розрізняти права людини і права громадянина; оскільки права людини за своєю природою не є колективними, тому не варто підмінювати їх поняттями соціальної справедливості та рівності, захистом інтересів певних груп населення, економічної і/або політичної рівності, тощо, що є наслідком діяльності окремих політичних рухів і урядів. Натомість права людини формують цінності, що знаходяться над політичними інтересами й колективними вигодами, ставлячи в центр функціонування людську гідність.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

При організації освіти у галузі прав людини важливо зламати «пострадянський» стереотип щодо єдності прав і обов'язків, а також щодо існування обов'язків людини (оскільки існують права людини).

На думку Марека Новіцьки, введення у Конституції розділу про права та обов'язки громадянина є типовою помилкою, оскільки поширює несвідоме хибне твердження, що права є лише у тієї людини, яка виконує обов'язки, і навпаки – якщо індивід не виконує обов'язки, то він «не має права на права».

Особливої ваги ця думка набирає у контексті вивчення прав людини в школі, де педагогічні працівники, остерігаючись «необмеженої свободи учнів», обов'язково вводять поняття обов'язків при вивченні тем із прав людини.

Насправді, обов'язки громадянина існують, але вони не пов'язані з правами людини. Обов'язки громадянина є правовими положеннями, за невиконання яких держава може покарати. Натомість права людини, будучи невід'ємними й універсальними, ґрунтуються на існуванні та повазі до людської гідності.

Існують інші обов'язки, пов'язані з виконанням різних соціальних ролей – громадянина, сім'янина, професіонала тощо. Вони можуть бути регламентованими письмово, або затвердженими негласно. Однак, вони жодним чином не впливають на існування «обов'язків людини», швидше права людини обмежують виконання нами тих чи інших обов'язків соціальних груп.

Отже, загальноприйнятими є чотири обов'язки громадянина: 1) сплачувати податки на утримання державної системи, у т.ч. соціального забезпечення й правового захисту; 2) захищати батьківщину від ворогів; 3) дотримуватися державного законодавства за умови, що воно не суперечить власним моральним переконанням; 4) брати участь у процесах державотворення; вибору, оцінці та зміни правлячої влади, якщо вона не піклується про інтереси громадян.

Однак, при організації просвітницької роботи з дітьми і молоддю краще вживати термін «відповідальність», аніж обов'язки. Категорія відповідальності за порушення прав інших людей несе більше змісту, оскільки корелює зі словосполученням «правова держава», тобто передбачає обов'язковість несення відповідальності за порушення прав і свобод інших людей.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Соціально-педагогічного змісту й значення права людини набувають саме у можливості їх використання для захисту меншин і конкретних соціально виключених індивідуумів. Часто більшість є індиферентною, а іноді й ворожою до меншості, тому основною функцією прав людини є обмеження влади більшості у демократичному суспільстві. Помилково буде, говорячи про права людини, говорити про права національних меншин або жінок як соціальної групи (такі права належать до сфери політичних прав) – можна говорити, відповідно, про права конкретної людини, що належить до національної меншини або конкретної жінки (як індивідуальні права).

Література

1. Осятинский В. Введение в концепцию прав человека [Электронный ресурс] / В. Осятинский. —Режим доступа до журн. : <http://edu.helsinki.org.ua/library/philosophy/files/docs/1272481811.pdf>.
2. Новицки М. Права человека. Что входит, а что не входит в это понятие : [текст лекции] / Марек Новицки. —Варшава : Хельсинский Фонд по Правам Человека, 2005. — 52 с.
3. Джулиман Э. Стройте мосты, не стены : метод. пособ.[для некоммерческих организаций, занимающихся вопросами правового просвещения] / Э. Джулиман, Л. Юрт. — Архангельск: АРОО «Рассвет», 2010. — 447 с.

© **Надія Павлик**

ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (HUMAN RIGHTS DURING THE WAR, ARMED CONFLICT) – права, що були прописані у 4-х Женевських конвенціях 1949 року; регулюють як відносини між державами у період збройної боротьби, так і відносини у зв'язку з такою боротьбою (режим поранених, військовополонених, укладання угод про перемир'я, підписання мирних договорів); включають заборону на: посягання на життя і фізичну недоторканність, зокрема всякі види убивств, каліцтва, жорстоке поводження, тортури і катування; взяття заручників; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе звернення; засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином судом, за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями. Пораненим і хворим гарантується надання допомоги.

Міжнародні правила, що регулюють відносини між воюючими державами, виникли у глибокій давнині і тривалий час існували у вигляді міжнародних порядків, а, починаючи

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

з XIX століття, стали перетворюватися у договірні норми на спеціальних конгресах і конференціях (Паризький конгрес 1856 року, Гаазькі конференції миру 1899 та 1907 років). І хоча деякі з них уже не повністю відображають рівень сучасних засобів ведення війни, значення їх полягає не в окремих положеннях, а в закріпленні основного принципу – гуманізації ведення бойових дій.

Із появою більш могутніх засобів ураження та ускладненням збройної боротьби війна набуває все більш винищувального та руйнівного характеру. При цьому неухильно зростає чисельність жертв серед мирного населення. Так, у Першій світовій війні загинуло більше 10 млн. осіб, з яких 95% складали військовослужбовці та 5% – цивільне населення. У Другій світовій війні було вбито близько 50 млн. осіб, з яких 52% – військовослужбовці та 48% – мирні мешканці. А в локальних війнах і конфліктах 1945 – 2010 рр. втрати досягли 59 млн. осіб, із них близько 75% – цивільне населення. Такі жахливі втрати пояснюються не лише підвищенням ефективності засобів ураження, а головним чином, їх варварським застосуванням та порушенням прав людини під час ведення збройних конфліктів.

Прогресивні держави активно виступають за затвердження і розвиток міжнародно-правових норм, що обмежують сваволю тих, хто воює, та спрямовані на заборону жорстоких засобів і методів ведення бойових дій.

Міжнародне право, яке контролює використання сили в міждержавних стосунках, розподілено на правила, що застосовуються у мирний час, і правила, що застосовуються під час війни. Але сучасні концепції війни і миру настільки переплітаються чи доповнюють одна одну, що не завжди можливо їх чітко розділити. У XXI сторіччі воєнні дії (збройні конфлікти) розпочинаються і виникають у багатьох куточках світу, однак лише деякі з них супроводжуються оголошенням війни. З кожним роком спектр таких конфліктів розширюється і стає дедалі складнішим.

Варто зазначити, що закони збройного конфлікту застосовуються більшістю цивілізованих країн світу до всіх обставин, за яких збройні сили ведуть бойові дії, незалежно від того, чи є вони оголошеними або іншим чином визнаними воєнними діями. Отже, закони війни мають застосовуватися до всіх воєнних дій із використанням збройних сил, незалежно від характеру, напруженості або тривалості конфлікту.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Як галузь міжнародного права, право війни є сукупністю міжнародно-правових норм, що застосовуються воюючими сторонами в міжнародних і не міжнародних збройних конфліктах, що регулюють застосування засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечують захист поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення, встановлюють міжнародно-правову відповідальність держав та кримінальну відповідальність окремих осіб за їх порушення.

За сучасних умов у період швидкого розвитку військових технологій і оперативної майстерності, поширення збройних конфліктів різної інтенсивності, підтримки окремими країнами тероризму стає поширеною практика відмови таких країн визнавати право війни як обов'язкове. Брак досконалості в поняттях традиційного права, а також невизначеність його тлумачення зумовили необхідність оформлення права війни письмовими міжнародними нормативно-правовими актами, такими як угоди та конвенції, які відіграють основну роль у розвитку права збройних конфліктів. Норми права, визначені міжнародними угодами та конвенціями, є обов'язковими лише для тих країн, що їх ратифікували.

Україна як суб'єкт міжнародного права взяла на себе правові зобов'язання безумовного дотримання міжнародних правових актів, що підписані нашою державою, в т.ч. конвенцій, договорів та угод, які регулюють право збройного конфлікту (право війни). Безперечно, для дотримання правил збройного конфлікту їх потрібно знати не лише військовослужбовцям усіх рівнів, а й цивільному населенню, на території якого може спалахнути такий конфлікт.

Предметом регулювання права війни, що стосується збройних конфліктів, є як відносини між державами у період збройної боротьби, так і відносини у зв'язку з такою боротьбою (режим поранених, військовополонених, укладання угод про перемир'я, підписання мирних договорів).

До числа основних міжнародно-правових актів, що регулюють відносини між державами в період збройних конфліктів, належать:

- Паризька декларація від 16 квітня 1856 року про морську війну;
- Декларація 1868 року про відміну вживання вибухових і запальних куль;

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

- Декларація 1899 року про невживання куль, що легко розгортаються або сплющуються;
- Гаазькі конвенції (ГК) 1899 і 1907 років;
- Лондонська декларація від 26 лютого 1909 року про право морської війни;
- Женевський протокол від 17 червня 1925 року про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів;
- Правила про дії підводних човнів по відношенню до торгових суден у воєнний час (Додаток до Протоколу, підписаного у Лондоні 6 листопада 1936 року);
- Конвенція 1948 року про попередження геноциду і покарання за нього;
- Женевські конвенції (ЖК) 1949 року про захист жертв війни і Додаткові протоколи № 1 і № 2 до них.

Перша Женевська конвенція – про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях.

Друга Женевська конвенція – про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали аварії корабля, із складу збройних сил на морі.

Третя Женевська конвенція – про поводження з військовополоненими.

Четверта Женевська конвенція – про захист цивільного населення під час військових дій.

Додатковий протокол № 1 до Женевських конвенцій (102 статті) регулює міжнародні збройні конфлікти. Основні положення стосуються захисту цивільного населення від небезпеки війн не вибіркового характеру і наслідків тотальної війни. Цивільне населення не повинно зазнати нападу, забороняються так звані «килимові» бомбардування міст. Заборонено руйнування і знищення об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення; використання голоду, як засобу боротьби проти цивільного населення; напад може бути спрямованим лише проти військових об'єктів.

Додатковий протокол № 2 до Женевських конвенцій (28 статей). Цим протоколом регулюються ситуації збройних конфліктів не міжнародного характеру, тобто внутрішніх конфліктів, цивільних війн, у ході яких зіштовхуються урядові війська і повстанці. Протокол установлює повагу фізичної і моральної недоторканості індивідуума (заборона

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

катувань), гуманне поводження з особами, позбавленими свободи. Розроблене положення про турботу та захист жінок і дітей, сприяння возз'єднанню роз'єднаних сімей.

У Женевських конвенціях зазначено, що ці Конвенції будуть застосовуватись за сприяння та під контролем держав-заступниць, на яких покладається охорона інтересів сторін, що знаходяться у конфлікті.

Гаазькі конвенції умовно можна поділити на чотири.

Перша Гаазька конвенція визначає форми, способи та правила ведення сухопутної та морської війн. Друга – форми, способи та правила ведення повітряної війни. Третя – заборонені методи та засоби ведення війни. Четверта – спрямована на захист культурних цінностей, які опинилися в районі ведення війни чи збройного конфлікту.

Україна, ратифікувавши усі міжнародні угоди з права війни (збройного конфлікту), сумлінно виконує обов'язки, які на неї покладаються щодо впровадження норм права в національне законодавство.

Право війни (збройного конфлікту) перебуває у тісній взаємодії з внутрішньодержавним (національним) правом. Для забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань на національному рівні передбачене застосування його у відповідних положеннях, законах та інших нормативно-правових актах держави.

Україна є учасницею більшості міжнародних договорів з питань права війни (збройного конфлікту). Слід зазначити, що згідно зі ст. 9 Конституції України «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

Права поранених та хворих у військових конфліктах. Поранені та хворі, незалежно від кольору шкіри, релігії, статі, національного або соціального походження, політичних та інших переконань, користуються однаковим заступництвом конвенцій. Сторони, що знаходяться у конфлікті, зобов'язані здійснювати такі дії стосовно поранених, хворих: ставитися з повагою, гуманно, вони повинні бути захищені від несправедливості та від небезпеки, від наслідків воєнних дій, а також від можливостей посягання на недоторканість їх особистості. По відношенню до всіх поранених і хворих, незалежно від того, до якої сторони вони належать, забороняються такі дії: медичні або наукові

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

експерименти, хірургічне вилучення органів для пересадки, усякі види вбивств, фізичного каліцтва, тортури, мордування, взяття заручників, посягання на людську гідність (образливе чи принизливе поводження), застосування покарання без попереднього судового рішення.

Заступництво конвенцій поширюється також на всіх осіб, які рухаються слідом за збройними силами та входять до їх складу, а також на військових кореспондентів, особовий склад робочих команд і служб, на які покладено побутове обслуговування збройних сил, на членів екіпажів торговельного флоту, на населення не окупованої території, що при наближенні неприятеля стихійно береться за зброю для боротьби з військами противника, які вторглися і відкрито носять зброю, дотримуються законів і звичаїв війни.

Поранені та хворі, які опинилися на території нейтральної держави, підлягають інтернуванню (інтернування – примусове вислання іноземних громадян в особливі місця (поселення) у зв'язку зі збройним конфліктом), а ті, які потрапили під владу неприятеля, вважаються військовополоненими і до них застосовуються відповідні норми міжнародного права.

Відповідальність за порушення норм права війни (збройного конфлікту). Відповідальність може бути колективною та індивідуальною відповідальність конкретних правопорушників. Кожна країна, що підписала Конвенції, бере на себе зобов'язання ввести у своєму законодавстві в дію норми, що забезпечували б ефективне кримінальне переслідування осіб, які скоїли або наказали скоїти ті чи інші серйозні порушення, що передбачені Конвенціями. У главах XIX «Злочин проти встановленого порядку несення військової служби» XX «Злочин проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу України знайшли своє відображення обов'язки держави з виконання Женевських конвенцій щодо кримінального переслідування осіб, винних у серйозних порушеннях. Статті даних розділів передбачають кримінальну відповідальність за мародерство, насильство над населенням у районах воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне носіння знаків Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними. Однак, хоча закон і ставить покарання в залежність від обтяжуючих обставин злочину, але іноді ступінь скоєних злочинів

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

(порушення прав людини) не знаходить адекватного співвідношення з відповідальністю за їх порушення.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. : Преса України, 1996. — 80 с.
2. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. — К.: МО України, 2001. — 191 с.
3. Міжнародне гуманітарне право. — К.: Варта, 2007. — 176 с.
4. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и Дополнительные протоколы к ним. — М. : Международный Комитет Красного Креста, 2001. — 456 с.

© **Світлана Ситняківська**

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА (REPRODUCTIVE RIGHTS) – універсальні права людини, що включають: право на репродуктивний вибір, планування сім'ї, охорону репродуктивного та сексуального здоров'я; їх захист спрямований на визнання права людини приймати вільні і самостійні рішення про своє репродуктивне здоров'я, в тому числі народження дітей, час та проміжки між їх народженням, у т.ч. право приймати рішення щодо дітонародження без дискримінації, погроз і насильства, а також визнання права на отримання відповідної інформації.

На сьогодні у світовій правовій практиці питання прав людини займає ключову позицію, а питання захисту репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав набуває все більш гострої уваги. В Україні протягом останніх десятиріч спостерігається тенденція зменшення чисельності населення та зниження народжуваності.

Окремі аспекти репродуктивних прав досліджувались у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такими авторами, як С. Алексєєв, П. Рабінович, О. Лукашева, З. Ромовська, М. Малєїна, Л. Красавчикова, М. Апаніч, О. Баллаєва, Т. Дробишевська, Г. Романовський, Л. Красицька, О. Хазова. Однак, у переважній більшості випадків репродуктивні права розглядаються або в контексті права на життя, або в контексті права на здоров'я, або ж у розумінні його як загального конституційного права.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), репродуктивне здоров'я – це найважливіша складова загального здоров'я людини. Репродуктивне

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

здоров'я – стан повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, що характеризує здатність людей до зачаття і народження дітей, можливість сексуальних відносин без загрози захворювань, що передаються статевим шляхом, гарантію безпеки вагітності, пологів, виживання і здоров'я дитини, благополуччя матері, можливість планування наступних вагітностей, у т. ч. і попередження небажаної вагітності.

Поняття «репродуктивне здоров'я» і «репродуктивні права» нерозривно пов'язані, оскільки право на репродуктивний вибір – це визнання права людини приймати вільні і самостійні рішення про своє репродуктивне здоров'я, в тому числі народження дітей, час та проміжки між їх народженням та ін. Право на репродуктивний вибір, планування сім'ї, охорону репродуктивного та сексуального здоров'я належить до основних прав людини.

Репродуктивні права включають в себе невід'ємні права і свободи людини, які вже визнані в національних законодавствах, у міжнародних документах із прав людини та інших загальноприйнятих документах. Уперше офіційно про репродуктивні права було заявлено на Міжнародній конференції з народонаселення і розвитку (МКНР), що відбулася в 1994 р. у Каїрі. До основних міжнародних документів у сфері репродуктивних прав та збереження репродуктивного здоров'я належать наступні: Декларація Міжнародної конференції з прав людини (Тегеран, 1968); Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Генеральна Асамблея ООН, 1979); Конвенція про права дитини (1990); Матеріали Міжнародних конференцій ООН з народонаселення та розвитку (Бухарест, 1974; Мехіко, 1984; Каїр, 1994); Матеріали Всесвітньої конференції з прав людини, Віденська Декларація і Програма дій (Відень, 1993); Пекінська Платформа Дій IV Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995); Декларація Тисячоліття ООН, схвалена на Саміті Тисячоліття (Нью-Йорк, 2000); Декларація про відданість справі боротьби з ВІЛ/СНІД, прийнята на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (Нью-Йорк, 2001).

Програма дій Каїрської конференції визначає репродуктивні права як частину основних прав людини. Репродуктивні права визнані законодавствами багатьох країн, у тому числі Міжнародною конвенцією про громадянські і політичні права, Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Європейською конвенцією про права людини.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

У Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок міститься чітка вимога, аби країни-учасниці забезпечили жінкам доступ до послуг у галузі охорони здоров'я, включаючи послуги з планування сім'ї та щодо прийняття рішення про те, скільки мати дітей і з якими інтервалами, а також доступ до інформації, необхідної для реалізації цих прав.

Незважаючи на те, що для України поняття «репродуктивні права» є відносно новим, Україна не тільки ратифікувала всі ключові міжнародні конвенції і договори в сфері захисту прав людини, в т.ч. репродуктивних, а й забезпечила їх реалізацію власними законодавчими та іншими правовими актами. Це свідчить про те, що національна державна політика у сфері репродуктивного здоров'я проводиться відповідно до сучасних міжнародних правових стандартів.

В Україні питання збереження репродуктивного здоров'я, а також можливості реалізації репродуктивних прав як жінками, так і чоловіками, є надзвичайно актуальними, особливо в контексті переживання демографічної кризи.

На державному рівні Україною прийняті важливі національні документи, які є правовою основою збереження репродуктивного здоров'я та реалізації репродуктивних прав в Україні: Конституція України (1996р.); Закон України «Про охорону праці» (1992р.); Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992р.); Національна програма Планування сім'ї (1995-2000 рр.); Сімейний кодекс України (2002р.); Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005р.); Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації на 2006-2015 рр.». Крім того, на державному рівні реалізується Національний проект «Нове життя – нова якість охорони материнства та дитинства», спрямований на підвищення якості та доступу до перинатальної допомоги (2011 - 2017 рр.).

12 правил Статуту про статеві та репродуктивні права, розроблені Міжнародною федерацією планування сім'ї на основі рішень Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку (1994р.) та Четвертої Пекінської всесвітньої конференції з питань становища жінок (1995р.):

- Право на життя, яке означає, що життя жінки не повинно зазнавати ризику внаслідок вагітності;

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

- Право на свободу і безпеку особистості, яке визнає, що жінка ні за яких умов не повинна зазнавати примусу до сексуальних контактів, вагітності, стерилізації або абортів;
- Право на рівність і свободу від усіх форм дискримінації, в тому числі у статевому і репродуктивному житті;
- Право на невтручання в особисте життя та конфіденційність, що означає незалежний репродуктивний вибір і конфіденційне надання всіх послуг у сфері охорони репродуктивного здоров'я;
- Право на свободу переконань, яке включає свободу від релігійних заборон, переконань, філософій і звичаїв як інструмент обмеження свободи думки і дій у питаннях репродуктивної поведінки і репродуктивного здоров'я;
- Право на інформацію та освіту відносно репродуктивного здоров'я, що включає доступ до повної інформації про переваги, ризики і ефективність всіх методів контрацепції, що дозволяє вільно і відповідально приймати рішення, які стосуються репродуктивного здоров'я;
- Право на вирішення питання вступати чи не вступати до шлюбу, а також щодо створення сім'ї та її планування;
- Право на прийняття рішення мати або не мати дітей, а також щодо часу їх народження;
- Право на медичне обслуговування та охорону здоров'я, включаючи право на високу якість обслуговування, і право на свободу від звичаїв, які шкодять здоров'ю, у тому числі репродуктивному;
- Право на користування досягненнями наукового прогресу, що передбачає право на доступ до нових, безпечних, ефективних і прийнятних технологій;
- Право на свободу зборів і участь у політичній діяльності, яке включає право всіх людей шукати шляхи впливу на суспільство і уряди з метою охорони репродуктивного здоров'я і захисту репродуктивних прав;
- Право на свободу від жорстокого і принизливого поводження та насильства, включаючи право всіх жінок, чоловіків і молоді на захист від насильства, сексуальних домагань, експлуатації та образ.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Поряд із тим на сьогодні існує ряд чинників, що перешкоджають реалізації права людей на репродуктивне здоров'я. Серед них: недостатній рівень поінформованості, знань про сексуальність людини; недоступність до інформації та послуг у сфері репродуктивного здоров'я; переважно стереотипне ставлення до сексуальної поведінки, неврахування ризиків; дискримінаційна соціальна практика; гендерна дискримінація – неможливість жінок впливати на рішення щодо свого статевого і репродуктивного життя; несформована культура сексуальної поведінки у підлітків.

Важливим аспектом репродуктивних прав фізичних осіб є можливість їх ефективного захисту у випадку порушення чи невизнання. Право на захист репродуктивних прав фізичних осіб може здійснюватись як шляхом застосування загальних способів захисту (Розділ 3 ЦК України), так і спеціальних способів захисту, наприклад спростування неправдивої інформації про стан репродуктивного здоров'я фізичних осіб. Перелік репродуктивних прав регламентується законами та іншими нормативно-правовими актами України, які стосуються сфери репродуктивного здоров'я і планування сім'ї, та затверджується Кабінетом міністрів України.

Література

1. Платформа дій Четвертої Всесвітньої конференції по становищу жінок (Пекін, 4—15 вересня 1995 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.owl.ru/win/pecin/oglav1.htm>.
2. Програма дій Міжнародної конференції по народонаселенню та розвитку (Каїр, 5—13 вересня 1994 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.minsk.by/ru/unfpa/rescenter/conference/unfpa-confer7.html>.

© ***Наталія Тарасенко***

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ(PUBLIC RELATIONS)—взаємодії між соціальними групами, класами, націями, а також всередині них, в основі яких лежать індивідуальні й суспільні інтереси та потреби людей, що складаються у процесі життєдіяльності та носять історично змінний характер.

Система відносин за М. М'ясищевим – це єдність взаємопов'язаних компонентів: відношення людини до себе, відношення людини до інших, відношення людини до предметів зовнішнього світу.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Відрізняють міжособистісні, внутрішньогрупові, міжгрупові, етнічні, організаційні, інституційні відносини, а також відносини власності, відносини влади та ін. В. Андрущенко та М. Михальченко поділяють суспільні відносини на матеріальні (економічні) – виробничі, технологічні, розподілу, обміну; соціально-політичні – класові, національні, етнічні, соціально-групові; духовні – моральні, релігійні, художньо-естетичні, наукові; культурно-побутові – побутові, родинно-сімейні, товариські тощо. Оскільки кожен сферу життя представляють не абстрактні люди, а окремі індивіди та групи – жінки і чоловіки, які мають свої індивідуальні потреби й інтереси, то виділяється такий вид суспільних відносин як ґендерні відносини.

Ґендерні відносини – це соціально сконструйовані відносини між жінками і чоловіками, які мають яскраво виражений владний характер, конструюються та регулюються через взаємодії між індивідами, групами осіб та соціальними інститутами. Існує низка теоретичних концепцій та підходів щодо розуміння змісту та характерних особливостей ґендерних відносин: соціобіологічна концепція або біодетермінізм (О. Вейнінгер, Л. Тайгер, Р. Фокс), інформаційна теорія (Т. Геодакян), психоаналітичний підхід (З. Фрейд, Н. Ходороу, К. Хорні та ін.), структурно-функціоналістська концепція (Т. Парсонс, Р. Мертон), марксистська концепція (К. Маркс, Ф. Енгельс), теорія фемінізму (Дж. Батлер, Р. Брайдотті, С. де Бовуар, А. Дворкін, Б. Фрідан; С. Павличко, І. Жерьобкіна та ін.), постмодерністська концепція М. Фуко та ін. Однією із найбільш визнаних у сучасній науці є теорія соціального конструктивізму, у контексті якої виділяється два основні підходи до визначення поняття «ґендерні відносини»: 1) ґендерні відносини як соціальна взаємодія між жінками і чоловіками (М. Кімелл, І. Кльоцина, С. Хрисанова), зокрема ґендерні відносини як відтворення виробничих відносин (Р. Коннелл), ґендерні відносини як відносини влади, нерівності (Т. Бендас, Л. Кобилянська, Н. Лавриненко, Т. Мельник, С. Оксамитна, Е. Скиба та ін.); 2) ґендерні відносини як складова ґендерної системи (Р. Коннелл, І. Хірлман, Р. Брайдотті; Є. Здравомислова, А. Тьомкіна, Т. Марценюк та ін.).

Ґендерні відносини формуються, підтримуються, відтворюються та набувають легітимності у рамках таких соціальних інститутів як сім'я, освіта, держава, церква, армія, засоби масової інформації, громадський сектор та ін. М. Кімелл вважає, що

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

ґендерована взаємодія конструюється через взаємодію близьких стосунків: дружбу і кохання, ґендеровану сексуальність та ґендерні аспекти насильства. Кожна людина формує, видозмінює та створює свою ідентичність, через стосунки з іншими людьми і в умовах існуючих соціальних інституцій. Ґендерні взаємодії зумовлені історичним контекстом, соціально-економічною та політичною ситуацією у країні, рівнем свідомості, освіти й культури особистості, типом сім'ї та сімейним станом, етнічними традиціями, віком, станом здоров'я, трудовою діяльністю, матеріальним становищем, соціальним середовищем тощо.

На думку Т. Бендас, ґендерні відносини вибудовуються на домінуванні й підпорядкуванні, паритеті та нерівності, внутрішньогруповому фаворитизмі і міжгруповій дискримінації, що часто створює нерівність соціальних можливостей чоловіків та жінок, владну асиметрію, яка підкреслюється різницею у ґендерно-специфічних моделях спілкування, соціокультурних уявленнях та практиках на мікро- і макрорівнях суспільства.

Як статусно-рольова взаємодія між індивідами, ґендерні відносини мають «суб'єктивно-об'єктивний характер» (С. Оксамитна). Об'єктивний характер виявляється у тому, що кожен індивід живе в суспільстві, яке виробило певні норми, цінності, відносини, що стосуються жінок і чоловіків, тому це сприймається як зовнішнє утворення. Визнання «об'єктивності» ґендерних відмінностей чоловіків та жінок маскує дискримінацію у різних сферах життєдіяльності. Суб'єктивний характер виражається у здатності кожної людини свідомо оцінювати й змінювати ґендерні відносини. І, оскільки відносини конструюються, відтворюються та регулюються у процесі безпосередньої взаємодії між індивідами, то можливим є процес деконструкції, зміни суті й механізмів відтворення соціально сконструйованих ґендерних відносин, які мають негативний вплив на особистість, культуру, соціум.

Існує декілька підходів щодо класифікації ґендерних відносин. Р. Коннелл виділяє три моделі ґендерних відносин: виробничі (соціальний розподіл раці), політичні (відносини влади), емоційні, символічні й сексуальні (міжособистісні взаємодії між індивідами). Головне завдання цих моделей – формувати й підтримувати «правильні» уявлення про стать, оформляти відповідні практики, які встановлюють і закріплюють ґендерний порядок у суспільстві. У психології ґендерних відносин І. Кльоцина конструює

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

чотирирівневу структуру: макрорівень (суспільні відносини між великими групами: особистість (група)-суспільство-культура), мезорівень (міжгрупова взаємодія у системі група-група (між групами жінок і чоловіків), мікрорівень (міжособистісні відносини у системі особистість-особистість) та інтраіндивідуальний (самовідношення і переживання власної ґендерної ідентичності) рівень. Кожен із рівнів має свої детермінанти: у великих групах – ґендерні уявлення, у міжгруповій взаємодії – ґендерні стереотипи, у міжособистісних відносинах – ґендерні установки та у відношенні до себе – ґендерна ідентичність як складова соціальної ідентичності особистості.

Залежно від розподілу влади Н. Лавриненко визначає патріархатні, матріархатні та егалітарні ґендерні відносини. У ґендерному словнику за редакцією Т. Мельник та Л. Кобилянської (2005 р.) ґендерні відносини розглядаються крізь призму моделей сім'ї: матріархатної, патріархатної та егалітарної (партнерської) відповідно. Отже, існує три основних підходи щодо класифікації ґендерних відносин – інституційний, психологічний та підхід на основі розподілу влади.

Здійснений аналіз змісту, особливостей, структури та механізму конструювання суспільних і ґендерних відносин дозволяє виділити між ними низку спільних позицій: 1) суб'єкти відносин (окремі індивіди, жінки і чоловіки, соціальні спільноти – малі, середні та великі групи, організації, соціальні інститути), 2) шляхи походження відносин (процес життєдіяльності та взаємодії індивідів і соціальних груп для задоволення соціальних потреб та інтересів), 3) характер владних взаємовідносин у ракурсі паритетність/диспаратетність («рівність/нерівність, кооперація/конкуренція, панування/підкорення, антагонізм/співпраця»), 4) процеси формування, регулювання і закріплення (традиції, звичаї, культура, мораль, релігія, громадська думка, право, а також соціальні інститути: сім'я, освіта, економіка, держава, церква, армія, громадський сектор, ЗМІ та ін.), 5) процес трансформації (вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, соціальних інститутів), 6) джерела зберігання (соціокультурні норми, цінності, традиції, культурні ідеї, образи, тексти і практики), 7) місце існування (міжособистісні стосунки, різні сфери життєдіяльності суспільства) тощо. Така кількість спільних аспектів між суспільними та ґендерними відносинами дає право віднести ґендерні відносини до структури суспільних відносин: наприклад, з одного боку, ґендерні відносини, які

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

поділяються на основі розподілу влади на матриархатні, патріархатні та егалітарні, можуть виступати самостійною групою відносин, поряд із матеріальними, соціально-політичними, духовними та культурно-побутовими відносинами; з іншого боку, ґендерні відносини як соціальне явище «пронизують» кожен групу суспільних відносин, їх види і прояви: наприклад, виробничі відносини, які входять у групу матеріальних (економічних) відносин, мають свої ґендерні компоненти: стосунки у професійному колективі між жінками і чоловіками, між керівництвом та підлеглими (які можуть бути паритетними чи ієрархічними); ґендерні аспекти професійного становлення та кар'єрного зростання, оплати праці за однаково виконану роботу, наявність/відсутність сексуальних домагань на робочому місці, ґендерно-чутливих соціальних програм, умов для забезпечення балансу професійного та сімейного життя, ґендерно-безпечні умови праці тощо.

Щодо перспективи розвитку ґендерних взаємодій у сучасному суспільстві актуальним є конструювання егалітарних ґендерних відносин, в основі яких лежать паритетні цінності, ідея рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності соціуму, принципи взаємопідтримки та взаємодопомоги. Концептуальні засади егалітарних ґендерних відносин є актуальними також у процесі здійснення соціально-педагогічної діяльності.

Література

1. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. Андрущенко, М. Михальченко. — К. : Генеза, 1996. — 368 с.
2. Бендас Т. Гендерная психология : учебн. пособ. / Т. Бендас. — СПб. : Питер, 2006. — 431 с.
3. Кімел М. Ґендероване суспільство / М. Кімел ; пер. з англ. — К. : Сфера, 2003. — 490 с.
4. Клецина И. Гендерная социализация : учебн.пособ. / И. Клецина. — СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. — 92 с.
5. Мельник Т. 50/50 : Сучасне ґендерне мислення : [словник] / Т. Мельник, Л. Кобелянська. — К. : К.І.С., 2005. — 280 с.

© **Софія Котова-Олійник**

ЦІННОСТІ ГРОМАДЯНСЬКІ (CIVIL VALUES)– норми, установкита якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства.

У «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації», яка затверджена Указом Президента

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

України (№212/2012), наголошено, що державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства виходить, зокрема, з необхідності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, гарантії яких закріплені у фундаментальних міжнародних документах (Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних протоколах до неї, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, інших міжнародних документах у цій сфері).

Методологічною основою Концепції громадянської освіти та виховання є філософське вчення про фундаментальні закони розвитку людини та суспільства, зокрема закон зростання ентропії з урахуванням законів розвитку суспільства, внутрішніх відносин у суспільстві. Досягнення цілей громадянського виховання вимагає дотримання наукового підходу до організації цього процесу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу, взаємодії системи чинників, що його детермінують (раціональність, об'єктивність, наукова картина світу).

Ефективність виховання громадськості як особистісної характеристики визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу. Особистість громадянина формується за умови його реального включення у діяльність, коли апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності.

Термін «цінність» пояснюється через такі явища, як «значущість» (М. Добринін, С. Рубінштейн), «життєва позиція» (Л. Божович), «особистісний смисл» (О. Леонтьєв, Г. Олпорт), «мотив» та «установка» (Б. Додонов), «потреби» (Е. Фромм). Способом встановлення цінності є оцінка, що передбачає порівняння, зіставлення об'єктів та їх властивостей, здатних задовольнити суб'єктивні потреби.

Громадянські цінності, громадянські знання, громадянські уміння є складовими громадянської компетентності. Громадянські цінності є загальнолюдськими, демократичними, національними. Вони не залежать від класових інтересів, симпатій, уподобань, однакові для представників усіх класів і верств суспільства. Особливо

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

яскраво виражені у світових релігіях. Головне місце в загальнолюдських цінностях посідають питання, пов'язані з моральними ідеалами особистості.

Загальнолюдськими цінностями в моралі виступають як сукупність певних загальних моральних вимог, так і логічна структура моральної свідомості людини, форма, в якій виражаються її уявлення. Ці моральні вимоги, пов'язані з найпростішими проявами людських взаємовідносин: допомагати людям у труднощах, виконувати обіцянки, говорити правду тощо. В усі часи так чи інакше засуджувалися жорстокість, пожадливість, боягузтво, лицемірство, підступність, заздрість, зарозумілість і заохочувалися сміливість, чесність, самовладання, великодушність, скромність. Водночас у різні часи неоднаково розуміли умови й межі застосування цих вимог і відносно значення моральних якостей, у них нерідко вкладали протилежний зміст.

Демократичні цінності визначають не стільки формальну належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами, скільки розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства.

Національні цінності – це система, якій властиві світоглядна і смисловизначальна функції. Аспекти формування національних цінностей: етичний (звернення особистості до вищих духовних цінностей, моральних феноменів Добра, Відповідальності, Совісті та ін., які співвідносяться з уявленнями про гуманістичний ідеал, зі сходженням людини до себе кращої. Оволодіння етичними знаннями, принципами співжиття і співробітництва); естетичний (пізнання особистістю через призму гуманістичних цінностей власної сутності, навколишньої дійсності; намагання досягти гармонії, краси внутрішнього «Я» та засад прекрасного у суспільстві. Відображення естетичних цінностей у формах і проявах власної культури життя, усвідомлення й реалізація своїх можливостей у створенні красивого); етнічний (прийняття особистістю етнічних цінностей, ідеалів, інтересів; становлення її етнічного самоусвідомлення, її самооцінка як носія цінностей нації; переживання почуття приналежності до етнічної спільноти, інтеріоризація її цінностей; захист і примноження цінностей етносу у власній життєдіяльності. Готовність до патріотичного вчинку, саможертвності); етатичний (дотримання особистістю основних конституційних прав і свобод людини, волевиявлення до захисту суверенітету і

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

розбудови держави. Кожен громадянин зобов'язаний бути патріотом і державником, уміти законним способом відстоювати свої права, інтереси, не порушуючи суспільної злагоди. Активна громадянська позиція, відродження історичної пам'яті); екзистенціальний (смыслобуттєве визначення – виявлення суті гуманістичного світогляду. Усвідомлення особистістю причетності до світу в усіх його проявах, досягнення унікальності власного життя і людства загалом. Створення самобутнього особистісного образу, розкриття у поведінці власних духовних основ. Співіснування, співтовариство, співпраця з іншими та на засадах гуманізму, свободи, відповідальності).

При формуванні змісту громадянської освіти та виховання необхідно дотримуватись: особистісно зорієнтованого підходу, за якого у центрі навчально-виховного процесу стоять інтереси людини; діяльнісного підходу, який визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмінь, що сприяють успішній соціальній активності особистості; конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати навчальний зміст в цілому, як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності в даному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Базовими принципами громадянської освіти та виховання є ті, що ґрунтуються на методологічних засадах розвитку громадянського суспільства, зокрема: принцип гуманізму означає пріоритетність ідеї прав і свобод людини, творчий розвиток особистості, виховання людської гідності, поваги до приватної власності; принцип демократичності означає виховання духу соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством та приймати рішення; принцип зв'язку з практичною діяльністю передбачає пріоритетність для системи громадянської освіти та виховання умінь і дій; принцип зорієнтованості на позитивні соціальні дії означає спрямованість громадянської освіти та виховання на соціальні сподівання учнівської та студентської молоді; принцип наступності і безперервності означає поетапне, відповідно до вікових особливостей, розширення інформаційного, виховного, інструментального (практичного) обсягу системи освіти для демократії; принцип міждисциплінарності означає навчання і виховання громадянськості в процесі вивчення різних навчальних дисциплін; узгодження змісту навчальних програм із метою та завданнями громадянської

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

освіти; принцип культуровідповідності передбачає врахування у змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального культурного і звичаєвого контексту, зв'язок шкільного та студентського колективу з місцевою громадою, участь у спільних із нею соціальних, культурних, природоохоронних акціях; принцип інтернаціональності, що передбачає інтегрованість української національної культури у контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру та ін.

Сучасний етап формування українського суспільства потребує передусім активізації громадянського виховання як основи соціалізації, розвитку особистості, здатної до демократизації суспільного життя на засадах рівності, взаємної відповідальності й почуття власної гідності. Виховання громадянських цінностей має допомогти молодим людям долати апатію, навчити здійснювати громадянську діяльність, розв'язувати соціальні проблеми.

Література

1. Бех І. Життя як цінність у культурно-виховній інтерпретації В. О. Сухомлинського / Іван Бех // Рідна школа. — 2007. — № 2. — С. 7—12.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.— Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
3. Корінна Л. В. Старшокласники ліцеїв та гімназій України про громадянські цінності молоді / Л. В. Корінна // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників : зб. наук.-метод. праць ; за ред. Л. В. Корінної. — Житомир : Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. — С. 38—47.

© **Зоя Залібовська-Ільніцька**

РОЗДІЛ II.
ПРАВА ЛЮДИНИ
У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ (GENDER EDUCATION) – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантної поведінки та з метою побудови громадянського суспільства (С. Вихор).

Означене поняття належить до тих, які активно розробляються в науці. Дослідниці І. Іванова та О. Цокур вважають, що гендерне виховання – це «цілеспрямований, організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поводження, діяльності та психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їхньої біологічної статі». Мету гендерного виховання вбачають у створенні умов для формування егалітарної свідомості, вільної від гендерних стереотипів і відповідальної за свої міжособистісні взаємини у соціумі.

Окрім того, під гендерним вихованням розуміють процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі (В. Кравець).

Також у науковому дискурсі гендерне виховання трактують як «процес цілеспрямованого систематичного вироблення в осіб обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних норм рівності, рівноправності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові, а також формування вільної особистості з гендерним світоглядом і навичками гендерно орієнтованої поведінки» (Л. Кобелянська і Т. Мельник).

Гендерне виховання тлумачать як «комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її активної взаємодії із соціальними інституціями, на формування гендерної ідентичності, вироблення в особистості навичок взаємодії на засадах ненасильства, корекцію гендерних стереотипів, на її соціальний захист» (В. Васильєва, Т. Голованова, Л. Міщик).

На думку Т.Дороніної, гендерне виховання – цілеспрямований, чітко організований процес формування у школярів/студентів андрогінних якостей особистості, рис характеру, навичок і звичок гендерно-збалансованої соціальної поведінки, егалітарних

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

поглядів і переконань, потреб і мотивів соціокультурної діяльності та соціальної активності, побудованих на принципах ґендерної рівності та толерантності.

Аналіз ключових слів дозволяє розкрити зміст ґендерного виховання. Насамперед, визначення містять складові поняття «виховання», це, зокрема, якості, риси, властивості, ставлення, свідомість, почуття, діяльність, здібності, психологічні характеристики. Інші лексико-семантичні одиниці розкривають специфіку саме ґендерного аспекту.

У запропонованих визначеннях ґендерне виховання набуває характеру управління та керівництва. Г. Лактіонова подає визначення з точки зору феміністичного дискурсу, зокрема, як спосіб передачі знань, норм, стандартів поведінки, орієнтованих на сприйняття жінки як повноправного члена суспільства, визнання цінності її особи і творчого потенціалу, побудови на цій базі відносин між представниками двох статей.

На основі виділених змістових одиниць суб'єктами ґендерного виховання є: жінки і чоловіки, вихованці, підростаюче покоління, громадяни, особи обох статей.

Значна кількість інших ключових слів не є індикатором неузгодженості думок авторів чи суперечності підходів до тлумачення поняття, а свідчить про багатоаспектність ґендерної тематики, в цілому, і перспектив ґендерного виховання, зокрема. Вони характеризують ґендерне виховання, акцентуючи увагу, на соціокультурних механізмах конструювання чоловічих і жіночих ролей, способах та формах паритетності, моральних нормах рівності, навичках ґендерно орієнтованої і толерантної поведінки, розвитку ґендерного світогляду, корекції ґендерних стереотипів, оволодінні моральною культурою в сфері взаємовідносин статей, необхідності врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові.

Систематизація виділених змістових одиниць дає можливість окреслити цінності, покладені в основу ґендерного виховання, – це рівноправність, взаємоповага, егалітарність (франц. *egalite* – рівність), паритетність, толерантність, індивідуальність, самореалізація. Як результат – вільна особистість і громадянське суспільство.

Дослідники зауважують, що ґендерне виховання передбачає розвиток індивідуальних задатків, здібностей дівчат і хлопців, включаючи ті, котрі традиційно приписуються протилежній (іншій) статі; при цьому основна увага звертається на:

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

- нейтралізацію і пом'якшення соціально обумовлених відмінностей між людьми різної статі (а не акцентування відмінностей між ними);
- взаємозамінність соціальних ролей (а не орієнтацію хлопців і дівчат на виконання традиційних чоловічих та жіночих ролей);
- стимулювання хлопців і дівчат до самостійного вибору соціально схвалюваних моделей поведінки, заохочення індивідуальних інтересів (а не намагання втиснути поведінку дитини у жорсткі рамки статево-рольових моделей).

Ґендерне виховання виділене як окремий вид, водночас простежується дуже тісний його зв'язок з іншими видами виховання: національним, моральним, сімейним, правовим, трудовим, розумовим та іншими.

Оскільки освіта має на меті всебічний розвиток особистості, то вона має підстави і колосальні можливості щодо реалізації ідеї ґендерної рівності та використання потенціалу ґендерного виховання. Суб'єкти ґендерного виховання – це батьки, вчителі-предметники, класні керівники, викладачі, вихователі, соціальні педагоги, психологи, адміністрація навчального закладу та ін. Справедливе та рівне ставлення до дітей та молоді під час навчально-виховного процесу сприяє засвоєнню ними принципу егалітарності на безпосередніх прикладах, і навпаки упереджене ставлення до однієї з ґендерних груп закріплює уявлення про нерівні можливості.

Численні наукові розвідки свідчать про нерівне ставлення до учнів та учениць, студентів і студенток та «недружнє» освітнє середовище, яке культивує дискримінаційні практики, обмежує життєве самовизначення вихованців і вихованок, закріплює традиційні уявлення про призначення осіб певної статі. Такий стан речей обумовлює необхідність зусиль щодо ґендерного виховання підростаючого покоління.

Вимогою часу є підготовка нової генерації педагогічних працівників, які усвідомлюють закономірності ґендерного розвитку суспільства й особливості ґендерної соціалізації особистості, уміють створювати вільне від ґендерних упереджень виховне середовище, не допускають випадків дискримінації за ознакою статі. Інтеграція ґендерного підходу в систему професійної підготовки фахівців є доцільною, тому що визнання засадничої рівності жінок і чоловіків та цінності кожної й кожного, здатність майбутніх спеціалістів обстоювати ідею ґендерної рівності, долати можливий супротив у

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

вигляді стереотипних переконань, забезпечувати оптимальні умови розвитку особистості є важливими складовими дотримання прав людини і утвердження демократичних цінностей та принципів.

Ґендерне виховання сприяє формуванню егалітарної свідомості, вихованню всебічно розвиненої, гармонійної особистості, вільної від стереотипів та упереджень за ознакою статі, здатної розбудовувати громадянське суспільство.

Важливою є зміна парадигми освітньої системи таким чином, щоб використовувати знання й таланти кожного громадянина, і досягти того, аби жінки і чоловіки однаковою мірою брали участь у реконструкції українського суспільства.

Література

1. Вихор С. Т. Ґендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Вихор Світлана Теодозіївна. — Тернопіль, 2005. — 272 с.
2. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади ґендерної освіти та виховання учнівської молоді : [монографія] / Тетяна Олексіївна Дороніна ; НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. — 331 с.
3. Кравець В. П. Ґендерна педагогіка: [навч. посіб.] / Володимир Кравець. — Тернопіль : Джура. — 2003. — 416 с.
4. Міщик Л. І. Формування ґендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «факультет-громадська організація» : [монографія] / Л. І. Міщик, Т. П. Голованова, В. В. Васильєва. — Запоріжжя : Вид-во «Просвіта», 2006. — 220 с.
5. Цокур О. Основи ґендерного виховання / О. Цокур, І. Іванова // Ґендерний розвиток у суспільстві : [конспекти лекцій]. — К. : ПЦ «Фоліант», 2005. — С. 183—223.

© **Олена Остапчук**

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ (HUMAN RIGHTS PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES) –

система соціальних послуг, що включає: пенсійне забезпечення; державне соціальне страхування; державна соціальна допомога; система пільг та компенсацій як соціальна підтримка; соціальний захист потерпілих від Чорнобильської катастрофи; фінансове забезпечення програм соціального захисту інвалідів; медичне забезпечення інвалідів; освіта інвалідів; соціальна і професійна реабілітація тощо.

У науковій літературі людей із вадами фізичного та розумового розвитку, хронічно хворих людей та людей з патологічними станами визначають, як: 1) людей-інвалідів

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

(відповідно до Декларації про права інвалідів (ООН, 1975), інвалід – це будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити цілком або частково потреби нормального особистого і соціального життя з причин вади, природженої чи придбанної, фізичних або розумових можливостей); 2) неповноцінних (цей термін присутній в Конвенції ООН про права дитини); 3) нездатних (with disability), під яким слід розуміти людей із фізичним чи розумовим розладом. Останнім часом частіше вживають «children with disabilities» (діти з вадами), замість «disabled children» (нездатні діти). У Швеції наприклад замість «handicapped» (дефективна дитина) використовується термін «barnet med handicap» (дитина з порушеннями). Окрім цих термінів, у науковій літературі трапляються й інші: «неповносправність», «люди з особливими потребами», «люди з обмеженими функціональними можливостями» тощо. У законодавчих документах (як міжнародних, так і українських) домінує термін «інвалід».

Викладені вище твердження дають змогу зробити висновок про те, що термінологія стосовно людей із фізичними й психофізичними обмеженнями досить невизначена. Ми вважаємо, що використання терміну «людина з обмеженими функціональними можливостями» є гуманнішим, оскільки при цьому наголос робиться на обмеженні можливостей, а не на ваді, нездатності чи неповноцінності.

На сьогодні у суспільстві складається певний ланцюг узагальнень стосовно інвалідності та інвалідів: «непрацездатність – інвалідність – неповноцінність – не такі, як усі», що перетворює інвалідів на маргінальну групу суспільства. Процес ізоляваності і неприйняття починається у батьківській сім'ї з народженням такої дитини. Сім'я, котра несе хрест дитини-інваліда, стикається з величезними труднощами. Постають такі проблеми: низький рівень підтримки з боку держави та суспільства; неможливість обирання батьками форм й шляхів розвитку та адаптації дитини; недостатня просвіта батьків з метою переходу від паралічу приреченості до конкретних заходів заради зміни існуючої ситуації на краще; знехтуваність і самотність сімей, які мають дітей-інвалідів; неможливість поєднання необхідності працювати з повноцінним доглядом за дитиною (особливо для жінки-матері); руйнація усталеного устрою життя та песимістичне забарвлення подальших перспектив для даної категорії сімей; постійне почуття провини й комплекс меншовартості, що виникає у батьків; відсутність спеціально підготовлених

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

соціальних працівників та педагогів, які в змозі надавати особам з обмеженою дієздатністю різноманітні соціальні послуги.

Головним міжнародним документом, що забезпечує концептуальний підхід до роботи з людьми, які мають психофізичні вади, є прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1993 р. «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів». Особливу увагу цей документ пропонує звернути на такі групи населення, як діти, жінки, люди похилого віку, бідні прошарки населення, особи з двома, або кількома видами інвалідності, біженці-інваліди.

В Україні протягом тривалого часу сформовано державну систему соціальної підтримки інвалідів, що організаційно розподілилася між Міністерством освіти України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством у справах сім'ї та молоді України, Державним комітетом України з фізичної культури і спорту. Правові засади щодо задоволення особливих потреб людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями у соціальному захисті, навчанні, лікуванні, соціальній опіці та громадській діяльності відображені у Законах України: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про освіту», «Про пенсійне забезпечення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про фізичну культуру і спорт», «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про благодійництво та благодійні організації», в Основах законодавства України про охорону здоров'я, Основах законодавства України про культуру.

В українському законодавстві основні положення соціальної політики держави щодо інвалідів визначені у Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 12 березня 1991 р. № 875-12. Цей Закон визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями та інтересами. У Законі зазначається, що інваліди в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних,

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами. Окрім того, у Законі також визначаються цільові сфери створення умов для нормальної життєдіяльності інвалідів, такі як: діяльність державних органів влади, освіта, профорієнтація і працевлаштування, участь інвалідів у прийнятті рішень, матеріальне і соціальне оточення, фінансування соціальних проектів і програм із соціального захисту інвалідів. На виконання Закону було прийнято ряд підзаконних і правових актів, національні програми, що регулюють механізм його реалізації. Соціальний захист інвалідів з боку держави полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей інвалідів. Порядок та умови визначення потреб у зв'язку з інвалідністю встановлюються на підставі висновку медико-соціальної експертизи та з урахуванням здатностей інваліда до професійної і побутової діяльності. Види й обсяги необхідного соціального захисту інваліда надаються у якості індивідуальної програми медичної, соціально-трудової реабілітації та адаптації. У даному законодавчому акті наголошується, що дискримінація інвалідів забороняється і переслідується за законом. Означений Закон повністю відповідає міжнародним документам, передбачає медичну, соціально-трудова реабілітацію та адаптацію інвалідів, гарантує здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. Законом також передбачено створення належного архітектурно-інженерного середовища, пільги у наданні житла. Але на практиці більшість положень цього Закону не виконується, що, з одного боку, можливо пояснити недостатнім рівнем економічного розвитку нашої держави, а з іншого – байдужістю чиновників різного рівня до проблем інвалідів та їх сімей.

Отже, питання полягає не стільки в удосконаленні законодавчого забезпечення захисту прав людей з обмеженими функціональними можливостями, скільки в необхідності пошуку шляхів і механізмів поліпшення життя означеної категорії та створення умов для їхньої інтеграції в суспільство через безумовне виконання положень існуючих законодавчих актів.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Необхідним є усунення фізичних і психологічних бар'єрів у соціальному середовищі шляхом створення різноманітних соціальних служб, упровадження інноваційних форм і методів роботи. Саме в сфері соціальної роботи люди з проблемами в розвитку отримують професійну підтримку, захист, допомогу, саме тут їм створюються належні умови для соціальної адаптації, реабілітації та інтеграції в суспільне життя. При такому підході людині з обмеженими можливостями пропонується альтернатива і можливість вибору, який вона може зробити самостійно за підтримки соціальних служб.

Література

1. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 12 березня 1991 р. № 875-12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fzakon.rada.gov.ua%2Fgo%2F875-12&ei=OwEhVMm5CoyUaqg8gJAE&usq=AFQjCNEW99-7EnNqze1sacTpN5o6cYe18w&sig2=X_wud8oW8X4nTXM1ZssOYQ.
2. Стандартні правила щодо урівняння можливостей інвалідів: прийняті Генеральною Асамблеєю ООН на 48 сесії 20.12.1993 р. (резолюція 48/96)[Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_306.
3. Соціальна робота: в 3 ч. / За ред. Т.Семигіної, І. Григи.— К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2004.—Ч. 1. — С.96—101.

© *Ольга Ілліна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (SOCIAL RESPONSIBILITY)— міра відповідальності дій соціальних суб'єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, нормам, загальним інтересам суспільства. Соціальна відповідальність зумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. Вона є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, вдосконалення суспільних відносин.

Концепція соціальної відповідальності та справедливості є актуальною у контексті демократичних процесів та забезпечення сталого розвитку суспільства, що ґрунтується, зокрема на ідеях етики відповідальності. На думку К. Гілліган та Х. Йонаса, а також Л. Ситниченко й К. Карпенко, етика відповідальності є основою сучасної технологічної цивілізації і розуміється як етика збереження буття реальної комунікативної спільноти та

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

формулюється у тезі «Чини так, щоб наслідки твоїх вчинків не стали на перешкоді продовженню життя на землі». Реалізувати на практиці принципи етики відповідальності можливо лише через діалог та консенсус усіх зацікавлених у проблемі осіб. К.-О. Апелль наголошує на колективній солідарній відповідальності за розв'язання проблем та рівноправності у розв'язанні проблем усіх членів реальної комунікативної спільноти, що також означає залучення широких кіл до обговорення проблемних питань. Учений говорить про відповідальне законодавство у демократичній правовій державі, а також про запровадження «відповідальності за наслідки» діяльності суспільства. О. Андрієнко вважає відповідальність разом із свободою та рівністю основою демократії. Соціальна відповідальність, на думку науковця, передбачає насамперед усвідомлення особистістю наслідків своєї діяльності для суспільства, що супроводжується внутрішньою готовністю брати на себе обов'язки відповідати соціальним очікуванням інших людей. В. Халамендик під соціальною відповідальністю розуміє комплексну категорію, яка характеризує діяльність особи в інтересах суспільства та діяльність суспільства в інтересах особи, а також зовнішню реакцію суспільства на негативні дії. У своїх працях дослідник наголошує на важливості формування відповідальності молоді у процесі соціалізації особистості, зокрема через освіту і виховання.

У сучасному суспільстві все більшого значення набуває поняття соціальної відповідальності не тільки стосовно окремої особи, але й щодо сфер і результатів її діяльності. У цьому контексті доречно говорити про соціальну відповідальність бізнесу, організації, підприємства, тощо. *Соціальна відповідальність компанії* включає захист прав людини, навколишнього природного середовища, безпеку праці, права споживачів та розвиток місцевих общин, а також організаційне управління й етику бізнесу. *Соціальна відповідальність бізнесу* розуміється як відповідальність організації, компанії за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка: сприяє сталому розвитку, зокрема добробуту суспільства; зважає на очікування зацікавлених сторін; відповідає чинному законодавству й міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах.

За визначенням Європейської Комісії («Зелена книга з корпоративної соціальної відповідальності», 2001), *корпоративна соціальна відповідальність* (КСВ) – це

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію з зацікавленими сторонами на добровільній основі. Отже, соціальна відповідальність бізнесу є добровільною діяльністю компаній приватного та державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання наявних економічних і соціальних диспропорцій; створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою; покращання результативності бізнесу та показників прибутковості у довгостроковому періоді. Соціальна відповідальність бізнесу тісно пов'язана з діяльністю компаній щодо досягнення ділової досконалості та якості в організації виробництва.

Соціальна відповідальність бізнесу – це також відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем. У широкому розумінні соціальна відповідальність бізнесу може бути представлена як система цінностей, заходів і процесів, що мають на меті поширення позитивного впливу діяльності компанії в економічній, екологічній, соціальній сферах як усередині організації, так і в навколишньому середовищі.

Основними характеристиками соціальної відповідальності бізнесу є добровільність; інтегрованість у бізнес-стратегію організації, компанії; системність; користь для всіх зацікавлених сторін: співробітників, споживачів, акціонерів, громади тощо, а також для самого підприємства; внесок у процес сталого розвитку. Соціальна відповідальність бізнесу містить у собі процедури і практики компаній з семи аспектів діяльності: 1) організаційне управління; 2) права людини; 3) трудові відносини; 4) етична операційна діяльність; 5) захист навколишнього середовища; 6) захист прав споживачів; 7) розвиток місцевих громад і співпраця з ними.

Реалізація соціально відповідальних стратегій на практиці має орієнтуватися не лише на зменшення та запобігання негативним наслідкам діяльності, а й на досягнення економічного, екологічного та соціального ефектів (стратегія потрібного впливу), що

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

може розглядатися як основа підвищення конкурентоспроможності окремих компаній і національної економіки загалом.

Ідея корпоративної соціальної відповідальності набула закінченого вигляду декілька десятків років тому, коли на всесвітньому економічному форумі в Давосі Генеральний секретар ООН Кофі Анонзвернувся до лідерів найбільших компаній світу з закликом приєднатися до міжнародної ініціативи – Глобального договору, в рамках якого створюються умови для співпраці бізнесу з установами ООН, профспілками, неурядовими організаціями для втілення в життя загальних принципів соціальної рівності та збереження довкілля. Спираючись на перевагу спільних дій, Глобальний договір поставив завдання розвитку принципів соціальної відповідальності бізнесу, забезпечення його участі у вирішенні найгостріших проблем глобалізації. Таким чином, приватний бізнес, приєднавшись до договору в співпраці з іншими соціальними партнерами, зможе сприяти реалізації ідеї формування стійкої і відкритої глобальної економіки. Розроблено Міжнародний стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000, якого дотримується більшість компаній світу. У Європейському Союзі основна роль соціальної відповідальності бізнесу полягає у підтримці сталого розвитку компаній, що призводить до покращення ситуації на ринку праці, а також якості продуктів і послуг, що надаються компаніями (Комюніке Європейської Комісії, 2006). Соціальна відповідальність бізнесу в Україні перебуває в стадії становлення. Найактивнішими у цій сфері є насамперед представництва іноземних компаній, які переносять на українське підґрунтя сучасні світові практики, принципи і стандарти, а також великі та малі вітчизняні підприємства й організації, що вдосконалюють свою діяльність на засадах концепцій Загального управління якістю.

Однак зазначений процес потребує певної координації та стимулювання, а відтак активної участі в ньому держави, яка повинна визначити соціальну відповідальність бізнесу як бажану поведінку для бізнесу і розробити комплекс відповідних стимулів (до цього вже дійшли державні органи країн-членів ЄС). Це дозволить більшості компаній підвищити престижність організацій і процеси безперервного системного вдосконалення, посилити довгострокову конкурентоспроможність та репутацію через практики

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

відповідального ставлення до своїх співробітників, споживачів та інших зацікавлених сторін.

Практичне значення соціальної відповідальності для соціально-педагогічної діяльності полягає у дотриманні засад соціальної відповідальності у процесі роботи з клієнтами, а також у можливості здійснювати соціальний аудит кампаній для визначення рівня корпоративної соціальної відповідальності тощо.

Література

1. Андрієнко О. Свобода, рівність і відповідальність у світогляді демократичного суспільства / О. Андрієнко ; гол. ред. В. М. Вашкевич // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. — К. : ВІР УАН, 2012. — Вип. 62 (№7). — С. 229—235.
2. Матеріали Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://csr-ukraine.org/>.
3. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Людмила Ситниченко. — К. : Либідь, 1996. — 176 с.
4. Соціальна філософія : Короткий Енциклопедичний Словник / Заг.ред. і уклад. : В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.-Х. : ВМП «Рубікон», 1997. — 400 с.
5. Халамендик В. Соціальна відповідальність в сучасному світі : покликання чи потреба? / В. Халамендик ; гол. ред. В. М. Вашкевич // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. — К. : ВІР УАН, 2012. — Вип. 62 (№7). — С. 327—331.
6. Чижевська М. Б. Соціальний аудит як механізм оцінки соціально-економічної ролі кооперативного сектору економіки [Електронний ресурс] / М. Б. Чижевська // Українська кооперація. — 2010. — № 3. — Режим доступу до журн. : <http://ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/chizhevaska.htm>.

© **Софія Котова-Олійник**

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ (SOCIAL PROTECTION)—система заходів щодо захисту населення від соціальних ризиків. У Конституції України (ст. 46) йдеться про «право громадян на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової або тимчасової втрати дієздатності, втрати годувальника, безробіття по незалежним від них обставин, а також у похилому віці та інших випадках, які визначені законом».

Учені по-різному трактують поняття соціального захисту. Система соціального захисту в широкому розумінні – це система законодавчих, соціально-економічних і політичних гарантій, які надають умови для забезпечення працездатними громадянами засобами до існування соціально незахищених верств. У вузькому розумінні соціальний захист – це система законодавчих, соціально-економічних і морально-психологічних

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

гарантій, засобів і заходів, завдяки яким утворюються рівні для всіх членів суспільства умови, що забезпечує гідну та соціально прийнятну якість їхнього життя. Особливістю сфери соціального захисту є те, що в загальному вигляді обов'язки щодо організації та надання соціального забезпечення й соціального захисту покладаються на державу. Держава виконує соціально-захисну функцію, тобто затверджує й забезпечує права і свободи людини (ст.3 Конституції України).

Державне управління у сфері соціального захисту населення здійснює Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі й розпорядчі органи, які забезпечують упровадження в життя державної політики у сфері надання соціальної допомоги населенню, та інші державні органи відповідно до законодавства України.

У Законі України «Про соціальні послуги» (2003р.) визначений перелік соціальних послуг, до яких належить надання соціальних послуг людям, які опинились у складних життєвих обставинах і потребують допомоги інших людей.

Соціальні послуги – це комплекс дій держави, певних громадських та приватних організацій, спрямованих на створення й покращення умов життєдіяльності та можливостей самореалізації населення, а також на реалізацію соціальних, політичних, особистісних та інших прав.

Соціальні послуги надаються безкоштовно, зокрема дітям та молоді, які опинились у складних життєвих обставинах у зв'язку з інвалідністю, хворобою, малозабезпеченістю, безпритульністю, сирітством, жорстоким поведженням у сім'ї.

Види соціальних послуг:

- соціально-педагогічні (організація навчального й виховного процесів, дозвілля, художньої, спортивно-оздоровчої та інших видів діяльності);
- психологічні (застосування психодіагностики, проведення консультацій);
- соціально-економічні (надання натуральної та грошової допомоги);
- юридичні (консультації щодо питань законодавства, здійснення прав та інтересів людей);
- соціально-медичні (організація та здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, підтримка й охорона здоров'я);

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

- послуги щодо працевлаштування – пошук роботи, сприяння у працевлаштуванні.

Соціальне обслуговування здійснюється в закладах денного, короткотривалого та постійного перебування, а також у територіальних центрах соціального обслуговування, а саме: центрах соціального обслуговування населення, кризових центрах для жінок, притулках. До *центрів соціального обслуговування населення* належать:

- соціальний гуртожиток;
- центр соціально-психологічної допомоги;
- центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді;
- соціальний центр матері та дитини;
- центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

Центр соціально-психологічної допомоги – заклад, в якому надають соціальні послуги людям, які опинились у складній життєвій ситуації. Його створюють місцевий орган виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Основна мета центру – надання невідкладних психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних та юридичних послуг, послуг щодо працевлаштування людей, які опинилися в складних життєвих обставинах для сприяння повернення їх до нормальних умов життя. У такі центри приймають, як правило, неповнолітніх, які опинились у складних життєвих обставинах; таких, які залишились без піклування батьків, постійного місця проживання, засобів для існування; дітей із кризових сімей; дітей, які позбулись сімейних та інших позитивних зв'язків; неповнолітніх, які стали жертвами насилля в сім'ї або державних закладах системи опіки.

Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування для дітей та молоді з функціональними обмеженнями віком віт 7 до 35 років, мета діяльності якого – оновлення й підтримка їх фізичного й психічного стану, адаптація та інтеграція в суспільство. Основні напрями соціально-педагогічної роботи, які реалізують у центрах соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями: діагностика та корекція соціально-психологічного стану дітей та молоді; лікувально-оздоровча робота з дітьми та молоддю; соціально-побутове

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

обстеження сім'ї з дітьми з функціональними обмеженнями; формування у дітей і молоді навичок соціальної компетентності; розвиток потенційних творчих можливостей дітей і молоді; профорієнтаційна робота з молодими інвалідами; організація дозвілля дітей і молоді з функціональними обмеженнями; соціально-педагогічна робота з батьками й родичами дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Соціальний центр матері й дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності й матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинились у складних життєвих обставинах, що заважають виконанню материнських обов'язків. Центр відкривається місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування. Утримання центру здійснюється за рахунок коштів, які передбачені для реалізації програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, жінок та сім'ї. Основна мета діяльності центру – упровадження нових форм соціальної підтримки жінок та попередження відмови батьками від новонароджених дітей. Зарахування в центр здійснюється на основі письмової заяви вагітної жінки (матері) після її попередньої співбесіди з психологом на основі рішення директора центру. Завдання соціально-педагогічної роботи з жінками в центрі: формування у матері відповідного ставлення до дитини, догляду за її розвитком; формування необхідних санітарно-гігієнічних навичок догляду за дитиною; навчання матері необхідним побутовим і соціальним навичкам; забезпечення матері умовами для фізичного й психічного розвитку дитини; підготовка матері до самостійного життя після закінчення перебування в центрі; допомога в налагодженні відносин із біологічною сім'єю жінки, батьком дитини чийого сім'єю, іншими родичами або близькими людьми; допомога жінці в отриманні освіти, професії, пошуку роботи як умови матеріального забезпечення матері та дитини після закінчення перебування в центрі.

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді – спеціалізований заклад, який проводить роботу щодо соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. Центр відкривається обласними та місцевими держадміністраціями й органами місцевого самоврядування при наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки. Фінансування центру здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, передбачених

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

для реалізації програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, молоді, жінок і сім'ї. Основні завдання центру – створення умов для соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей і молоді, розробка й проведення заходів щодо соціальної підтримки та супроводження таких дітей і молоді, що спрямовані на їх інтеграцію в суспільство. Центр відповідно до завдань: надає ВІЛ-інфікованим дітям і молоді різні види соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та інформаційні); здійснює лікувально-оздоровчі заходи, надає в разі необхідності першу невідкладну допомогу; організовує клуби за інтересами, проводить конкурси; залучає батьків або людей, які їх замінюють, до співпраці; організовує роботу груп взаємодопомоги для ВІЛ-інфікованих дітей і молоді, а також батьків; співпрацює із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям і молоді; направляє у випадку необхідності в заклади, що можуть забезпечити задоволення їх потреб.

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, віком 18-23 років. Гуртожиток відкривається місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування при наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, що відповідають санітарним і гігієнічним умовам. Утримання гуртожитку здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету, передбачених для реалізації програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, жінок і сім'ї. Головна мета діяльності соціальних гуртожитків – створення умов для соціальної адаптації осіб, які в ньому проживають, та їх підготовки до самостійного життя. Серед основних завдань соціально-педагогічної роботи в таких закладах: оволодіння молодими людьми навичками самостійного ведення господарства; влаштування на навчання з метою оволодіння професією; допомога у працевлаштуванні; формування навичок ефективної взаємодії з оточуючими; формування навичок самостійного прийняття відповідальних рішень; планування молодими людьми своїх життєвих перспектив та їх реалізація. Перебування випускників шкіл-інтернатів у соціальних гуртожитках дає можливість забезпечити їм

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

досягнення певного адаптаційного потенціалу для самостійного життя та необхідні професійні уміння й навички як базису для подальшого визначення в соціумі.

Ефективність соціального обслуговування залежить від того, що його мета повинна визначатись як на державному рівні, так і на рівні окремих регіонів, міст, районів і на рівні окремих груп населення й особистості, зокрема.

Система соціального обслуговування населення України повинна постійно розвиватись, відпрацьовуючи різні технології, визначаючи чітку структуру програм, принципів управління й утворення власного інструментарію.

Література

1. Кельдер Т.Л. Поняття соціального захисту і його основні напрямки в сфері праці [Електронний ресурс] / Т. Л. Кельдер // Економіка праці. — Режим доступу: <http://slv.com.ua/bookz/123/3351.html>.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://constitution.org.ua/>.
3. Петрочко Ж.В. Основи соціально-правового захисту особистості: навч. посіб. [для студентів спеціальності 6. 010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навчання] / Ж.В. Петрочко. — К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2009. — 320с.

© ***Інна Літяга***

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF MILITARY MEN) – діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України (254к/96-ВР) та законах України, з урахуванням особливостей, установлених цим та іншими законами. Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України. Військовослужбовці мають право створювати свої громадські об'єднання відповідно до законодавства України. Військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Організація військовослужбовцями страйків і участь в їх не допускається.

Віросповідання. Військовослужбовці вправі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Командири (начальники) військових з'єднань та частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах у вільний від виконання обов'язків військової служби час. Військовослужбовці не мають права відмовлятися або ухилитися від виконання обов'язків військової служби з мотивів релігійних переконань та використовувати службові повноваження для релігійної чи атеїстичної пропаганди.

Військовослужбовці мають право на придбання, володіння і використання релігійної літератури будь-якою мовою, а також інших предметів та матеріалів релігійного призначення. Ніхто не має права перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб. Особам, релігійні переконання яких перешкоджають проходженню строкової військової служби, надається право на проходження альтернативної (невійськової) служби відповідно до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Створення релігійних організацій в органах військового управління, військових з'єднаннях та частинах забороняється.

Недоторканність військовослужбовця. Недоторканість особи – це суб'єктивне право людини і громадянина, яке гарантує їх свободу від протиправних посягань на життя, здоров'я, індивідуальну безпеку з боку кого б то не було, в тому числі воно не допускає незаконних і безпідставних дій посадових осіб державних органів і громадських організацій при виконанні ними своїх обов'язків, і яке надає можливість відновлення порушеного права. Військовослужбовцю гарантується недоторканність особи. Він не може бути арештований інакше, як на підставі судового рішення.

Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби. Використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

службою, забороняється та тягне за собою відповідальність згідно із законом. Військовослужбовці можуть залучатися до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках лише за рішенням Верховної Ради України.

Час перебування громадян України на військовій службі зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби. Час проходження строкової військової служби зараховується до стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, якщо на момент призову на строкову військову службу особа навчалася за фахом у професійно-технічному навчальному закладі, працювала за професією або займала посаду, що передбачала право на пенсію на пільгових умовах до введення в дію Закону України «Про пенсійне забезпечення» або на пенсію за віком на пільгових умовах до набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Військовослужбовцям гарантується свобода наукової, технічної та художньої творчості.

Право військовослужбовців на вибір місця проживання і виїзд за кордон. Військовослужбовці при звільненні з військової служби мають право на вибір місця проживання в будь-якому населеному пункті України або в іншій державі відповідно до законів та міжнародних договорів, згоданаобов'язковість яких надана Верховною Радою України. Військовослужбовці мають рівнезіншимигромадянами Україниправо навиїзд закордонупорядку, встановленому законом.

Грошове забезпечення військовослужбовців. Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця. За військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або безвісно відсутніми, зберігаються грошове та інші види забезпечення. Сім'ям зазначених військовослужбовців щомісячно виплачується грошове забезпечення, в тому числі додаткові та інші види грошового забезпечення, в розмірах, що встановлені

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

військовослужбовцю на день захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або безвісної відсутності. Дія цього пункту не поширюється на військовослужбовців, які добровільно здалися в полон.

Право військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу. Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями. Держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жила приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР та іншими нормативно-правовими актами. Військовослужбовці строкової військової служби розміщуються в казармах (на кораблях) згідно із Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України. За ними зберігаються жилі приміщення, які вони займали до призову на строкову військову службу. Вони не можуть бути зняті з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Особам, звільненим із військової служби і визнаним інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання обов'язків військової служби, або захворювання, одержаного під час проходження військової служби, жилі приміщення в населених пунктах, обраних ними для проживання з урахуванням встановленого порядку, надаються позачергово за рахунок військових формувань або органів виконавчої влади, в яких вони перебувають на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов. У позачерговому порядку в разі потреби поліпшення житлових умов надаються жилі приміщення сім'ям військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби, за місцем їх перебування на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов.

Право військовослужбовців та членів їх сімей на освіту. Військовослужбовці мають право на навчання (у тому числі на отримання післядипломної освіти) у військових навчальних закладах, відповідних підрозділах підготовки, перепідготовки та підвищення

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

кваліфікації військовослужбовців. Військовослужбовцям, які прийняті на військову службу за контрактом осіб офіцерського складу після здобуття базової або повної вищої освіти за державним замовленням, дозволяється навчатися в інших вищих навчальних закладах без відриву від служби після проходження ними строку служби, який дорівнює часу їхнього навчання для здобуття попередньої вищої освіти. Іншим категоріям військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, дозволяється навчатися в інших вищих навчальних закладах без відриву від служби в порядку, визначеному відповідними положеннями про проходження військової служби громадянами України. Особи, які були призвані на строкову військову службу в період навчання у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації, при звільненні з військової служби зараховуються для продовження навчання до того навчального закладу, де вони навчалися до призову на військову службу, незалежно від форми навчання. Дітям військовослужбовців за місцем проживання їх сімей у першочерговому порядку надаються місця у загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах і дитячих оздоровчих таборах незалежно від форм власності.

Пільги військовослужбовцям та членам їх сімей. Потрібно розрізняти пільги, що надаються громадянам за життєвих обставин, які зумовлюють необхідність особливої уваги до людини, тобто є частиною державної системи соціального забезпечення, та пільги, які пов'язані зі службовим статусом особи чи видом її трудової діяльності. Тому вся система державних пільг поділяється на соціальні та професійно-побутові пільги. Військовослужбовці мають право на професійно-побутові пільги, такі як безоплатний проїзд:

1) залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: а) у відрядження; б) у відпустку в межах України; в) при переведенні на нове місце проходження військової служби або у зв'язку з передислокацією військової частини; г) до місця проживання, обраного при звільненні з військової служби, в межах України;

2) всіма видами транспорту загального користування міського, приміського та міжміського сполучення (за винятком таксі) – тільки військовослужбовці строкової військової служби.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

При переведенні військовослужбовців на нове місце проходження військової служби або звільненні з військової служби вони мають право на безоплатне перевезення до 20 тонн особистого майна в контейнерах із попереднього місця проживання до нового залізничним транспортом, а там, де такого виду транспорту немає, – іншими видами транспорту (за винятком повітряного). У разі перевезення особистого майна в окремому вагоні, багажем та дрібною відправкою їм відшкодовуються фактичні витрати, але не більше вартості перевезення майна в контейнері вагою 20 тонн.

Члени сімей військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової військової служби) мають право на безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: 1) від місця проживання до місця проходження військової служби військовослужбовця у зв'язку з його переведенням; 2) до місця проведення відпустки військовослужбовцем в межах України; 3) при звільненні військовослужбовця з військової служби, а також у разі загибелі (смерті) військовослужбовця – до обраного місця проживання в межах України.

Військовослужбовці, які стали інвалідами внаслідок бойових дій, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, а також батьки військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження військової служби, користуються правом безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі) в межах адміністративного району за місцем проживання, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів. Вони мають право на 50-відсоткову знижку при користуванні міжміським залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом відповідно до закону. Військовослужбовець строкової військової служби, якого засуджено до тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, та члени його сім'ї права на пільги не втрачають.

Військовослужбовці при направленні у відрядження, до нового місця проходження військової служби, а також до місця використання відпустки та назад мають право на придбання проїзних документів для себе та членів своєї сім'ї на всі види транспорту поза чергою. При цьому військовослужбовці, які направляються у відрядження, користуються

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

правом на бронювання та отримання поза чергою місця в готелі на підставі посвідчення про відрядження.

При виконанні службових обов'язків, пов'язаних із відрядженням в інші населені пункти, військовослужбовцям відшкодовуються витрати на відрядження в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Військовослужбовці, крім військовослужбовців строкової військової служби, мають право на першочергове встановлення квартирної телефонії, а також першочергове встановлення квартирної охоронної сигналізації.

Військовослужбовці строкової військової служби мають право безоплатно відправляти й одержувати листи. Безоплатними поштовими посилками відправляється особистий одяг громадян, призваних на строкову військову службу. Витрати, пов'язані з перевезенням військовослужбовців та членів їх сімей, їх особистого майна залізничним, повітряним, водним і автомобільним (за винятком таксі) транспортом, бронюванням місць у готелях при направленні військовослужбовців у відрядження, відшкодовуються за рахунок коштів Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Пенсійне забезпечення і допомога військовослужбовцям. Пенсійне забезпечення військовослужбовців після звільнення їх з військової служби провадиться відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Військовослужбовцям виплачуються грошова допомога на оздоровлення та державна допомога сім'ям з дітьми в порядку і розмірах, що визначаються законодавством України. Батькам та неповнолітнім дітям, а також дітям-інвалідам з дитинства (незалежно від їх віку) військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження військової служби, державою виплачується одноразова грошова компенсація в розмірі суми державного страхування військовослужбовців з урахуванням коефіцієнта індексації грошових доходів.

Відшкодування заподіяної шкоди. Відшкодування військовослужбовцям заподіяної моральної і матеріальної шкоди провадиться у встановленому законом порядку.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців. Соціальні гарантії – матеріальні і юридичні запоруки, які забезпечують реалізацію соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства. Члени сімей військовослужбовців строкової служби мають переважне право при прийнятті на роботу і на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату працівників, а також на першочергове направлення для професійної підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки з відривом від виробництва та на виплату на період навчання середньої заробітної плати. Дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, виплачується за місцем роботи грошова допомога в розмірі середньомісячної заробітної плати при розірванні ними трудового договору у зв'язку з переведенням чоловіка (дружини) на службу в іншу місцевість. При тимчасовій втраті працездатності листки непрацездатності оплачуються дружинам (чоловікам) військовослужбовців у розмірі 100 відсотків середньомісячної заробітної плати незалежно від страхового стажу. Дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, до загального стажу роботи, необхідного для призначення пенсії за віком, зараховується період проживання разом з чоловіком (дружиною) в місцевостях, де не було можливості працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

Місцеві ради: працевлаштовують у першочерговому порядку дружин військовослужбовців строкової служби у разі їх звільнення при скороченні чисельності або штату працівників, при ліквідації, реорганізації або перепрофілюванні підприємства, установи, організації; надають позачергово місця дітям військовослужбовців та дітям військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження служби, у дитячих закладах замість проживання; забезпечують відселення із закритих та віддалених від населених пунктів військових гарнізонів військовослужбовців, звільнених у запас або у відставку.

Вдова (вдівець) загиблого або померлого військовослужбовця, а також дружина (чоловік) військовослужбовця, який пропав безвісти під час проходження військової служби, у разі якщо вона (він) не взяла (не взяв) інший шлюб, та її (його) неповнолітні діти або повнолітні діти –інваліди з дитинства, батьки військовослужбовця, які перебували на його утриманні, мають право на пільги, передбачені цим Законом.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Кабінетом Міністрів України, місцевими радами, підприємствами, установами, організаціями можуть встановлюватися й інші пільги та гарантії соціального захисту сімей військовослужбовців.

Право військовослужбовця на оскарження неправомірних рішень та дій. Правомірні дії виражаються у поведінці людей, яка відповідає правовим вимогам і дозволам. Залежно від цільової спрямованості волі людей, що здійснюють такі дії, від їх намірів викликати чи не викликати певні наслідки своїми діями, в свою чергу, здійснюється поділ на юридичні акти і юридичні вчинки. Юридичні вчинки — це правомірні чи неправомірні дії осіб, із здійсненням яких закон пов'язує настання юридичних наслідків незалежно від волі, бажання і намірів цих осіб. Неправомірні дії — це дії, що не узгоджуються з вимогами правових норм, порушують правові приписи. Залежно від ступеня суспільної небезпеки, заподіяння шкоди, неправомірні дії як юридичні факти поділяються на злочини (кримінальні правопорушення), адміністративні і дисциплінарні проступки, цивільні правопорушення (делікти).

Скоєння неправомірних дій тягне за собою появу кримінально-процесуальних, цивільно-процесуальних, адміністративно-процесуальних і інших охоронних правовідносин.

Неправомірні рішення, дії (бездіяльність) органів військового управління та командирів (начальників) можуть бути оскаржені військовослужбовцями в порядку, передбаченому законами, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами.

Право військовослужбовців на правову допомогу. Військовослужбовцям гарантується право на захист у порядку, встановленому законами України.

Судочинство у справах за участю військовослужбовців, які проходять військову службу на території України, здійснюється відповідно до законів України, а військовослужбовців, які проходять військову службу за межами території України, відповідно до вимог міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Література

1. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — С. 106.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — С. 108.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 3 листопада 2006 р. № 328-V // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 51. — С. 519.
4. Воєнна доктрина України : затв. Указом Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004 // Президентський вісник. — 2004. — № 14.

© *Світлана Ситняківська*

© *Микола Хливнюк*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ(SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF STUDENTS) – діяльність соціального педагога з надання превентивної та оперативної допомоги індивіду (студенту, викладачу), колективу (академічній групі) у вирішенні їх соціально-педагогічних проблем у процесі життєдіяльності, спрямована на створення умов та забезпечення найбільш вдалої підтримки даних категорій клієнтів, стимулювання усвідомлення сутності проблеми, що виникає (виникла), засобів її подолання, а також мотивування до самостійності та активності в цьому.

Соціально-педагогічна підтримка – це особливий вид соціально-педагогічної діяльності. Поняття «підтримка» введено в педагогіку відносно нещодавно Н.Б. Криловою і отримало розвиток у роботах О.С. Газман та інших дослідників, які розглядають її як професійну діяльність педагогів у загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їх проблем. Практично одночасно з'являються поняття «соціальна підтримка», «педагогічна підтримка», «психолого-педагогічна підтримка», «медико-психолого-педагогічна підтримка» і «соціально-педагогічна підтримка» (О.В. Безпалько, Т.К. Селевко, В.В. Серіков та ін.).

Соціальна підтримка трактується як: 1) система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; 2) система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей. Найбільш поширеними видами соціальної підтримки є

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

матеріальна, психологічна, педагогічна, правова (юридична). Наукові дослідження таких вчених, як О. Безпалько, Г. Лактіонової, І. Зверєвої дає підстави стверджувати, що підтримка і супровід можуть розглядатися як взаємоперехідні та взаємовключні процеси соціально-педагогічної діяльності, необхідні одній і тій же людині на різних етапах її життєдіяльності. Соціальний супровід – одна з форм соціальної підтримки, що спрямовується на підтримку природно обумовлених реакцій, процесів і станів особистості.

Оскільки слово «підтримка» частіше використовується у сполученні «допомога і підтримка», варто уточнити співвідношення цих термінів. Підтримка означає «надання допомоги», тому якщо допомога – це певна система заходів, реалізація яких має на меті полегшення, то підтримка є власне реалізацією цієї системи заходів, тобто діяльністю з надання допомоги. У випадку соціально-педагогічної підтримки допомога, що надається дітям, полягає у тому, що фахівці виявляють, визначають та вирішують проблеми дітей, які опинилися в ситуації, коли порушуються їхні базові права.

У 50-х роках ХХ ст. з'явилися різноманітні течії у психологічній, психіатричній, психотерапевтичній, соціальній та релігійній практиці, які зумовили появу специфічної галузі людської діяльності – наставництва, консультування, і професій соціального працівника, соціального педагога, практичного психолога. Діяльність спеціалістів такого профілю спрямована на вирішення соціально-психологічних і особистісних проблем громадян, превентивних заходів. Інституалізація психологічної допомоги викликала появу двох принципово нових видів послуг і професій: соціальної допомоги (сприяння вирішенню проблем людини); психологічної допомоги (консультування з проблем людини).

Соціально-педагогічна підтримка спрямована на соціалізацію особистості, набуття нею певних *характеристик*: ставлення до іншої людини як до самоцінності; здатність до самовіддачі як умова чи спосіб реалізації такого ставлення до інших людей; творчий характер життєдіяльності; можливість самому проектувати майбутнє; внутрішня відповідальність перед собою, іншими людьми, минулим та майбутнім; прагнення до розуміння змісту життя.

Залежно від об'єкта виділяють наступні *види* підтримки:

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

- По відношенню до індивіда (студента) – означає стати опорою для особистості в ситуації розвитку та самовизначення; надати допомогу в чому-небудь; приєднатися до його думки, дій, вчинків у певних ситуаціях.

- По відношенню до викладача (куратора) – виявляється в участі в його виховних проявах у конкретній ситуації; допомога та підтримка його ініціатив, творчості у соціально-педагогічній діяльності по відношенню до конкретної особистості, академічної групи.

- По відношенню до колективу (академічної групи) – проявляється в участі у соціально-педагогічній діяльності активу, організаторській та практичній діяльності, різних цілеспрямованих починаннях та активних діях, з метою накопичення досвіду продуктивної діяльності; допомога активу та окремим членам колективу у прояві ініціативи, творчості для досягнення особистої та колективної успішності; схвалення та приєднання до думки та дій окремих членів колективу, мікрогруп колективу з метою підвищення виховного впливу.

Соціально-педагогічна підтримка існує у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і в освіті. Однак, специфіка соціально-педагогічної підтримки полягає в тому, що вона виникає там і тоді, коли людина взаємодіє з соціумом і зіштовхується під час цієї взаємодії з проблемами. Процес соціально-педагогічної підтримки інституалізований і здійснюється спеціально підготовленими кадрами. Соціально-педагогічна підтримка сприяє: оволодінню людиною досвідом поведінки; виконанню певних функцій, необхідних для реалізації соціально-педагогічної ролі в соціумі; засвоєнню певних норм та правил; формуванню відповідних соціальних якостей особистості (соціальне виховання), готовності бути членом різних соціальних груп (соціальне формування).

За критеріями оцінки інфраструктури соціально-педагогічної підтримки можна виділити різні сфери її прояву:

1. За інституційним критерієм – відомчі заклади освіти (вищий навчальний заклад) та внутрішньовідомчі (соціальна служба для молоді, комплексні та науково-дослідні центри).
2. За віковим критерієм – студентська молодь, викладачі та співробітники ВНЗ.

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Соціально-педагогічна технологія підтримки – це найбільш оптимальна послідовність спільної взаємодії соціального педагога (підтримуючого, суб'єкта підтримки) і об'єкта підтримки (студента, викладачів, академічних груп), що дозволяє забезпечувати раціональне самовиявлення об'єкта в конкретній ситуації, необхідній для успішної реалізації процесу навчання, життєвого та професійного самовизначення. Соціально-педагогічні технології підтримки можуть бути об'єднані у групи:

I група – технології, що пов'язані з реалізацією загальних процесів, і відповідають меті та завданням соціально-педагогічної підтримки. Це технології соціальної освіти, соціального виховання, соціального формування, соціального загартування, соціального становлення, що в сукупності забезпечують соціалізацію та соціальний розвиток особистості.

II група – специфічні технології соціально-педагогічної підтримки за функціональною ознакою: діагностування, оцінювання, прогнозування, моделювання, проектування, програмування. Крім того, до них належать технології планування, реалізації мети і завдання соціально-педагогічної підтримки, здійснення зворотного зв'язку та інформаційне забезпечення життєдіяльності людини залежно від соціально-педагогічної ситуації, що склалася.

III група – ситуаційні соціально-педагогічні технології: адаптації, анімації, компенсації, консультування, контролю, корекції, мобілізації, забезпечення, патрунування, посередництва, просвіти, профілактики, реабілітації, стабілізації, терапії, експертизи.

Згідно із новим Законом України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 р.), одне з основних завдань вищого навчального закладу – це забезпечення фізичного розвитку особистості шляхом фізичного виховання, фізичної реабілітації та рекреації, здійснення культурно-виховної діяльності, що безпосередньо пов'язано із вдосконаленням роботи Студентських соціальних служб для молоді або відділів соціальних служб вишів.

Література

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери/ За заг.ред.проф. І.Д. Зверєвої. — К., Сімферополь : Універсум, 2012. — 536 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна підтримка/ О. Безпалько; за заг.ред. І. Д. Зверєвої// Соціальна педагогіка : мала енциклопедія.— К.: Центр учбової літератури, 2008. — С. 99.

3. Лактіонова Г. Соціальний супровід/ соціальне супроводження/ Г. Лактіонова; заг.ред. І. Д. Зверевой/ Соціальна педагогіка: мала енциклопедія.— К.: Центр учбової літератури, 2008.— С. 255—256.

© *Світлана Коляденко*

УРАХУВАННЯ ПРАВА ВІЙНИ (ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ) ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ (CONSIDERING THE LAW OF WAR (ARMED CONFLICT) AFTER THE MILITARY CONFLICT TERMINATION) – правила поводження з військовополоненими, правила поводження з воєнною контрабандою та призове право, реквізування, пошук жертв та поховання мертвих.

Правила поводження з військовополоненими. Під військовим полоном розуміється обмеження свободи осіб, які брали участь у воєнних діях, з метою припинення їх подальшої участі у збройній боротьбі. Під військовополоненими розуміються особи, які потрапили у владу противника. Військовополонені знаходяться у владі неприятельської держави, а не окремих осіб або військових частин, які взяли їх у полон, і ця держава несе міжнародно-правову відповідальність за поводження з ними. Військовополоненими можуть бути визнані наступні категорії осіб: основний склад збройних сил воюючих сторін; особовий склад ополчення, добровольчих загонів, організованих рухів опору; особи, що прямують за збройними силами, але не входять безпосередньо до їх складу (військові кореспонденти, психологи, соціальні працівники); особи з числа місцевого населення, які стихійно беруться до зброї для організації опору військам противника, що наближаються до їх місцевості.

Якщо особа однієї сторони потрапляє у полон до іншої сторони в той час, коли вона займається шпигунством (шпигунство — злочин, що полягає у таємному збиранні важливої державної чи економічної інформації на території інших країн чи всередині країни. Людину, яка займається шпигунством, називають шпигуном), то вона не має права на статус військовополоненого. Найманці (спеціально завербовані особи, щоб брати участь у збройному конфлікті, керуючись бажанням отримати особисту користь, і яким була обіцяна матеріальна винагорода, що перевищує платню військовослужбовців

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

збройних сил цієї країни) не мають права не тільки на статус військовополонених, але і на статус комбатантів (особи, які беруть участь у бойових діях).

Режим військового полону не поширюється на санітарний персонал і священнослужителів, які, опинившись у владі неприятеля, можуть бути затримані лише у тому випадку, якщо цього вимагають санітарний стан, духовні потреби і кількість військовополонених. Вони можуть продовжувати здійснювати свої медичні і духовні обов'язки на користь військовополоненим із складу тих збройних сил, до яких належать самі.

Захоплені противником комбатанти повинні бути: піддані обшуку і обеззброєні; забезпечені захистом і допомогою; евакуйовані. Захопленому у полон залишаються такі предмети: документи, що посвідчують особу; предмети верхнього одягу, продукти харчування і предмети особистого користування; предмети особистого захисту (бронежилети, каски, протигази). Захоплених у полон комбатантів потрібно захищати від актів насильства, образ або залякування.

Держава, що утримує військовополонених, повинна надати всім зацікавленим сторонам через посередництво держави-заступниці відомості щодо географічного розташування таборів військовополонених. Держава, до влади якої потрапив військовополонений, зобов'язана безкоштовно забезпечувати його утримання і лікарську допомогу. Начальниками таборів призначаються офіцери утримуючої держави, у таборах повинні забезпечувати повну гарантію дотримання гігієни, збереження здоров'я, недопущення епідемій. Забороняється використовувати військовополонених для захисту будь-яких районів або об'єктів під час воєнних дій. Гроші та цінні речі можуть бути відібрані лише для забезпечення їх збереження.

Не пізніше, ніж через тиждень після прибуття до табору військовополонений одержує можливість послати листівку родині та в Центральне довідкове агентство у справах військовополонених, яке засновується у нейтральній країні для збору і передачі на батьківщину відомостей про військовополонених. З цією метою передбачено використання карток-повідомлень про захоплення в полон, які звичайно пересилаються через Центральну агенцію з розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ).

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Крім того, військовополоненим дозволяється відправляти і отримувати листи та поштові картки, а також отримувати індивідуальні й колективні посилки.

Військовополонений зобов'язаний підкорятися законам, статутам і наказам, діючим у збройних силах сторони, яка взяла його в полон, і несе за їх порушення кримінальну або дисциплінарну відповідальність.

Режим військового полону повинен забезпечувати як збереження життя військовополоненого, так і захист його прав. Міжнародне гуманітарне право вимагає гуманного відношення до військовополонених. Жоден із них не може бути підданий фізичному каліченню, науковому або медичному експерименту; забороняється расова дискримінація, релігійна, з причин соціального походження. Військовополонений зберігає свій статус протягом усього періоду полону і не може позбавитися цього статусу, в тому числі за власним бажанням. Військовополонений повністю зберігає свою громадянську правоздатність, яка може бути обмежена державою, у полоні якої він перебуває, лише тією мірою, якої вимагають умови полону. Не може бути мірою дисциплінарного впливу затримка або уповільнення доставки поштової кореспонденції. Застосування зброї проти військовополонених, зокрема проти тих, які вчиняють втечу або спробу до втечі, є мірою надзвичайного характеру. Військовополонені, які після втечі, що вдалась, знову потрапили у полон, не повинні зазнати за неї будь-якого покарання.

Після закінчення воєнних дій військовополонені у якомога коротший термін повинні бути визволені та репатрійовані. Однак, це положення не поширюється на військовополонених, проти яких порушено кримінальне переслідування, а також на тих військовополонених, які засуджені за законами держави, що тримає їх у полоні, за військові злочини або злочини проти людства, вчинені ними до взяття у полон. Військовополоненим повинні бути повернуті гроші та цінні речі, взяті на зберігання, і дозволено вивезення особистих речей.

Перебування у полоні не знімає відповідальності перед своєю державою за добровільну здачу у полон і в усіх країнах карається законом.

Утримання в полоні за деяких обставин може завершитися раніше. Тяжкопоранені та тяжкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральні країни, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

перевезення. Не чекаючи закінчення військового конфлікту, воюючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими.

Воєнна контрабанда і призи. Воєнна контрабанда – вантажі нейтральних власників або вантажі противника, які воююча сторона забороняє доставляти своєму противнику на тій підставі, що вони дадуть останньому можливість вести війну більш успішно. Воєнна контрабанда поділяється на абсолютну (предмети і матеріали, що служать винятково для воєнних цілей) і умовну (предмети і матеріали, що можуть служити як воєнним, так і мирним цілям). До воєнної контрабанди не належать предмети і матеріали, не здатні служити військовим потребам воюючих сторін (гума, скло). Це правило поширюється також на предмети догляду за пораненими і хворими. Предмети абсолютної контрабанди підлягають захопленню. Умовна контрабанда підлягає захопленню і знищенню лише тоді, коли вона призначена для збройних сил або органів військового управління противника.

Призове право – це сукупність міжнародно-правових норм, регулюючих порядок і підстави захоплення на морі торгових суден як противника, так і нейтральних держав (у випадку порушення ними блокади, перевезення воєнної контрабанди або надання послуг противнику) воюючими державами.

Реквізування – примусове відплатне вилучення противником різноманітного майна для використання у своїх цілях. Нейтральний прапор визволяє вантаж від захоплення, за винятком воєнної контрабанди.

Пошук жертв. Як тільки дозволить обстановка, необхідно вжити заходів з метою: розшукати та підібрати поранених та потерпілих у наслідок аварії чи воєнних дій і надати їм допомогу; розшукати мертвих і перешкоджати їх пограбуванню (мародерству).

Між сторонами, що знаходяться у конфлікті, може дотримуватись угода щодо евакуації, обміну і транспортування поранених, які залишилися на полі бою. У зону боїв також повинні бути пропущені медичний і духовний персонал та їх обладнання.

Формування цивільної оборони та їх персонал повинні брати участь у пошуку жертв, особливо коли наявні втрати серед цивільного населення.

Цивільним особам і організаціям допомоги, таким як організація Червоного Хреста або Червоного Півмісяця, повинно бути дозволено розшукувати, підбирати й надавати

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

допомогу пораненим і потерпілим унаслідок аварії чи збройного конфлікту. Ніхто не повинен постраждати або бути покараним, зазнати переслідування за здійснення подібних дій.

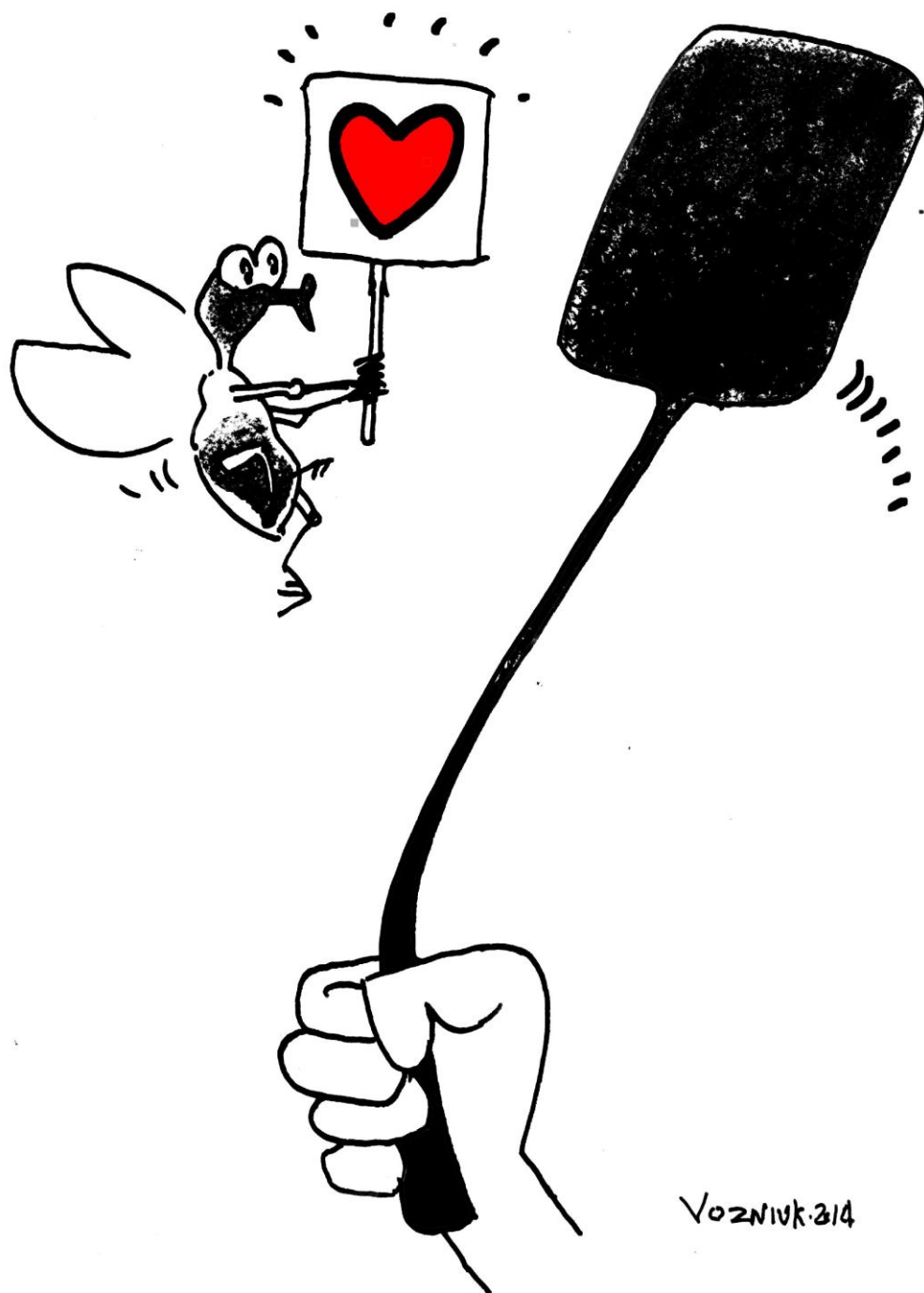
Поховання мертвих. Особистість померлих повинна бути встановлена. Після упізнання мертві повинні бути індивідуально віддані землі, кремова ні або поховані у морі, коли дозволять обставини. Кремацію варто проводити лише у тому випадку, якщо це продиктовано розуміннями санітарного порядку або мотивами, пов'язаними з релігією померлих. Тіла, що за існуючих обставин, не були віддані землі, кремова ні або поховані в морі, повинні бути евакуйовані на батьківщину померлого. Посвідчення особи також повинно бути евакуйоване. Якщо на мертвому є подвійний пізнавальний медальйон, одна половина його повинна залишитися на тілі, а друга евакуйована. Якщо на мертвому є лише одинарний пізнавальний медальйон, він залишається на тілі. Могили повинні бути позначені на карті й місцевості таким чином, щоб їх можна було легко розшукати (тимчасовий дерев'яний хрест або інший знак). Прах і особисті речі повинні бути зібрані й евакуйовані. Як правило, для супроводу праху призначається один з військовополонених, який був поруч із загиблим останні години його життя. В даному випадку він звільняється з полону. Якщо могила померлого знаходиться на території іншої держави, то його родичам раз на рік надається дозвіл і можливість відвідати її.

Література

1. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. — К.: МО України, 2001. — 191 с.
2. Міжнародне гуманітарне право. — К.: Варта, 2007. — 176 с.

© ***Микола Хливнюк***

РОЗДІЛ III.
ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ (NGOS, PUBLIC ORGANIZATIONS, NON-GOVERNMENT ORGANIZATIONS) – добровільні об'єднання фізичних осіб для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

Події нашого часу засвідчили, що у питанні людських прав держава не завжди виступає гарантом їх захисту. Більше того, державні структури часто порушують права людей. Саме тому особливе значення має діяльність громадських організацій. Їх становлення, розвиток та напрями діяльності стали предметом вивчення юристів, політологів, соціологів, істориків та інших вчених. Особливе значення громадські організації мають і для соціальної педагогіки як науки, так і сфери діяльності.

Перші такі організації в Україні носили здебільшого політичний характер, оскільки українці зазнавали значних політичних та соціальних утисків з боку імперій, до складу яких входили українські землі. З розширенням життєво важливих сфер людини як соціальної істоти, розширювались і напрями діяльності громадян щодо захисту прав та інтересів, а також змінювались їх організаційно-правові форми. Зростала необхідність захисту не лише політичних чи соціальних прав громадян, але і національних, економічних, екологічних, культурних, освітніх, релігійних, прав національних меншин, жінок і чоловіків (ґендерний аспект) тощо.

Діяльність громадських організацій набувала все більшого поширення, а форми об'єднань громадян мали певні відмінності. У наш час також зустрічаємо такі терміни як «громадська організація», «громадське об'єднання», «недержавна організація», «неурядова організація», «громадська спілка» тощо, між якими існують певні сутнісні відмінності, які варто розрізняти.

Основним орієнтиром у розумінні відмінностей між організаціями виступає законодавство, яке чітко регламентує зміст та умови їх діяльності, а також вказує на відмінність між, здавалось би, досить схожими поняттями.

Згідно Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р., громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. *Громадська організація* – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. *Громадська спілка* – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Отже, громадське об'єднання є більш загальним поняттям. У той час як принципова різниця між громадською організацією та громадською спілкою полягає у статусі осіб, які є їх засновниками – юридичні чи фізичні особи.

Також як громадське об'єднання ми можемо розуміти неурядові (НУО) та недержавні (НДО) організації. Недержавна організація створюється окремо від держави, являє собою певне легальне підприємство чи громадський рух, в межах якого взаємодіють окремі громадські організації, орієнтовані на зниження соціальної напруги в суспільстві. Неурядова ж організація в Україні часто ототожнюється з громадською і виступає у формі Спілки, Ліги, Благодійного Фонду тощо.

Для розвитку всеукраїнських, регіональних чи місцевих НУО часто має велике значення вивчення досвіду міжнародних неурядових організацій. Серед найбільш відомих організацій світового рівня – Human Rights Watch (Нагляд за правами людини), Amnesty International (Міжнародна амністія), International Commission of Jurist (Міжнародна комісія юристів) і Minority Rights Group (Група захисту прав меншин).

Для соціального педагога при здійсненні роботи щодо захисту прав людини в різних сферах життя, перш за все важливою є співпраця саме з громадськими організаціями, оскільки, як зазначалось, їх засновниками та членами є звичайні громадяни, зацікавлені в сприянні дотримання прав людини в різних галузях життя та діяльності.

Специфіка кожної громадської організації залежить від мети її діяльності, функцій, які вона виконує, категорії осіб, на які вона орієнтована. Тому, вивчаючи ці та інші аспекти, дослідники та фахівці різних галузей діяльності мають своє розуміння поняття «громадська організація».

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Загалом, як у законодавстві, так і в наукових працях зустрічаємо, що громадська організація – це добровільне об'єднання людей для задоволення їх спільних інтересів і потреб, що має відносно стабільну організаційну структуру, порядок вступу в організацію і виходу з неї. Громадські організації – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами. Громадською організацією є об'єднання громадян, створене з метою здійснення своїх прав і свобод, задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, удосконалення законодавства, забезпечення урахування інтересів усіх суспільних груп органами державної влади та органами місцевого самоврядування через свою діяльність, а також впливу на вироблення і здійснення політики держави. Громадська організація – це формалізоване самодіяльне (неурядове) неприбуткове об'єднання громадян, спрямоване на реалізацію різноманітних колективних інтересів і захист колективних прав.

Серед характерних *функцій* громадських організацій можна виокремити:

- правозахисну – захист прав та інтересів членів організації, інших громадян через законодавчу ініціативу, ведення переговорів, вимоги та заяви до керівних структур держави й контроль за їх виконанням;
- виховну – передбачає формування в громадян патріотизму, національної свідомості та єдності, моральної, правової культури, етики ділового спілкування, управлінської діяльності, відповідального ставлення до роботи, навколишнього середовища, оточуючих, активної громадянської позиції тощо;
- комунікативну – встановлення атмосфери довірливого спілкування між членами організації, підвищення ролі громадської думки, інформаційне забезпечення суспільства;
- інтегративну – об'єднання, консолідація членів організації та громадян навколо спільної мети;
- соціальну – здійснення допомоги та підтримки різним категоріям населення самостійно чи в партнерстві з іншими установами й організаціями;

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

- посередницьку – налагодження зв'язків між членами громадської організації, різними державними та недержавними установами, організаціями соціального профілю тощо;
- опозиційну – передбачає запобігання надмірній централізації й посиленні влади держави, сприяння посиленню та розвитку громадянського суспільства;
- контролюючу – здійснення громадського контролю за виконанням своїх обов'язків державними органами та установами, за дотриманням прав громадян, а також виконанням своїх функцій безпосередньо членами даної громадської організації.

Отже, узагальнивши зміст визначень поняття «громадська організація» та провідних функцій, які вони можуть виконувати, зазначимо, що громадська організація – це об'єднання громадян, створене незалежно від держави, але діяльність якого регламентується державним законодавством, статутом організації, має свою організаційну структуру і спрямоване на забезпечення різноманітних прав та інтересів як членів даної організації, так і тих категорій громадян, на які вона орієнтована, через участь у формуванні державної влади й управління, спільне вироблення рішень з державними органами влади, здійснення громадського контролю над державними і недержавними організаціями, представництво та захист інтересів своїх членів й інших громадян в державних та громадських органах.

Здійснення соціально-педагогічної роботи щодо захисту прав людини, особливо представників вразливих груп населення, передбачає співпрацю соціального педагога з різними громадськими організаціями, як місцевого, регіонального рівня, так і загальнодержавного та міжнародного. Серед найвідоміших та найактивніших організацій, які займаються як просвітою населення, так і безпосередньою практичною діяльністю щодо захисту прав громадян, можна виокремити Українську Гельсінську спілку з прав людини, Жіночий консорціум України, Міжнародний жіночий правозахисний центр Ла Страда Україна, Конгрес національних громад України, Центр інформації про права людини, Благодійну організацію АСЕТ, Фонд Олени Пінчук Анти СНІД, МБФ Місія в Україну та ін.

Діяльність громадських організацій щодо захисту прав людини та співпраця з ними соціального педагога є досить актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства.

Спільна робота над розв'язанням проблем різних категорій населення здатна лише підвищити ефективність бажаних результатів.

Література

1. Громадські об'єднання в Україні: навч. посіб./ За ред. В.М. Бесчастного. — К.: Знання, 2007. — 415 с.
2. Закон України «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
3. Громадські організації та рухи у політичній системі суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/93..htm>.
4. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=policy&id=57&start=3.
5. Партії і громадські організації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_demokr/part72.htm.

© *Галина Біляченко*

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА (GENDER CULTURE)– це система уявлень, цінностей, знань, норм, інтересів та потреб, які формують соціокультурні аспекти статі, встановлюють відповідні статуси жінок і чоловіків, визначають їхні ролі, взаємовідносини й моделі поведінки у різних сферах життя, впливають на форми та результати творчої діяльності статей, визначають їхнє місце у картині світу. Гендерна культура виконує світоглядну, аксіологічну, нормативно-регулятивну, адаптаційну, гуманістичну, комунікативну, виховну та ін. функції. Зміст гендерної культури як соціального явища суспільного життя розкривається у забезпеченні умов для всебічного розвитку особистості, гармонійної соціалізації, самореалізації, гуманізації людини й суспільства.

Гендерна культура є однією з ключових категорій гендерних і культурних досліджень, філософським, соціальним, педагогічним, психологічним аспектам якої присвячені праці Р. Айслер, М. Гімбутас, Г. Зіммеля, М. Мід; Р. Айвазової, Т. Вороніної, І. Клименкової, С. Матюшкової; В. Агеєвої, О. Андрієнко, Т. Говорун, Н. Грицяк, О. Кікінежді, О. Кізь, О. Кісь, Л. Кобилянської, Н. Маркової, Т. Мельник, В. Москаленко, Ю. Стребкової, П. Терзі та ін. Сьогодні не існує єдиного визначення цього поняття. У гендерному словнику (2005) Л. Кобилянська і Т. Мельник визначають гендерну культуру як сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлену демократичним

устроєм і пов'язаними з ним демократичними інституціями. Проте різні види ґендерної культури можуть бути зумовлені будь-яким політичним устроєм та соціальними інститутами. Дещо доповнюють формулювання Т. Говорун та О. Кікінежді (2004), які вважають, що ґендерна культура залежить від суспільного устрою, національних шлюбно-сімейних звичаїв і традицій, релігійних вірувань тощо. У дисертаційному дослідженні П. Терзі (2007) виділено ґендерну культуру як «особливий вид культури», властиву суспільству й конкретній людині як суб'єктові суспільних відносин, що відповідає принципам ґендерної рівності та демократії. У визначенні П. Терзі звужується розуміння ґендерної культури, яке зводиться лише до концепту ґендерної рівності. В. Москаленко визначає ґендерну культуру суспільства як систему його цінностей, що складає таку надіндивідуальну загальнообов'язкову поза-генетично задану програму, яка наказує індивідам відповідати певним соціокультурним очікуванням відносно прийнятих для даного суспільства «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду чоловічої або жіночої статі. Таким чином, ґендерна культура відтворює, закріплює і формує відмінності між статями, регулює взаємини жінок та чоловіків в особистому, родинному й соціальному житті.

Ґендерна культура як категорія містить низку *компонентів*, серед яких має місце ґендерна (суспільна та індивідуальна) свідомість, ґендерний світогляд, ґендерні уявлення, ґендерні знання, ґендерні очікування, ґендерні цінності, ґендерні стереотипи, ґендерні ролі, ґендерні відносини, ґендерна чутливість, ґендерна поведінка, ґендерно-специфічні потреби, інтереси, форми та результати творчої діяльності, ґендерна компетентність особистості тощо.

С. Матюшкова класифікує ґендерну культуру: 1) за психологічними проявами – фемінна, маскулінна, андрогінна; 2) за формою прояву – жіноча, чоловіча, безстатева тощо; 3) за владними відносинами – матріархатна, патріархатна, біархатна (егалітарна, партнерська), що займає особливе місце в контексті сучасних наукових досліджень. У низці дефініцій матріархат визначається як форма суспільного устрою, у якому сімейна та політична влада належить жінкам, тому у системі матріархатних ґендерних відносин мати користується найбільшим впливом і найвищим авторитетом. Основи теорії матріархату вперше сформулював німецький історик Й. Я. Бахофен, підґрунтям для

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

поширення якої слугували археологічні артефакти, міфи, роль жінок у ритуалах, культури Великих Богинь, так звані «матріархатні міфи» тощо. Проте за цими даними неможливо стверджувати про реальну владу жінок у соціальному бутті, співрозмірну тій, яку мали чоловіки за патріархату, тому теорія матріархату – «гіпотетична форма суспільного устрою», яка є чоловічим винаходом – роблять висновок Р. Айслер, М. Гімбутас, О. Кісь та інші вчені. Ці ж дослідниці вважають, що між так званим матріархатом та патріархатом існував егалітарний лад (середина I тис. до н.е.), за якого стосунки між жінками і чоловіками визначались через партнерство, рівноправність, принципи взаємоповаги, взаємодопомоги і взаєморозуміння, що є ознаками егалітарної ґендерної культури. Свідченням егалітарного ладу є унікальна цивілізація критської культури, описана Р. Айслер у праці «Чаша і меч» (2003). Про паритетність цінностей та стосунків між жінками і чоловіками свідчать також тексти раннього християнства, канонічні й неканонічні Євангелія, праці сучасних теологів та дослідниць релігії (Барчунової Т. Бер-Сижель Э., Рябової Т., Свенцицької І., Трофимової М. та ін.). Р. Айслер вважає, що за егалітарною (партнерською, паритетною, «гіланічною», «бархатною») ґендерною культурою реальне майбутнє людства, збереження й розвиток усієї екосистеми Землі, частиною якої є людина. Подібні міркування зустрічаємо також у праці К. Карпенко «Природа і жінка: Перспективи екофемінізму в Україні» (2005), дисертаційних дослідженнях Т. Власової та О. Артем'євої, у яких науковиці, аналізуючи сучасні ґендерні студії, наголошують на важливості етики турботи та відповідальності (за К. Гілліган), які здатні трансформувати цінності техногенної цивілізації.

Перехід до патріархатної ґендерної культури у багатьох європейських суспільствах відбувся із освоєнням кочового способу життя та скотарської діяльності, а також виникненням приватної власності, що призвело до «втрати влади жінок» (К. Маркс) та зникнення матріархату у низці європейських культур.

В основі патріархату лежить авторитет батька; відносини у сім'ї та суспільстві будуються на принципах панування-підлеглості, управління-залежності, сили-підкорення, наказу-залежності, репресивності-абсолютної згоди, агресивності-покірності. Патріархатні цінності, уявлення і повсякденні практики ґрунтуються на ідеології

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

«природного призначення» статей, традиційному ставленні до ролей та обов'язків жінок і чоловіків, їхнього місця у соціальній ієрархії тощо.

Дослідники, які вивчали культуру українського суспільства, розходяться у думках, який тип ґендерних взаємодій та ґендерної культури був домінуючим: одні стверджують, що українська культура є глибоко матріархатною, інші схиляються до думки про її виключно патріархатний характер, треті стверджують, що українські жінки й чоловіки завжди були рівними у своїх правах, на відміну від інших культур, де ознаки патріархатної культури виражені більш помітно. Важко відповісти однозначно про домінуючий вид ґендерної культури українців. З одного боку, українська спільнота відкрита до ідей демократії, рівності, толерантності, справедливості. З другого – сучасний соціально-політичний та культурно-інформаційний простір насичений проявами шовінізму, расизму, ксенофобії, гомофобії, ейджизму, дискримінації за ознакою статі, що виражається у низці політичних гасел, стереотипних образах, символах, сексистських текстах і контекстах у ЗМІ, виступах посадовців, які принижують, зневажають й знеособлюють як жінок, так і чоловіків, обмежують їхні права, звужують можливості для адекватної ідентифікації, успішної соціалізації, гармонійного розвитку та повноцінної самореалізації особистості у соціумі. Зазначені прояви дозволяють говорити про низький рівень ґендерної культури як на рівні окремої особистості, так і на рівні українського суспільства загалом. Характерними ознаками низького рівня ґендерної культури є відсутність ґендерно-чутливого світогляду, паритетних цінностей, незнання і/чи невиконанням нормативних документів з питань прав людини, зокрема ґендерної рівності, офіційних зобов'язань української держави перед світовою та європейською демократичною спільнотою, нерозумінням і/чи небажанням упроваджувати ключові засади ґендерної рівності, соціальної відповідальності та справедливості у різні сфери діяльності суспільства тощо.

Високий рівень ґендерної культури характеризується наявністю: ґендерно-чутливої самосвідомості; ґендерно-орієнтованого світогляду; ґендерних цінностей, в основі яких лежать рівні права та можливості жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності, рівні обов'язки та відповідальність у виконанні сімейних і професійних ролей, ґендерна справедливість тощо; ґендерної компетентності, що включає в себе ґендерні знання,

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

гендерні уміння й навички, мотивацію до реалізації принципів гендерної рівності в особистому та професійному житті, гендерно-чутливі моделі поведінки та форми діяльності; гендерну чутливість як здатність особистості помічати факти дискримінації за ознакою статі, протистояти їм та самим не створювати їх.

Для сталого розвитку сучасного українського соціуму актуальне питання формування егалітарної гендерної культури, що є складним та комплексним процесом, для забезпечення дієвого результату якого потрібна система цілеспрямованих взаємопов'язаних заходів, напрямів і форм роботи, здатних реально змінити існуючу ситуацію у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Література

1. Айслер Р. Чаша та меч : Наша історія, наше майбутнє / Ріане Айслер. — К. : Сфера, 2003. — 355 с.
2. Кісь О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід [Електронний ресурс] / Оксана Кісь. — Режим доступу : http://linguistics.kava.kiev.ua/publications/2008/06/20/kogo_oberigae_beregi_73.html.
3. Мельник Т.50/50 : Сучасне гендерне мислення : [словник] / Т. Мельник, Л. Кобелянська. — К. : К.І.С., 2005. — 280 с.
4. Москаленко В. Гендерна культура суспільства. Гендерні норми [Електронний ресурс] / В. Москаленко// Соціальна психологія. — Режим доступу : http://bookbrains.com/book_420_chapter_154_%3Cspan_style='font-size:12.0pt;
5. Терзі П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Пилип Терзі. — Одеса, 2007. — 236 с.

© **Софія Котова-Олійник**

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ОСВІТИ (GENDER DIMENSION OF EDUCATION) – набір норм (закони та інші легальні урядові концепції і стратегії), які регулюють систему освіти; правовий процес розвитку цих установ, що виникає з таких механізмів, за допомогою яких можна вплинути на ці процеси.

Світовим товариством проблема гендерної освіти розглядається в руслі розв'язання питання прав усіх членів суспільства на освіту. Це право було задекларовано низкою міжнародних документів із заснуванням ООН: «Загальна декларація прав людини», 1948 р. (ст. 26); протокол до «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод», 1952 р. (ст.2); «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права» 1966 р., (ст. 13; 14) тощо.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Міжнародні організації (ООН, ЮНЕСКО, ЮНІФЕМ, РЄ) визнають вирішальне значення освіти для розвитку держави та суспільства, про що свідчать програмні документи (декларації, конвенції, пакти, рекомендації, резолюціїтощо), які регламентують діяльність держав щодо врегулювання ґендерних проблем, у тому числі й в освіті (перелік цих документів вміщено у таблиці «Ґендерна політика в освіті: основні міжнародні документи»).

Ґендерна політика в освіті: основні міжнародні документи

Назва документа (укр. / англ.)	Назва заходу, місце та дата ухвалення документа
«Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» («The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms»; більш відома як «European Convention on Human Rights» – ECHR)	Ухвалена країнами-членами Ради Європи (4 листопада 1950 р., м. Рим)
«Декларація прав дитини» («Declaration of the Rights of the Child»)	Ухвалена резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН (від 20 листопада 1959 р.)
«Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти» («Convention against Discrimination in Education»)	Ухвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО (14 грудня 1960 р., Париж)
«Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок» («Declaration on the Elimination of Discrimination against Women»)	Прийнята резолюцією 2263 (XXII) Генеральної Асамблеї ООН (від 13 листопада 1967 р.)
«Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» («Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women»)	Ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН (18 грудня 1979 р. вступила в дію з вересня 1981 р.)
«Декларація про рівноправність жінок та чоловіків Комітету міністрів Ради Європи» («The Declaration of the Committee of Ministers on Equality of Women and Men»)	Ухвалена на 83 сесії Комітету міністрів Ради Європи (16 листопада 1988 р.)
«Конвенція про права дитини» («Convention on the Rights of the Child»)	Ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (№44/25 від 20.11.1989 р.)
«Всесвітня декларація про забезпечення, виживання, захисту та розвитку дітей» («World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children»)	Ухвалена на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей (Організація Об'єднаних націй, м. Нью-Йорк, 30 вересня 1990 р.)
«Всесвітня декларація про освіту для всіх» («World Declaration on Education»)	Ухвалена на Всесвітній конференції з освіти (5-9 березня 1990 р.; м. Джомтьєн, Таїланд)

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

«Платформа дій» («Platform for Action»)	Ухвалена на 16-му пленарному засіданні 15 вересня 1995 року Четвертій світовій жіночій конференції (4-15 вересня 1995 року, м. Пекін)
«Цілі розвитку тисячоліття» («Millennium Development Goals»)	Ухвалено Самітом тисячоліття ООН («Millennium Summit», 6-8 вересня 2000 р., м. Нью-Йорк)
Дакарські рамки дій («Dakar Framework for Action»)	Ухвалена на Всесвітньому форумі з питань освіти, 26-28 квітня 2000 р. (World Education Forum, м. Дакар, Сенегал)
«Декларація про рівність між жінками та чоловіками як основний критерій демократії» («Declaration on Equality between Women and Men as a Fundamental Criterion of Democracy»)	Четверта конференція Європейських міністрів «Гендерна рівність між жінками та чоловіками» (13-14 листопада, 1997 р. м. Стамбул)
«Впровадження гендерних підходів: концептуальні основи, методологія та демонстрація успішного досвіду» («Gender Mainstreaming: Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices»; EG-S-MS (98))	Повідомлення Комітету міністрів, відповідальних за питання рівності між чоловіками та жінками (м. Страсбург, 1998 р.)
«Новий соціальний контракт між жінками та чоловіками: роль освіти» («A new social contract between women and men: the role of education»; EG/ED (2000) 13)	Матеріали зустрічі Комітету міністрів, відповідальних за питання рівності між чоловіками та жінками та Комітету освіти (м. Страсбург, 7-8 грудня, 2000 р.)
«Рекомендації Комітету міністрів РЄ про виховання демократичного громадянина (-ян)» («Recommendation of the Committee of Ministers to member states on education for democratic citizenship (s)», (Rec (2002) 12))	Ухвалено Комітетом міністрів РЄ на 812 зустрічі (від 16 жовтня 2002 р.)
Рекомендації Комітету міністрів РЄ про збалансовану участь жінок та чоловіків у політичному та суспільному ухваленні рішень» («Recommendation of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making», (Rec (2003) 3))	Ухвалено Комітетом міністрів РЄ на 831 зустрічі (від 12 березня 2003 р.)
«Сприяння гендерному підходу у школі» («Promoting Gender Mainstreaming in Schools»)	Сесія Комітету міністрів РЄ (Council of Europe : Committee of Ministers, 2004 р.)
«Права людини та економічні зміни у Європі» («Human rights and economic challenges in Europe – Gender equality»)	Шоста конференція Європейських міністрів «Права людини та економічні зміни у Європі» (8-9 червня, 2006 р. Стокгольм)

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Рекомендації Комітету міністрів РЄ «Врахування гендерної проблематики в освіті» (GM/Rec (2007) 13) («Gender mainstreaming in education»)	Ухвалено Комітетом міністрів РЄ на 1006 зустрічі (від 10 жовтня 2007 р.)
Декларація «Роблячи гендерну рівність реальною («Declaration: Making Gender Equality a Reality», CM(2009)68 rev2)	119 сесія Комітету Міністрів РЄ (Council of Europe : Committee of Ministers) 6-7 травня 2009, Мадрид
«Права сьогоднішніх дівчат – права завтрашніх жінок» («The rights of today's girls – the rights of tomorrow's women», Rec 1872 (2009))	Звіт Комітету з рівних можливостей жінок та чоловіків Парламентської Асамблеї РЄ (Parliamentary Assembly, 7 травня 2009)
«Права сьогоднішніх дівчат – права завтрашніх жінок» «The rights of today's girls: the rights of tomorrow's women (CM/AS(2010)Rec1872 final)	1074 зустріч Комітету Міністрів РЄ (Council of Europe : Committee of Ministers, 12-13 січня 2010 р.)
«Долаючи розрив між рівністю <i>де-юре</i> та <i>де-факто</i> , сприяючи реальній гендерній рівності» («Bridging The Gap Between <i>De Jure</i> And <i>De Facto</i> Equality to Achieve Real Gender Equality»)	Шоста конференція Європейських міністрів «Долаючи розрив між рівністю <i>де-юре</i> та <i>де-факто</i> , сприяючи реальній гендерній рівності» (24-25 травня, 2010 р., Баку)
«Конвенція Ради Європи про попередження та припинення насильства щодо жінок і побутового насильства» («Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence», Convention - CETS № 210)	Ухвалено Комітетом міністрів РЄ на 1111 зустрічі (від 6-7 квітня 2011 р.)

Тематика Європейських конференцій міністрів, відповідальних за питання рівності між чоловіками та жінками

Місце та дата	Головна тема
1st European Ministerial Conference Страсбург, 4 березня 1986 р.	Рівність між жінками й чоловіками в політичному житті – Політика й стратегія для досягнення рівності в прийнятті рішень (Equality between women and men in political life – Policy and strategies to achieve equality in decision-making)
2nd European Ministerial Conference Відень, 4-5 липня 1989 р.	Політичні стратегії для досягнення реальної рівності між жінками й чоловіками (Political strategies for the achievement of real equality between women and men)
3rd European Ministerial Conference Рим, 21-22 жовтня 1993 р.	Стратегії для викорінювання насильства щодо жінок у суспільстві: засоби масової інформації та інші засоби (Strategies for the elimination of violence against women in society: the media and other means)
4th European Ministerial Conference Стамбул, 13-14 листопада 1997 р.	Демократія та рівність між жінками і чоловіками (Democracy and equality between women and men)
5th European Ministerial Conference	Демократизація, запобігання конфліктам і

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Скоп'є, 22-23 січня 2003 р.	світобудова: перспективи й роль жінок (Democratisation, conflict prevention and peacebuilding: the perspectives and the roles of women)
6th European Ministerial Conference Стокгольм, 8-9 червня 2006 р.	Права людини та економічні зміни у Європі (Human rights and economic challenges in Europe – Gender equality)
7th European Ministerial Conference Баку, 24-25 травня, 2010 р.	Гендерна рівність: подолання розриву між де-юре та де-факто (Gender equality: bridging the gap between de jure and de facto equality)

Огляд міжнародних документів, присвячений питанням впровадження гендерного виміру в освіту, переконує в тому, що першочерговим завданням, яке постало перед світовим співтовариством у цьому напрямі, стало завдання моніторингу. Певним чином відбувається зміна уніфікованих критеріїв (індикаторів), які придатні для з'ясування наявності/відсутності гендерно збалансованої освіти. У світовому розумінні гендерні індикатори (гендерно чутливі індикатори) – показники чи мірила, які використовують кількісні та якісні показники для підбиття підсумків щодо гендерно якісних змін, які відбуваються в суспільстві протягом певного періоду часу. Ці індикатори визначаються як індикатори гендерного виміру освіти. Завдяки ним можна стверджувати існування/відсутність гендерної рівності в освіті, яка трактується як урахування однаковою мірою освітніх потреб і чоловіків (хлопців/юнаків), і жінок (дівчат/юнок); як справедливе та рівне ставлення до всіх у системі освіти, що забезпечує всім рівний доступ до якісної освіти. Це показники рівності хлопців та дівчат у ході навчання та в оцінюванні його результатів.

Показник *гендерної рівності в освіті* є складовою міжнародного індексу розвитку освіти для всіх (ІРО). Цей індекс дозволяє вимірювати прогрес, який досягнутий країнами світу загалом в ОДВ. Значення ІРО для тієї або іншої країни є середнім арифметичним спостережуваних значень кожної складової частини цього індексу. Таких складових чотири – це нетто-коефіцієнт охоплення початковою освітою (НКО), що виражається у вигляді процентної кількості дітей шкільного віку, які здобувають початкову або середню шкільну освіту (варіюється від 0% до 100%); рівень грамотності дорослих та якість освіти (умовні показники, оскільки відсутні світові стандарти вимірювання); гендерно орієнтований індекс (Г'ОІ). Г'ОІ розраховується як

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

середньостатистична трьох величин Індексу ґендерного паритету (ІґП). Цей показник – це «співвідношення кількості осіб чоловічої статі до числа осіб жіночої статі, охоплених освітою. Уважається, що паритет досягнутий, якщо на 97-103 дівчинки, які зараховані до навчальних закладів, приходиться 100 хлопчиків (значення ІґП для НКО становить від 0,97 до 1,03)». Загалом ІґП складається з бруто-коефіцієнта охоплення початковою освітою (ІґП для початкової освіти), бруто-коефіцієнта охоплення середньою освітою (ІґП для середньої освіти) та охоплення освітою дорослого населення (ІґП для дорослих).

Отже, ГОІ – статистичний показник, який є лише першим кроком для встановлення прогресу в досягненні ОДВ країнами світу. Цей показник не є повним, оскільки, як слушно зауважують його розробники, враховує лише одну ціль – доступність (хлопців / дівчат; чоловіків / жінок) до освіти та не враховує якість такої освіти. «Вимір і моніторинг більш широких аспектів рівності в освіті є справою важкою, як це було продемонстровано у Всесвітній доповіді з моніторингу ОДВ 2003/4 рік», більш того, жодних подібних вимірювань до сьогодні на міжнародно-порівняльній основі не проводилося. Тому міжнародні установи намагаються уточнити індикатори відповідно до національної специфіки. Наприклад, у звіті Агенства США з міжнародного розвитку (United States Agency for International Development– USAID), «Освіта в ґендерній перспективі» («Education from a Gender Equality Perspective») визначаються чотири індикатори:

- рівність доступу до навчання (звертається увага не на показники кількості зарахованих на навчання, а фактичне відвідування занять);
- рівність у процесі навчання (однакова увага вчителя до учнів та учениць у процесі навчання, однакові програми для навчання, свобода у стилі поведінки вчителів, усунення в навчальних посібниках та підручниках ґендерних стереотипів, рівні можливості для самоконтролю та самовдосконалення учнів та учениць);
- об'єктивна оцінка результатів навчання (що засновано на їхніх особистих здібностях та зусиллях); отже, оцінювання результатів навчання повинно бути вільним від статевих упереджень та орієнтована на наявність зовнішніх результатів рівності;
- рівність у кар'єрному просуванні після закінчення навчання та рівність зарплати чоловіків і жінок із однаковим рівнем кваліфікації.

Усі виділені вище індикатори не пов'язані лінійно, наявність високого рівня освіченості жінок ще не означає подолання ґендерного розриву в суспільстві. Крім того, світові дослідження переконують, що рівність у доступі до навчання, ще не означає автоматично однакову користь від освіти. Отже, сучасні дослідження дозволяють науковцям встановлювати більш точні критерії (індикатори), які безпосередньо стосуються освітньої практики – організації та проведення навчально-виховних заходів відповідно до рівня освіти: дошкільна, шкільна та вища.

Література

1. Берtrand Д. Достижение поставленной в декларации тысячелетия цели всеобщего начального образования. Новые масштабные задачи сотрудничества в области развития / Д. Берtrandт. — Женева, Организация Объединенных Наций, 2003. — 103 с.
2. Образование для всех. Прочная основа. Образование и воспитание детей младшего возраста. Резюме. Всемирный доклад по мониторингу ОДВ. — Юнеско, 2007.— 443 с.
3. Преодоление неравенства : важная роль управления Резюме. Всемирный доклад по мониторингу ОДВ. — Юнеско, 2008. — 50 с.
4. Шиян О.І. Сутність державної освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя молоді [Електронний ресурс] / О. І. Шиян // Державне управління: теорія та практика. — 2008. — 2 (8). — Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej8/doc_pdf/shyjan.pdf.
5. Education from a Gender Equality Perspective This report was developed for USAID's Office of Women in Development by the EQUATE Project, Management Systems International (Prime Contractor). — 2008, May. — 18 p.

© *Тетяна Дороніна*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА (INFORMATIONAL SECURITY) – стан інформації, при якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації; стан захищеності особи, різноманітних соціальних груп та об'єднань людей від впливів, здатних проти їхньої волі та бажання змінювати психічні стани і психологічні характеристики людини, модифікувати її поведінку та обмежувати свободу вибору.

Поняття інформаційної безпеки знайшло відображення у Законах України «Про основи національної безпеки України», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про національну програму інформатизації», у Стратегії національної безпеки України, яка затверджена указом Президента, у Конституції України, зокрема йдеться про «забезпечення ... економічної та інформаційної безпеки» як найважливіших функцій держави, справи всього Українського народу (стаття 17). У Законі України «Про

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 12, ст.102) дається визначення поняття «інформаційна безпека», під якою розуміється «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації». Якщо говорити про інформаційну безпеку особистості, вона характеризується станом захищеності особи, різноманітних соціальних груп та об'єднань людей від впливів, здатних проти їхньої волі та бажання змінювати психічні стани і психологічні характеристики людини, модифікувати її поведінку та обмежувати свободу вибору.

Категорія «інформаційна безпека» виникла зі створенням та розвитком глобальних інформаційно-комунікаційних мереж із використанням космічних засобів забезпечення, а також – із появою засобів інформаційних комунікацій між людьми та усвідомленням особи наявності в інших осіб і їхніх співтовариств інтересів, яким може бути завдано збитку шляхом дії на засоби інформаційних комунікацій, наявність і розвиток яких забезпечує інформаційний обмін між всіма елементами соціуму.

Одне з головних завдань сучасної держави – гарантування інформаційної безпеки особи, яка характеризується захищеністю її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання, дезінформування, образ, спонукання до самогубства тощо. У широкому сенсі інформаційна безпека особи – це належний рівень теоретичної й практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз; гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості; захищеність від різного роду інформаційних небезпек.

Інформаційна загроза формується в інформаційному просторі, у якому формується, поширюється та споживається інформація за допомогою технічних засобів, а також в процесі безпосереднього спілкування людей між собою. Останнім часом

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

спостерігається розробка та впровадження новітніх форм, засобів і технологій, які здійснюють інформаційно-психологічний вплив на індивідуальну, групову та масову свідомість. Основними каналами і технологіями впливу на свідомість, психологію та поведінку людини є ЗМІ; глобальні комп'ютерні мережі та програмні засоби швидкого поширення у мережах інформаційних матеріалів; засоби і технології, які нелегально модифікують інформаційне середовище, на підставі чого людина приймає рішення; засоби створення віртуальної реальності; чутки, міфи і легенди; засоби генерування акустичних та електромагнітних полів тощо. Рівень інформаційного впливу на людину залежить від змісту матеріалу (його складності, конкретності, суспільної значимості), його кількості та якості, а також психічного стану особи, що характеризується наявністю високого автоматизму відповідної реакції. Страх, пригніченість, апатія сприяють некритичному й неусвідомленому сприйняттю інформації.

До негативних характеристик сучасного, зокрема рекламно-інформаційного простору Г. Маркузе відносить: гіпнотичність, фамільярність, маніпуляцію, персоналізованість, повторюваність інформації тощо. Окрім того, можна додати перманентне використання стереотипних кліше, розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі, поширення дезінформації, масово тиражований культ жорстокості, насильства, порнографії, непристойної інформації у вигляді текстів та візуальних образів у ЗМІ й мережі Інтернет тощо. Дослідниця А. Усманова вводить поняття «візуальне насильство», під яким розуміє, з одного боку, фізичне насилля (на екрані) – «насилля-як-воно-показане (репрезентоване)», з другого – це поняття описує «сукупність технік примушування (до погляду) і придушення (погляду)», що широко використовується у сучасному рекламно-інформаційному просторі. Окрім того, А. Усманова виділяє форми візуального насильства: 1) володіння (поглядом), коли можна відчутти себе або об'єктом або суб'єктом бачення-насилля (К. Метц охарактеризував позицію глядача, який опинився в ролі вуайєра, як позицію садиста); 2) використання Іншого як речі, чи об'єктивація через погляд (коли Інший стає об'єктом дресури, задоволення своїх бажань, спостереження). Саме об'єктивування виступає головною характеристикою насилля, формою реалізації влади; 3) деперсоналізація або знеособлення, яке часто здійснюється

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

через використання у зображенні крупного плану для показу не тільки обличчя, а й інших частин тіла, що особливо характерно для порнографії.

У віртуальній комунікації поширено такий різновид насилля як кібербулінг – це розміщення погроз в Інтернеті, розсилка пліток, компрометуючих фотографій та ін. Кібернасильники (кібермисливці, грумери) знаходять самотніх дітей, вступають у довіру, а згодом, тримаючи свою жертву (дитину) під контролем, починають маніпулювати та шантажувати її, часто доводячи до самогубства. Одним із видів кібербулінга є травля дітьми один одного.

Зазначені характеристики інформаційного простору впливають на процеси ідентифікації, соціалізації та самореалізації особистості в соціумі. Небезпека інформаційного впливу на свідомість людини може призвести до двох видів взаємозалежних змін: 1) зміни психіки, трансформації психічного здоров'я людини, що може виражатися в аддиктивній поведінці, втраті адекватності, деградації особистості, коли здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових); 2) зміни цінностей, життєвих позицій, орієнтирів, світогляду особистості, що можуть спричинити антисоціальні вчинки, які становитимуть загрозу для всього суспільства, держави.

Небезпеки інформаційного впливу є найбільш загрозливими для дітей та підлітків, у свідомості яких закріплюються побачені й почуті стереотипи, наслідуються соціально несхвалювані норми поведінки, зростають девіації, формуються шкідливі звички, моделюється небезпечний спосіб життя, знижується рівень правових заборон, що призводить до правопорушень, злочинності, підживлення кримінального середовища та втрати соціальної стабільності в суспільстві. Психологи, психотерапевти, нейрофізіологи констатують у дітей: 1) штучне стимулювання та збудливість нервової системи (перезбудження, роздратованість, плаксивість, стреси, задерикуватість, неспокійний сон тощо); 2) зростання психічних розладів та захворювань; 3) соціальну особистісну дезадаптацію; 4) а також низку проблем, пов'язаних із фізичним здоров'ям дитини: порушення зору, осанки, дефіцит рухів, функціональні серцеві зміни, аденоїди I ст., дисгармонія мозкових ритмів, часта хворобливість, загалом відставання у фізичному, інтелектуальному, емоційному, мовленнєвому розвитку.

У контексті соціально-педагогічної діяльності важливо усвідомлювати ризики й небезпеки інформаційного простору на рівні особистості, сім'ї, соціуму та здійснювати профілактичну роботу з дітьми, батьками, педагогічними працівниками. Для забезпечення інформаційної безпеки дитини та попередження виникнення психічних і фізичних змін важливо дотримуватись низки рекомендацій: враховувати відстань дитини від екрану; рівень освітлення в кімнаті; якість зображення; розміщення телевізора (на рівні очей або трохи нижче); тривалість перегляду телевізора: для дитини дошкільного віку – не більше 30 хв. на день, тривалість перебування за комп'ютером дітей віком 4-6 р. – не більше 12 хв. на день. Окрім того, дорослим важливо домовлятися та встановлювати з дітьми правила перебування за комп'ютером чи телевізором; слідкувати за змістом інформаційної продукції, її відповідністю віку дитини; обговорювати побачене і прочитане; навчити дитину аналізувати, оцінювати вчинки та розуміти почуття, емоції інших людей тощо. Для безпеки поведінки в Інтернеті дорослі мають пояснити дітям, що не можна залишати домашню адресу, телефон, номер школи, місце роботи батьків; бажано спілкуватися в Інтернеті тільки з тими, кого знають у реальному житті; пам'ятати, що віртуальні люди не завжди пишуть правду про себе, тому не можна їм повністю довіряти й робити те, що вони попросять; не розміщувати в Інтернеті відвертих фотографій; не відповідати на листи чи прохання, які викликають почуття сорому чи дискомфорту.

Література

1. Інформаційна безпека : підручник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1584072036934/politologiya/informatsiyna_bezpeka_-_ostrouhov_vv.
2. Визуальное (как) насилие : сборник научных трудов / отв. ред. А. Р. Усманова. — Вильнюс : ЕГУ, 2007. — 380 с.
3. Вирилио П. Информационная бомба. Стратегия обмана / Пол Вирилио. — М.: Гнозис, 2002. — 190 с.
4. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2007. — № 537-V.
5. Маркузе Г. Одномерный человек / Герберт Маркузе. — М. : REFL-book, 1994. — 368 с.

© ***Софія Котова-Олійник***

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ (MECHANISMS FOR PROTECTING HUMAN RIGHTS) – система юридичних, соціальних, громадських, державних інструментів захисту людської гідності; засоби забезпечення безпеки індивіду від діяльності держави; соціальні інституції та відповідні їм методи діяльності для переведення прав людини з декларативних в дієві.

Значення створення й забезпечення механізмів захисту прав людини визначається суперечністю між універсальністю прав людини (їх мультикультурним, всезагальним характером) і межами національної, етнічної та релігійної соціалізації людини, що можуть зумовлювати конфлікти і втручання в основні свободи людини.

Захист прав людини є ознакою свободи і демократичності суспільства. При побудові взаємодії за схемою «нижчий соціальний статус – вищий соціальний статус» людина, яка перебуває на щаблі «нижчий соціальний статус» має можливість лише просити. Натомість, при взаємодії «рівні людські права» позивач має можливість вимагати, стверджувати і захищати. Концепція прав людини будується на твердженні, що звернення з проханням, скаргою, клопотанням є одночасно причиною і результатом нерівності та рабства. Натомість, вільна людина здатна заявити про свої права; тому захист прав людини розглядається, першочергово, як захист людської гідності.

Механізми захисту прав людини розглядаються, першочергово, у діаді «людина – держава» внаслідок значної різниці статусів та ресурсів у протидії людині порушенням її прав державою і державними інституціями. Відповідно, існує суперечність, оскільки держава (уряд) вимушений легалізувати права людини, що мають за мету обмеження прав самої держави. Отже, державні інструменти механізму захисту прав людини створюються під тиском міжнародної громадськості.

Етапи розвитку механізмів захисту прав людини доцільно розглядати в часових межах: «Друга світова війна – наш час». Друга світова війна проілюструвала юридичний феномен, коли держава й демократично обраний уряд здійснив «законодавчо узаконений» нацистським режимом геноцид – тобто, будучи законослухняними громадянами своєї держави нацистські військові коїли «узаконені» злочини проти людства. Це спонукало міжнародну громадськість до обговорення необхідності обмеження влади держав і урядів, що надалі призвело до виникнення концепції прав

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

людини як невід'ємних і універсальних. Ключовим етапом розвитку механізмів захисту прав людини вважаємо 1948 рік, коли була прийнята Загальна декларація прав людини (англ. Universal Declaration of Human Rights), в якій вперше було сформульовано права людини як всесвітні стандарти. Важливість юридичного оформлення прав людини полягає саме у необхідності створення механізмів для їх захисту – коли замість призовів до совісті, моральних стандартів, суспільної думки людина має можливість довести своє право. Надалі розвиток механізмів захисту прав людини полягав у розробці міжнародного й відповідного державного законодавства для забезпечення переходу від декларативності прав людини до їх законності й життєдіяльності. Конституційне й законодавче закріплення прав людини захищає людину від влади (як виконавчої, так і судової та законодавчої) і дозволяє людині бути поза досяжністю рішень більшості (Віктор Осятинський).

Відправною точкою функціонування механізмів захисту прав людини є Рада Європи (Council of Europe) – міжнародна організація, заснована на принципах демократії, верховенства права і прав людини.

Рада Європи була заснована 5 травня 1949 р. в Лондоні країнами-засновницями: Бельгією, Данією, Францією, Голландією, Ірландією, Люксембургом, Норвегією, Швецією, Великобританією, Італією для створення моральної й політичної альтернативи комунізму. Пізніше до Ради Європи приєдналися: Греція і Туреччина (серпень 1949 р.), Ісландія і Німеччина (1950), Австрія (1956), Кіпр (1961), Швейцарія (1963), Мальта (1965), Португалія (1976), Іспанія (1977), Ліхтенштейн (1978), Сан-Марино (1988), Фінляндія (1989), Угорщина (1990), Польща (1991), Болгарія (1992), Чехія, Естонія, Литва, Словаччина, Словенія, Румунія (1993), Андорра (1994), Албанія, Македонія, Латвія, Молдова, Україна (1995), Хорватія, Росія (1996), Грузія (1999), Вірменія, Азербайджан (2001), Боснія і Герцеговина (2002), Федеративна республіка Югославія (2003), Монако (2004). На сьогодні членами Ради Європи є 46 країн.

Значення й роль Ради Європи в контексті функціонування механізмів захисту прав людини можна визначити у декількох напрямках: юридичному (створення та введення в силу Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також ряду документів; забезпечення діяльності Європейського суду з прав людини);

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

організаційному (організація, реалізація і підтримка соціальних проектів, спрямованих на розвиток громадянського суспільства країн – членів Ради Європи); політичному (сприяння визнання державами принципу верховенства права, забезпечення прав та основних свобод людини громадянам держав – членів Ради Європи, організація співпраці між державами з метою досягнення цілей Ради Європи).

Європейський суд з прав людини (англ. European Court of Human Rights; часто вживана абревіатура – ECHR) – частина механізму захисту прав людини в країнах, що ратифікували Конвенцію прав людини; соціальний інститут, покликаний забезпечувати дотримання основних положень Конвенції; міжнародний судовий орган, який розглядає позови фізичних та юридичних осіб, а також окремих держав, що стосуються недотримання невід'ємних прав і свобод людини.

Згідно Протоколу №11, що вступив в силу 1 листопада 1998 р., усі країни, що ратифікували Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, зобов'язані підкорюватися рішенням Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини приймає до розгляду справи, в яких позивач використав усі доступні в країні процесуальні правові засоби і спирається на порушення прав, гарантованих Конвенцією.

Європейський суд з прав людини складається з двох інституцій: Палата (7 суддів), Велика Палата (17 суддів). У Великій Палаті розглядаються лише справи, які викликають серйозні труднощі з трактуванням Конвенції та повторні справи; рішення Великої Палати є остаточними. Цікавим фактом є те, що окремі судді можуть не погоджуватися з рішенням суду і декларувати це, складаючи особливий погляд (англ. *separate opinion*, *dissenting opinion*, *opinion dissidente*) або надавати паралельні до рішення погляди (*concurring opinion*, *opinion concordante*). Інтернет-ресурс Європейського Суду з прав людини: www.echr.coe.int

Таким чином, аналізуючи механізми захисту прав людини, важливо акцентувати увагу на відправних точках їх функціонування: основних документах про права і свободи людини; організаціях, що сприяють забезпеченню прав людини в державах; юридичних механізмах захисту прав людини.

Література

1. Джулиман Э. Стройте мосты, не стены: метод. пособ.[для некоммерческих организаций, занимающихся вопросами правового просвещения] / Э. Джулиман, Л. Юрт. — Архангельск: АРОО «Рассвет», 2010. — 447 с.
2. Каминьски И.Ц. Свобода выражения мнения в Европейской конвенции по правам человека / И. Ц. Каминьски. — Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 2005. — 63 с.
3. Осятинский В. Введение в концепцию прав человека [Электронный ресурс]/ В. Осятинский. — Режим доступа : <http://edu.helsinki.org.ua/library/philosophy/files/docs/1272481811.pdf>.

© *Надія Павлик*

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНТЕРНЕТІ (MECHANISMS FOR PROTECTING HUMAN RIGHTS IN THE INTERNET) – це можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод в Інтернеті та система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи.

На сьогодні поняття «механізми захисту прав людини в Інтернеті» не має однозначного тлумачення. На 21 сесії ООН у 2012 році спеціальний доповідач з питань про заохочення і захист права на свободу думок та їх вільне вираження Франк Ла Рю підкреслив, що немає необхідності вводити нові правозахисні стандарти для Інтернету, оскільки принципи і доктрини в області прав людини застосовуються як в режимі офлайн, так і в режимі онлайн. Основними міжнародними документами, які гарантують права людини, є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська конвенція про захист прав людини, Конвенція ООН про права дитини. Питання захисту прав людини в Інтернеті розглядаються у документах Ради Європи, ЮНЕСКО, ООН та інших міжнародних організацій.

Визнаючи збільшення кількості користувачів Інтернету з числа молоді та роль Інтернету як фактору соціалізації сучасних дітей і молоді, важливу роль у захисті прав дитини та прав людини в Інтернеті може відігравати соціальний педагог.

На основі аналізу наукової педагогічної літератури та Рекомендацій Ради Європи проблему захисту прав людини в Інтернеті у контексті діяльності соціального педагога можна розглядати з двох сторін: по-перше, це вивчення захисту прав дитини як

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

соціально-педагогічної проблеми (Н. Агаркова, Л. Міщик, І. Ковчина та ін.); по-друге, це формування безпечної поведінки дітей та молоді в Інтернеті як реалізації права на освіту для захисту своїх прав у мережі (В. Плешаков, М. Угольков).

Захист прав дитини як соціально-педагогічну проблему розглядає Н. Агаркова, визнаючи дане поняття як «комплекс взаємодії державних заходів і зусиль громадських організацій щодо законодавчого і соціального закріплення прав дітей, в основі яких лежить пріоритет дитини, гарантування особистих та соціальних прав, правил у сім'ї та суспільстві, прав на здоров'я, освіту, харчування, необхідності першочергової уваги до їх фізичного та духовного розвитку». Серед умов ефективного функціонування системи освітнього соціально-правового захисту учнів І. Ковчина виокремлює всебічне і цілеспрямоване соціально-правове виховання дитини, забезпечення критичного розвитку особистості, соціально-правову підготовку соціального педагога та ін.

Необхідно відмітити, що сучасна система прав людини зазнала й продовжує зазнавати впливу Інтернету як інтерактивного інструменту для просування ідеї поваги до прав людини та як віртуального середовища, в якому можуть реалізуватися права й свободи користувачів. Інтернет не залежить від фізичної географії, не підпорядкований жодному урядові чи комерційній структурі, не існує й глобального регулювання Інтернет.

Підкреслюючи зв'язок Інтернету з дотриманням рівних прав для всіх, концепція «універсальності мережі Інтернет», розроблена ЮНЕСКО, зазначає, що вільний Інтернет – це Інтернет, що поважає та забезпечує свободу з метою здійснення прав людини. Концепція демонструє весь діапазон взаємозалежностей і взаємозв'язків між Інтернетом та різними правами людини, такими, як: свобода слова, недоторканність приватного життя, право на участь у культурному житті, гендерна рівність, право на свободу зборів і асоціацій, на безпеку, освіту і т.п.

Рада Європи, членом якої Україна є з 1995 року, в Рекомендації CM/Rec(2014)6 зазначає, що держави-члени Ради зобов'язані забезпечити для всіх права людини та основні свободи, закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини. Це зобов'язання також діє в контексті використання Інтернету. Інші документи Ради Європи, які мають відношення до захисту права на свободу вираження думок, доступ до

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

інформації, свободи зборів, захисту від кіберзлочинності та права на приватне життя, на захист персональних даних, також мають юридичну силу.

У рекомендації підкреслюється, що існуючі права людини та основні свободи в рівній мірі відносяться як до офлайн, так і до онлайн. Ніхто не повинен бути об'єктом незаконного втручання в здійснення їх прав людини та основних свобод при роботі в Інтернеті.

Розглядаючи механізми захисту прав людини, важливо враховувати національний та міжнародні рівні. Так, основними складовими національного механізму забезпечення прав людини в Україні є Конституційний суд України, Генеральна прокуратура України, Комітет Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, інші комітети Верховної Ради України в частині діяльності по забезпеченню та захисту прав людини, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, інститут адвокатури, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України (зокрема, Національне бюро по дотриманню Європейської Конвенції з основних прав та свобод людини), інші центральні органи виконавчої влади (в частині забезпечення та захисту прав людини), громадські правозахисні організації, науково-дослідні установи, засоби масової інформації. До механізмів також відносять нормативно-правове, інформаційне та науково-методичне забезпечення тощо.

Соціальному педагогу важливо розуміти та застосовувати певні механізми щодо захисту прав дитини, які можуть бути порушені як в реальному житті, так і в Інтернеті. Такими механізмами є:

- *Звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* Можливості такого звернення обговорені в статті 55 Конституції України.
- *Звернення до Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України.* Злочини проти прав і свобод людини в кіберпросторі є одним із поширених видів кіберзлочинності, що відноситься до компетенції Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України. На офіційному сайті Управління наголошується на трьох групах потенційних ризиків Інтернету для дітей: проблеми «із законом», матеріальні збитки, загроза стати жертвою педофілії. За дані злочини передбачено кримінальну відповідальність. У разі, якщо виявлено факт

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

вчинення злочину за допомогою Інтернету проти дитини, необхідно повідомити про цю подію на електронну поштову скриньку Управління по боротьбі з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України skarga@cybercrime.gov.ua та написати відповідну заяву в найближчий відділ міліції.

- *Звернення за консультацією до правозахисників.* Для отримання консультації щодо захисту порушених прав та свобод в Україні можна онлайн звернутись до правозахисників таких організацій: Українська гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна».

- *Звернення до міжнародних судів чи організацій.* Після використання всіх національних засобів правового захисту кожна людина може звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, зокрема, до Європейського суду з прав людини. У випадках, коли права окремої людини порушуються, заяви про такі порушення можуть бути подані безпосередньо до Управління Верховного комісара ООН з прав людини за адресою: urgent-action@ohchr.org

Міжнародні інституції останнім часом значну увагу приділяють поширенню ідей поваги до прав і свобод людини як в реальному житті, так і в мережі Інтернет. У роботі як з учнями, так і з вчителями та батьками соціальний педагог може використовувати проект Хартії прав людини і принципів в Інтернеті та Керівництво з прав людини для Інтернет-користувача.

Проект Хартії прав людини і принципів для Інтернету, засновану на Загальній декларації прав людини, Коаліція прав і принципів в Інтернеті (IRP) представила в 2011 році. Коаліція визначає 10 загальних принципів, серед яких «Принцип загальності та рівності»: всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, які повинні дотримуватися, захищатися і реалізуватися в онлайн-середовищі. «Принцип права та соціальної справедливості» проголошує Інтернет простором для заохочення, захисту і здійснення прав людини та покращення соціальної справедливості. Кожна людина зобов'язана поважати права інших в онлайн-середовищі.

У Керівництві з прав людини для Інтернет-користувачів, представленому Радою Європи в 2014 році, йдеться мова про те, що означають права і свободи на практиці в контексті Інтернету, як вони можуть бути реалізовані та захищені. Відзначається, що питання захисту прав людини в Інтернеті на стадії розробки і відкрито для періодичного оновлення. Дане Керівництво засноване на Європейській конвенції з прав людини та інших конвенціях Ради Європи й інструментах, які розкривають різні аспекти захисту прав людини. Діти та молодь, як наголошується в Керівництві, мають право на особливий захист і керівництво при роботі в Інтернеті. Це означає, між іншим, що вони можуть розраховувати на отримання інформації мовою, що відповідає їх віку, а також отримувати підготовку від своїх вчителів, педагогів і батьків або опікунів про безпечне використання Інтернету, в тому числі про те, як зберегти особисте життя. Діти та молодь мають право на освіту, щоб захистити себе від Інтернет загроз, та вони повинні бути під особливим захистом від перешкод для свого фізичного, психічного і морального благополуччя, в тому числі від сексуальної експлуатації та наруги в Інтернеті й інших форм кіберзлочинності.

Виходячи із особливостей механізмів захисту прав людини в Інтернеті, діяльність соціального педагога у співпраці з державними та громадськими організаціями у цьому напрямку має носити комплексний характер, зокрема, включати формування інформаційної та правової культури особистості, поваги до прав і свобод людини, формування безпечної поведінки дітей та молоді в Інтернеті та ін.

Література

1. Агаркова Н. І. Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників : автореф. десерт. ... кандидата пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. І. Агаркова. — К., 2003. — 20 с.
2. Ковчина І. М. Підготовка соціальних педагогів до соціально-правової роботи / І. М. Ковчина. — К. : Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2007. — 373 с.
3. Пазюк А. В. Права людини та Інтернет / А. В. Пазюк. — К. : ПрайвесіУкраїна, 2002. — 151 с.
4. Guide to human rights for Internet users [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2184807>.
5. The Charter of Human Rights and Principles for the Internet [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://internetrightsandprinciples.org/wpcharter>.

© ***Олена Черних***

МІЖНАРОДНА АКЦІЯ «16 ДНІВ АКТИВНИХ ДІЙ ПРОТИ ҐЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА» («16 DAYS OF ACTIVISM AGAINST GENDER VIOLENCE») – всесвітня кампанія, що була організована Глобальним інститутом жіночого лідерства (Center for Women’s Global Leadership; CWGL) у 1991 р. Учасницями Комісії з питань жінок, насильства та прав людини (ООН) було окреслено часові рамки акції: 25 листопада (Міжнародний день боротьби за ліквідацію насилля щодо жінок) – 10 грудня (Міжнародний день прав людини).

Україна приєдналася до кампанії «16 днів активних дій проти ґендерного насильства» у 2000 р.; з 2001 року акція має всеохоплюючий характер.

Мета акції «16 днів активних дій проти ґендерного насильства»:

- привернути увагу громадськості та ЗМІ до проблеми попередження насильства відносно жінок у двох актуальних аспектах: насильство в родині й торгівля людьми;
- сприяти інформуванню широкого суспільства про правозахисні суспільні організації, які допомагають жінкам – жертвам насильства, торгівлі людьми, та займаються профілактичною роботою;
- активізувати діяльність суспільних об’єднань і державних установ із метою протистояння насильству, захисту прав жінок в Україні та формування ненасильницької ідеології в суспільстві;
- сприяти зміні стереотипів стосунків та поведінки щодо жінок, які сприяють викоріненню насильства.

У рамках акції проводяться тренінги, круглі столи, дискусії й дебати, семінари й лекції, виставки, трансляції освітніх програм, конференції, суспільні слухання та інші заходи. У ці 16 днів усі, хто розділяє ідею боротьби з насильством проти жінок, на знак підтримки приколюють до одягу бузковий бейдж із білою стрічкою.

Щорічно Глобальний Центр разом із захисниками прав жінок із всього світу проголошують тему чергової кампанії та поширюють інформацію щодо плану її проведення. Кожного року ця акція має певне гасло.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Теми міжнародної акції «16 днів активних дій проти ґендерного насильства»

1991-1992	Violence Against Women Violates Human Rights	Насильство проти жінок порушує права людини
1993	Democracy without Women's Human Rights ... is not Democracy	Демократія без жіночих прав людини ... не є демократією
1994	Awareness, Accountability, Action: Violence Against Women Violates Human Rights	Поінформованість, відповідальність, дія: насильство над жінками порушує права людини
1995	Vienna, Cairo, Copenhagen and Beijing: Bringing Women's Human Rights Home	Відень, Каїр, Копенгаген та Пекін: утілення в життя жіночих прав людини
1996	Bringing Women's Human Rights Home: Realizing Our Visions	Втілення в життя жіночих прав людини: реалізуючи наше бачення
1997	Demand Women's Human Rights in the Home and in the World	Вимагайте жіночих прав людини вдома та в усьому світі
1998	Building a Culture of Respect for Human Rights	Формування культури поваги прав людини
1999	Fulfilling the Promise of Freedom from Violence	Виконуючи обіцянку свободи без насильства
2000	Celebrating the Tenth Anniversary of the Campaign	Відзначаючи десяту річницю кампанії
2001	Racism and Sexism: No More Violence	Расизм і сексизм: «ні» насильству
2002	Creating a Culture That Says 'No' to Violence Against Women	Формування культури, яка говорить «Ні» насильству щодо жінок
2003	Violence Against Women Violates Human Rights: Maintaining the Momentum Ten Years After Vienna, 1993-2003	Насильство проти жінок – порушення прав людини: збереження досягнутого темпу. Десять років після Відня, 1993-2003
2004-2005	For the Health of Women, For the Health of the World: No More Violence	Заради здоров'я жінок, заради здоров'я у світі: «Ні» насильству.
2006	Celebrate 16 Years of 16 Days: Advance Human Rights (→) End Violence Against Women	Відзначаючи 16 років 16 днів: просування прав людини (→) Кінець насильству проти жінок
2007	Demanding Implementation, Challenging Obstacles: End Violence Against Women!	Вимагаючи реалізацію, долаючи перешкоди: кінець насильству проти жінок
2008	Human Rights for Women (→) Human Rights for All: UDHR60	Права людини для жінок (→) права людини для всіх: UDHR60 (60 річниця Загальної декларації прав людини)
2009	Commit ▪ Act ▪ Demand: We CAN End Violence Against Women	Реалізація ▪ дії ▪ запит: Ми повинні покінчити з насильством проти жінок
2010	Structures of Violence: Defining the Intersections of Militarism and Violence Against Women	Структура насильства: виявлення зв'язку між милітаризмом та насильством проти жінок

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

2011-2013	From Peace in the Home to Peace in the World: Let's Challenge Militarism and End Violence Against Women!	Від миру в домі до миру в усьому світі: Давайте кинемо виклик мілітаризму й покладемо край насильству щодо жінок!
-----------	--	---

Кожна з тем кампанії має свої підтеми. Наприклад, підтемами кампанії 2011-2012 рр. «Від миру в домі до миру в усьому світі: Давайте кинемо виклик мілітаризму й покладемо край насильству щодо жінок!» були такі: сексуальне та ґендерне насильство з боку агентів держави, зокрема, поліції або військових; поширення ручної вогнепальної зброї та її роль у насильстві в сім'ї; сексуальне насильство під час і після конфлікту.

У травні 2011 року була відкрита до підписання Конвенція Ради Європи про запобігання й припинення насильства щодо жінок та насилля в родині (Стамбульська конвенція). Документ, зокрема, містить опис необхідних заходів для запобігання насильству, захисту жертв, ефективного кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини проти жінок.

27 листопада 2013 р., упродовж кампанії «16 днів активних дій проти ґендерного насильства», Генеральною асамблеєю ООН було ухвалено Резолюцію щодо жінок-правозахисниць. Ця резолюція – перший документ, яким визнано небезпечність роботи жінок-правозахисниць.

Слід також додати, що кожного року міжнародні жіночі та правозахисні організації такі, як: Центр жіночого глобального лідерства (Center for Women's Global Leadership, CWGL), Міжнародна ліга жінок за мир та свободу (Women's International League for Peace and Freedom, WILPF), Глобальний центр правосуддя (Global Justice Center, GJC), Міжнародна мережа дій громадянського суспільства (International Civil Society Action Network's, ICAN) Глобальної мережі жінок-миротворців (Global Network of Women Peacebuilders, GNWP), – звертаються до держав-членів ООН із закликом «продовжувати зміцнювати зв'язок між процесами стійкого розвитку та запобігання конфліктів із ґендерним поглядом» та наголошують, що суспільний прогрес може бути досягнутий лише за умов вирішення проблем ґендерної рівності. З 1991 року в цій кампанії взяли участь близько 1700 організацій у 130 країнах світу.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Отже, до таких днів відносяться:

25 листопада – Міжнародний день ООН з викорінення насильства щодо жінок (**International Day for the Elimination of Violence against Women**) – присвячений сестрам Мірабаль, які були жорстоко вбиті під час диктатури Трухільйо в Домініканській Республіці в 1960 році. Насильницька смерть чотирьох сестер спричинила громадське обурення, шок, повстання, які закінчилися поваленням 30 травня 1961 року режиму Трухільйо. З того часу ім'я сестер Мірабаль і в світовому масштабі стало символом самопожертви жінок у їх боротьбі із ґендерним насильством.

1 грудня – Всесвітній день боротьби із СНІДом (**World AIDS Day**). Вірус імунодефіциту людини та синдром набутого імунодефіциту стрімко поширюється в усьому світі. Цей день повинен сприяти посиленню глобальних дій боротьби з епідемією.

2 грудня – Міжнародний день боротьби за відміну рабства. У цей день у 1949 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами.

3 грудня – Міжнародний день людей з обмеженими фізичними можливостями.

5 грудня – Міжнародний день волонтера.

6 грудня – День вшанування пам'яті студенток, розстріляних у Монреалі (**National Day of Remembrance and Action on Violence Against Women**). Чоловік на ім'я Марк Лепін увійшов до приміщення Інженерної школи Монреальського університету, маючи при собі напівавтоматичну гвинтівку калібру. Потім він почав стріляти в людей, у результаті чого були вбиті 14 жінок і 13 осіб поранені (9 жінок і 4 чоловіка). Марк Лепін уважав, що з вини жінок-студенток його не прийняли в цю Інженерну школу.

9 грудня – Міжнародний день боротьби з корупцією.

10 грудня – День прав людини (**International Human Rights Day**). Уряди країн-членів ООН 10 грудня 1948 року визнали права людини «на життя, свободу та недоторканість особи для всіх без винятків», коли було підписано «Загальну декларацію прав людини». Закінчення Другої світової війни поставило перед людством завдання об'єднання зусиль у недопущенні кровопролиття у майбутньому, так, у 1945 р. було створено Організацію Об'єднаних Націй. За ініціативою Елеонори Рузвельт, яка в 1946-1951 рр. очолювала Комісію ООН з прав людини, було розроблено Загальну декларацію прав людини.

Література

1. Міжнародна кампанія «16 днів проти ґендерного насильства» 25 листопада –10 грудня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gender.at.ua/news/2012-12-10-1047>.
2. Center for Women's Global Leadership [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://16dayscswgl.rutgers.edu/about/the-annual-themes>.
3. Women's Groups, Shelters and Labour Press Federal Government [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cupw.ca/1/4/4/0/2/index1.shtml>.

©Тетяна Дороніна

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ (INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS ORGANIZATIONS) – специфічний тип міжнародних організацій (об'єднання трьох або більше національних неурядових організацій чи незалежних держав), діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державами, їх органами та посадовими особами.

В Україні законодавчо не визначено поняття правозахисної організації, однак у вітчизняному експертному середовищі виділяють три ключові *напрямки* діяльності, які визначають діяльність організації у сфері захисту прав людини: 1) захист прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; 2) поширення інформації про права людини, правове виховання; 3) аналіз стану дотримання прав людини.

Однак, ці ознаки характеризують діяльність правозахисних організацій і локального, і національного, і глобального рівнів. Міжнародному статусу організації, що працюють у сфері захисту прав людини, відповідають за наявності наступних *ознак*:

1. Створюються відповідно до норм міжнародного права (якщо міжнародна організація створена неправомірно або її діяльність суперечить міжнародному праву, то засновницький акт такої організації має бути визнаний недійсним і дія його припинена в найкоротший термін).

2. Засновуються на основі міжнародного договору (зазвичай міжнародні організації створюються на основі міжнародного договору, які мають різні назви: конвенція, угода,

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

трактат, протокол. Об'єктом такого договору є поведінка суб'єктів і самої міжнародної організації. Сторонами засновницького акту виступають національні неурядові організації, існуючі міжнародні організації, уряди держав, суверенні держави).

3. Здійснюють співпрацю в конкретних областях діяльності (в даному випадку в сфері захисту прав людини. Однак, це можуть бути і спеціалізовані підрозділи організацій, що здійснюють співпрацю у всіх сферах, як ООН, ЄС і т.д.).

4. Мають відповідну організаційну структуру (ця ознака підтверджує постійний характер організації, тим самим відрізняє її від інших форм міжнародної співпраці. Усі організації мають постійні або тимчасові виконавчі органи з різним правовим статусом і компетенцією).

5. Володіють правами і обов'язками (міжнародна організація має можливість мати самостійні права і обов'язки, що дозволяє формувати її як юридичну особу, що має свою правову волю, а також як похідного суб'єкта міжнародного права за умови, що ці права пов'язані з міжнародною правосуб'єктністю. До таких прав відносяться право на укладання міжнародних угод, право на привілеї та імунітет, право на представництво і т.д.).

6. Діяльність на території не менше трьох незалежних держав.

Юридична правосуб'єктність міжнародної правозахисної організації включає наступні чотири *елементи*: правоздатність, здатність мати права і обов'язки; дієздатність, здатність організації своїми діями здійснювати права і обов'язки; здатність брати участь в процесі міжнародної правотворчості; здатність нести юридичну відповідальність за свої дії.

Що стосується класифікації міжнародних правозахисних організацій, то досить поширеною є класифікація на основі досліджень К. Кольяра за наступними *критеріями*: коло учасників (світові або універсальні, регіональні), порядок вступу (відкриті, закриті), характер членства (міжурядові або міждержавні, неурядові), компетенція (загальної компетенції, які мають правозахисні підрозділи; спеціалізованої компетенції), повноваження (міждержавні, наднаціональні).

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

До найбільш авторитетних та впливових міжнародних організацій, що працюють у сфері захисту прав людини, за версією United for Human Rights (Міжнародна Мережа за Права Людини), станом на 01.01.2014 належать:

1. Міжнародні неурядові правозахисні організації:

- Amnesty International. Це всесвітній рух людей, які виступають за дотримання та захист міжнародно визнаних прав людини для всіх. Маючи більш ніж 2,2 млн членів і передплатників у більш ніж 150 країнах, вони проводять дослідження та заходи для запобігання і припинення грубих порушень прав людини і вимагають справедливості для тих, чиї права були порушені.

- Children's Defense Fund. CDF є дитячою правозахисною організацією, яка працює, щоб забезпечити рівні умови для всіх дітей. CDF є лідером адвокаційних проектів та програм, які сприяють соціально-економічній підтримці дітей, захисту їх від жорстокого поводження і бездоглядності, забезпечення їх права на рівну допомогу та освіти.

- Human Rights Action Center. Центр працює з питаннями дотримання прав, визначених у Загальній Декларації прав людини, і використовує інноваційні технології та форми роботи, щоб створювати і розвивати нові стратегії для зупинення порушення прав людини. Організація також підтримує створення, розвиток та організаційну спроможність правозахисних груп по всьому світу.

- Human Rights Watch. Організація, діяльність якої присвячена захисту прав людини по всьому світу. Вони досліджують і викривають порушення прав людини, сприяють юридичній підтримці процесу покарання винних у порушенні прав людини, проводять адвокаційні кампанії з впливу на національні уряди та індивідуальних посадовців, для подолання зловживань і формування політики відповідно до норм міжнародного права в галузі прав людини.

- Human Rights Without Frontiers (Права людини без кордонів). ПЛБК фокусується на моніторингу, дослідженнях і аналізі в сфері захисту прав людини, а також в сфері просування демократії та верховенства права на національному й міжнародному рівнях.

2. Міжнародні міжурядові правозахисні організації:

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

- Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Управління Верховного комісара ООН з прав людини по здійснює роботу з захисту прав людини в масштабах всієї планети, забезпечення можливості людям реалізувати свої права, надання допомоги особам, відповідальним за відстоювання цих прав і забезпечення їх виконання.

- Рада з прав людини. Міжурядовий орган з 47 держав, мета діяльності якої – заохочення і захист прав людини на міжнародному рівні. Організація проводить Універсальний періодичний огляд, який оцінює ситуацію в усіх 192 держав-членів ООН, висновки якого офіційно визнаються Організацією Об'єднаних Націй. Консультативний комітет, який діє при організації, забезпечує юридичну підтримку та захист з питань прав людини, і передбачає процедуру подачі скарг для приватних осіб й організацій.

- Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Ця організація в структурі ООН спрямовує і координує міжнародні дії щодо захисту біженців та вирішенню проблем біженців у всьому світі. Її основна мета полягає в захисті прав і благополуччя біженців. Вона прагне забезпечити, щоб кожен міг скористатися правом на пошук притулку та отримувати безпечний притулок в іншій країні, з можливістю повернутися додому добровільно, інтеграції на місці або по переселенню в третю країну.

- Бюро Державного департаменту США з питань демократії, прав людини та праці. Бюро Держдепартаменту США з питань демократії, прав людини та праці проводить роботу з організації та підтримки досліджень в області прав людини. Бюро вживає заходів, щоб зупинити триваючі порушення і підтримує партнерські відносини з міжнародними та національними правозахисними організаціями.

- Бюро з демократичних інститутів і прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, складається з 56 держав-учасників з Європи, Центральної Азії та Північної Америки, займається правозахисною діяльністю з упором на свободу пересування та релігії і запобігання катуванням й торгівлі людьми.

3. Міжнародні правозахисні комісії:

- Комісія з прав людини Ради Європи. Комісія є незалежним органом у складі Ради Європи, якому доручено сприяти збільшенню інформованості та поваги до прав

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

людини у державах-членах Ради Європи. Робота Комісії фокусується на підтримці заходів щодо реформ в галузі заохочення і захисту прав людини. Комісія може робити висновки і вживати більш широкі ініціативи на основі достовірної інформації про порушення прав людини.

- Омбудсмен Європейського Союзу. Офіс омбудсмена ЄС уповноважений приймати та розглядати скарги від громадян і резидентів ЄС на адміністративні порушення в інституціях й установах об'єднання.

- Європейський директорат Комісії з питань зайнятості, соціальних справ та рівних можливостей. Директорат Європейської комісії з питань зайнятості, соціальних справ та рівних можливостей працює в напрямку створення більш якісних робочих місць, інклюзивного суспільства і рівних можливостей для всіх.

Практично всі з вищеперерахованих міжнародних правозахисних організацій мають власні представництва або реалізують відповідні програми в Україні через партнерські організації, які є полем для професійної правозахисної, адвокаційної та інформаційно-просвітницької діяльності соціально-педагогічного характеру.

Література

1. Захаров Є. Ю. Що таке правозахист? Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій [Електронний ресурс] / Є. Ю. Захаров. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/zakharov.htm>.
2. Кучик О. С. Международные организации: учеб. пособ. / О. С. Кучик. — К. : Знання, 2005. — 497 с.
3. MacKenzie, David A world beyond borders: an introduction to the history of international organizations [Електронний ресурс] / David MacKenzie. — Toronto : University of Toronto Press, 2010. — 205 p. — Режим доступу : <http://www.worldcat.org/title/world-beyond-borders-an-introduction-to-the-history-of-international-organizations/oclc/649891799/viewport>.
4. United for Human Rights (Міжнародна Мережа за Права Людини) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.humanrights.com/home.html>.

© **Андрій Сочинський**

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА (NON-FORMAL EDUCATION) – процес додаткового цілеспрямованого діалогічного навчання, виховання й розвитку молоді, організований поза межами змісту, форм і методів освітніх установ та державних інституцій. Участь молоді у системі неформальної освіти характеризується системою передумов, принципів

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

і закономірностей, які у своїй сукупності дають можливість стверджувати про наявність лінійних кореляцій між результатами неформальної освіти та процесом формування громадянських цінностей.

Взаємозв'язок неформальної та громадянської освіти представлено у роботах українських науковців: А. Гончарук, Н. Горук, В. Давидової, Ю. Деркач, С. Зінченко, М. Лещенко, О. Огієнко та інших. Дослідники визначають роль та місце неформальної освіти у стимулюванні громадянської відповідальності, реалізації соціальної політики, демократизації суспільства, передусім на прикладах закордонного досвіду впровадження й використання неформальної освіти. Так, аналіз визначених джерел свідчить про досвід використання неформальної освіти для уповноваження соціально виключених категорій населення, інтенсифікації технологій подолання негативних суспільних явищ, розвитку громадянського суспільства шляхом залучення широких кіл населення до дискусій, особистісного розвитку й самореалізації.

Це підтверджується виділеними Л. Олівером ціннісними засадами, що забезпечують ефективність неформальної освіти: рівність і демократія; діалогічність; доброзичливість; активність життєвої і громадянської позиції; особиста відповідальність; взаємодопомога як передумова досягнення спільних цілей; свобода вибору; відсутність нав'язування певних думок та способів діяльності.

Категорійними ознаками неформальної освіти, виділеними О. Огієнко при описі й аналізі шведського досвіду освіти дорослих, є відсутність «учителів» як організаторів навчально-виховних впливів; їх заміняє особистість «лідера» як провідника певних ідей, організатора взаємодії й діалогу учасників. Такий підхід, по-перше, дозволяє уникнути об'єкт-суб'єктного підходу до організації навчання й виховання молоді; по-друге, враховує досвід і інтереси всіх учасників неформальної освіти; по-третє, реалізує ідею навчання шляхом розподілу влади.

Спільною рисою процесів неформальної освіти і громадянського виховання вважаємо їх почасти реактивний характер – тобто швидкі й мобільні реагування на зміни стану суспільства та його окремих систем. Це зумовлює спільність мети досліджуваних процесів – визначення соціальних проблем та їх вирішення за допомогою самих

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

учасників неформального навчання, освічених і відповідальних планувальників соціальних змін.

Охарактеризований взаємозв'язок підтверджується дослідженнями наявності прямого кореляційного зв'язку між інформованістю громади (у наших категоріях – рівнем затребуваності й поширеності неформальної освіти) та розвитком демократії (як провідної громадянської цінності).

Уважаємо за доцільне розглядати взаємозв'язок системи неформальної освіти й процесу формування громадянських цінностей на двох рівнях (макро і мікро). *Макрорівень* розглядаємо як площину перетину інтересів організаторів неформальної освіти й агентів формування громадянських цінностей молоді. В Україні, передусім, ними виступають громадські організації та об'єднання за інтересами. Цінності неформальної освіти на макрорівні цілком співвідносяться з громадянськими цінностями (див. табл.).

Порівняльний аналіз громадянських цінностей та ціннісних засад реалізації неформальної освіти молоді

№	Ціннісні засади реалізації неформальної освіти молоді	Їх взаємозв'язок з громадянськими цінностями
1	<i>Децентралізація</i> освітніх і виховних впливів на учнівську молодь внаслідок відсутності державного менеджменту і автономності центрів неформальної освіти	Децентралізація прийняття рішень щодо управління регіонами і громадами, посилення повноважень органів місцевого самоврядування і територіальних об'єднань
2	<i>Свідомість</i> організації навчально-виховних впливів як цілеспрямоване формування критичного й альтернативного мислення молоді	Свідомість участі у житті суспільства трактується як соціальна сила його розвитку; активна участь у житті суспільства як прояв громадянської свідомості населення
3	<i>Особиста відповідальність</i> учасників неформальної освіти за її організацію, зміст і результати; формування відповідальності молоді за власні рішення і вчинки як провідна ціль неформальної освіти	Відповідальність за суспільні явища і процеси, а також їх причини і наслідки
4	<i>Свобода</i> мислення, волевиявлення, спілкування, поведінки, саморепрезентації як основа неформальної освіти, спрямованої на добровільність освітніх впливів і врахування індивідуальних особливостей молоді	Звільнення від суспільних стереотипів та нав'язаних соціально-політичних і історичних позицій щодо стратифікації, статусності та привілейованості окремих категорій громадян

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

№	Ціннісні засади реалізації неформальної освіти молоді	Їх взаємозв'язок з громадянськими цінностями
5	<i>Практичність</i> змісту неформальної освіти як можливість задоволення першочергових <i>потреб</i> особистості	Практичність як ефективне й раціональне використання державних, суспільних і особистісних ресурсів; орієнтованість на потреби громади як результат обізнаності у її першочергових потребах
6	<i>Активність</i> як відповідь на відсутність суб'єкт-об'єктної взаємодії вчителів і учнів у неформальному освітньому просторі; можливість вільно обирати зміст та форми навчання залежно від потреб	Громадська активність як потреба вільного волевиявлення і можливість її реалізовувати; ініціативність у виборі змісту і форм громадської активності
7	<i>Рівність</i> учасників неформальної освіти як першооснова її організації; врахування різних інтересів і точок зору	Розподіл влади, можливість окремих категорій населення і територіальних громад бути залученими до розподілу й управління ресурсами
8	<i>Добровільність</i> участі молоді у процесах неформальної освіти внаслідок вибору її форм, змісту та цілей самою молоддю	Добровільність створення громадських об'єднань, організацій і рухів, а також участь у них як відображення свідомого власного вибору громадян

Мікрорівень тлумачимо як суб'єктивні цілі учасників неформальної освіти, засновані на їх особистісних переконаннях, ідеалах, поглядах, баченнях, тощо. Основною різницею між досліджуваними категоріями на макрорівні є спрямованість учасників неформальної освіти, передусім, на власне вдосконалення, в той час як процеси громадянської освіти скеровані на вдосконалення суспільства. Отже, на мікрорівні існує різниця між цілями, формами, змістом і ціннісними засадами неформальної освіти і громадянського виховання внаслідок почасти індивідуального характеру першого і колективного – другого. Однак обмеження ідей неформальної освіти лише спрямованістю на індивідуальний саморозвиток і самореалізацію зіштовхується з критикою внаслідок неможливості побудови індивідуального добробуту без супроводжуючого розвитку громадянського суспільства. І навпаки, соціальні перетворення неможливі без індивідуальних. Тобто, у процесі участі у системі неформальної освіти молодь стихійно (без відповідного цілепокладання і цілеузгодження) залучається до участі у житті групи, громади, українського соціуму, світового громадянського суспільства.

Таким чином, у відношеннях «неформальна освіта – формування громадянських цінностей» важко визначити, що є причиною, а що наслідком – вони розвиваються у тісному взаємозв'язку. Однак, громадянські цінності є первинними по відношенню до неформальної освіти, яка без них перетвориться на самоцінність, втратить ефективність і популярність серед молоді. Тому саме організацію, упровадження й популяризацію різних напрямів неформальної освіти у молодіжному середовищі вважаємо ефективним інструментом формування громадянських цінностей.

Література

1. Горук Н. Навчання грамоти як вид неформальної освіти жінок у США / Наталія Горук // Вісник Львівського університету. — 2008. — Вип 23. — С. 187—193.— (Серія педагогічна).
2. Зінченко С. Психологічні особливості неформальної освіти дорослих [Електронний ресурс] / Світлана Зінченко. — Режим доступу до ресурсу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/OD/2009_1/09ZSVNOD.pdf
3. Огієнко О. Шведський досвід організації та функціонування навчальних гуртків для дорослих [Електронний ресурс] / Олена Огієнко. — Режим доступу до ресурсу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/OD/2010_2/10OOINGD.pdf

© *Надія Павлик*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (REGULATORY AND SOCIAL STUDENTS' SUPPORT) – низка чинних документів, які регламентують різні аспекти діяльності щодо студентської молоді; діяльність зі створення умов для навчання та соціальної підтримки молоді в її прагненні здобути освіту.

В Україні студентом або слухачем є особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу та навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певних освітнього чи освітньо-кваліфікаційного рівнів.

Нормативно-правове регулювання розвитку студентської молоді в Україні в сучасних умовах –це єдине державне регламентування заходів, спрямованих на забезпечення влаштування молодіжного контингенту на освітньому ринку, що засноване на міжнародно-правових нормах і чинному законодавстві України. Документи, що забезпечують нормативно-правову базу з питань студентської молоді умовно можна

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

поділити на три групи. Першу становлять документи, які забезпечують державну політику стосовно освіти населення України. До другої входять ті, що регламентують загальні засади державної молодіжної політики. До третьої – нормативні документи, які безпосередньо стосуються розвитку студентської молоді. Нормативно-правова база з питань підтримки студентської молоді в Україні складається з двох основних складових частин. Перша включає правові акти стосовно державної підтримки студентства, інша – документи ювенального законодавства. Конституція України не тільки гарантує всім громадянам право на освіту, а й передбачає, що дуже важливо, обов'язок держави щодо створення умов для повного здійснення громадянами цього права, гарантування рівних можливостей у виборі роду освітньої діяльності, реалізації програм професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Базовим положенням, що визначає зміст державної політики стосовно освіти молодих громадян, є ст. 53 Конституції України, відповідно до якої «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток вищої і післядипломної освіти різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг студентам». Забезпечення підтримки студентської молоді здійснюється в нормативно-правовій площині, тобто, законодавством чітко визначено мету, завдання і зміст державної молодіжної політики щодо освітньої складової. Так, відповідно до Декларації України «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (від 15 грудня 1992 р. 2859-XII.) головними завданнями цієї політики визначено надання державою кожній молодій людині соціальних послуг, спрямованих на навчання, виховання, духовний та фізичний розвиток, а також професійну підготовку. Виконання цього завдання здійснюється в галузі державної молодіжної політики щодо розвитку і захисту інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов та створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки й перепідготовки. Питання державної політики щодо освіти молоді знаходять конкретизацію у ст. 11 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (від 5 лютого 1993 р. 2998-XII). Право молоді на освіту, державні гарантії її здобуття, права й обов'язки студентів, визначення навчально-виховного процесу закріплені в основних

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

законах із питань освіти, які є актами прямої дії. Це, зокрема, Закони України: «Про освіту» (від 23 травня 1991 1060-XII), «Про професійно-технічну освіту» (від 10 лютого 1998 р. 103/98-ВР) та «Про вищу освіту» (від 17 січня 2002 р. 2984-III). Відповідно до цих правових актів, особи, які навчаються у вищих навчальних закладах України, мають право на вибір форми навчання; безпечні умови навчання, праці та побуту; трудову діяльність у позанавчальний час; додаткову оплачувану відпустку у зв'язку з навчанням за основним місцем роботи, скорочений робочий час та інші пільги, передбачені законодавством для осіб, які поєднують роботу з навчанням; користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою вищого навчального закладу; участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах, представлення своїх робіт для публікацій; участь в обговоренні та вирішенні питань щодо вдосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення; надання пропозицій щодо умов і розмірів плати за навчання; участь в об'єднаннях громадян; обрання навчальних дисциплін за спеціальністю в межах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки та робочим навчальним планом; участь у формуванні індивідуального навчального плану; моральне та (або) матеріальне заохочення за успіхи в навчанні й активну участь у науково-дослідній роботі; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства; безкоштовне користування у вищих навчальних закладах бібліотеками, інформаційними фондами, послугами навчальних, наукових, медичних й інших підрозділів вищого навчального закладу; канікулярну відпустку тривалістю не менше, ніж вісім календарних тижнів. Студенти вищих навчальних закладів, які навчаються за денною (очною) формою навчання, мають право на пільговий проїзд у транспорті, а також на забезпечення гуртожитком у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Вони мають право на отримання стипендій, призначених юридичними та фізичними особами, які направили їх на навчання, а також інших стипендій відповідно до законодавства. Студенти вищих навчальних закладів зобов'язані: дотримуватися законів, статуту та правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу; виконувати графік навчального процесу та вимоги навчального плану. Особи, які

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

навчаються у вищих навчальних закладах, можуть бути відраховані з вищого навчального закладу за таких умов: власне бажання; невиконання навчального плану; порушення умов контракту; в інших випадках, передбачених законом. Студенти можуть переривати навчання у зв'язку з обставинами, які унеможливають виконання навчального плану (стан здоров'я, призов на строкову військову службу у разі втрати права на відстрочку від неї, навчання чи стажування в освітніх і наукових установах іноземних держав тощо). Особам, які перервали навчання у вищих навчальних закладах, надається академічна відпустка. Поновлення на навчання осіб, які відраховані з вищих навчальних закладів, здійснюється під час канікул. Студенти вищих навчальних закладів, можуть бути переведені з: одного вищого навчального закладу до іншого вищого навчального закладу; одного напрямку підготовки на інший напрям підготовки в межах однієї галузі знань; однієї спеціальності на іншу спеціальність в межах одного напрямку підготовки. Порядок переведення осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки. Відповідно до базових документів одним із головних завдань вищої школи задекларовано приєднання до Єдиної європейської зони вищої освіти в рамках Болонського процесу. Відповідно до вітчизняного законодавства основними засобами сприяння студентській молоді виступають: стипендіальне забезпечення; підтримка й заохочення талановитої молоді; соціальний захист окремих категорій учнівської та студентської молоді; створення необхідних умов проживання, навчання й відпочинку; забезпечення розвитку студентського самоврядування. Стипендіальне забезпечення становить основу підтримки, заохочення та захисту студентів, які навчаються за державним замовленням. Значне місце в системі підтримки та заохочення найбільш обдарованих студентів займають академічні іменні стипендії, а також низка стипендій імені видатних українців, зокрема: В. Чорновола, В. Івашка, М. Посмітного, М. Амосова, М. Грушевського, В. Гетьмана.

Серед широкого спектра документів з питань підтримки студентської молоді варто назвати нормативно-правові акти, спрямовані на підтримку сільської молоді. До таких документів належить Постанова Кабінету Міністрів України № 1159 від 29 червня 1999 р. «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості».

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Протягом останніх років було прийнято низку документів, спрямованих на покращення становища й підтримку студентських сімей. Серед таких актів і є Указ Президента України № 958/2000 від 4 серпня 2000р. «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї». Подальшого розвитку питання соціального захисту студентських сімей знайшло у Розпорядженні Кабінету Міністрів України №92-р від 14 березня 2001 р. «Про заходи щодо підтримки становлення та розвитку студентської сім'ї», яким було розширено перелік робіт із цією категорією молоді.

Важливим документом, спрямованим на посилення соціального захисту студентської молоді, став Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді № 762 від 26 листопада 2004 р. «Про затвердження Типового положення про студентську соціальну службу», відповідно до якого передбачається формування мережі студентських соціальних служб, діяльність яких має забезпечити зростання кількості студентської молоді, охопленої соціальною підтримкою.

© *Світлана Коляденко*

ОСВІТА В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ (HUMAN RIGHTS EDUCATION) – всі види виховної, професійно-освітньої, інформаційної, просвітницької та навчальної діяльності, спрямованої на заохочення загальної поваги й дотримання всіх прав людини та основних свобод і, отже, сприяє, серед іншого, запобіганню порушень прав людини і зловживань ними завдяки формуванню в індивідуумів відповідних знань, умінь, уявлень і за допомогою розвитку їх здібностей та поведінки з метою забезпечення для них можливості вносити свій внесок у створення і заохочення універсальної культури прав людини.

Здатність жити разом в умовах демократії не виникає сама по собі. Знання, навички та цінності, складові передумови життя в демократичному суспільстві, потрібно вивчати і виховувати протягом усього життя. У той час як усі люди повинні розуміти основи демократії та права людини, таким цінностям як гідність, толерантність і повага

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

до інших людей, а також таким навичкам як співпраця, критичне мислення та відстоювання прав людини неможливо навчити традиційними способами. Вони вивчаються через вправи і практику, в процесі життя і діяльності у демократичному оточенні із раннього віку. Освіта в галузі прав людини має багато визначень, які задекларовані у міжнародних документах, розглянемо основні з них.

Освіта в галузі прав людини – навчання та інформування, спрямоване на формування загальної культури прав людини. Комплексна освіта в області прав людини дає не тільки знання про права людини і діючі механізми їх захисту, а й навички, необхідні для просування, захисту та реалізації прав людини в повсякденному житті.

Освіта в галузі прав людини – означає виховання, підготовку, просвітництво, інформацію, практику і діяльність, які спрямовані, завдяки передачі учням знань, навичок і розуміння, а також розвитку їх позицій і поведінки, на розширення можливостей учнів сприяти їх створенню і захисту загальної культури прав людини в суспільстві з метою просування й захисту прав людини та основних свобод.

Основними *завданнями* в області прав людини є: формувати повагу до прав людини і основних свобод; розвинути почуття поваги до себе та інших, до цінності людської гідності; виховувати відносини і поведінку, які призведуть до поваги прав інших; забезпечити ґендерну рівність і рівні можливості для жінок у всіх сферах; виховувати повагу і розуміння культурних відмінностей, особливо у відношенні різних національних, етнічних, релігійних, мовних та інших меншин і спільнот; виховувати активних громадян своєї країни; сприяти розвитку демократії, соціальної справедливості й розвитку, збалансованості в суспільстві, солідарності і дружби між людьми й народами; сприяти діяльності міжнародних організацій, націлених на формування культури миру, заснованої на загальних цінностях прав людини, міжнародного взаєморозуміння, терпимості і ненасильництва.

Підходи Ради Європи щодо прав людини в галузі освіти: неформальна освіта; навчання, засноване на власному досвіді; активна участь; інтерактивність; для навчання потрібні не лише знання та навички, а й відношення та цінності; критичне мислення; спрямованість на дії; індивідуальний та груповий процес.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Правам людини можна навчати за трьома освітніми *напрямами*: 1) інформальна освіта як безперервний процес, в ході якого кожна людина виробляє певні відносини і цінності, набуває навички та знання під впливом навчання, ресурсів свого оточення й свого повсякденного досвіду (сім'я, сусіди, ринок, бібліотека, ЗМІ, робота, ігри і т. д.); 2) формальна освіта, що передбачає структуровану систему освіти від початкової школи до університету, включає спеціалізовані програми технічної та професійної підготовки; 3) неформальна освіта означає будь-яку плановану програму особистої і соціальної освіти молодих людей, покликану поліпшити певний набір навичок і вмій за рамками формального навчального плану.

Неформальна освіта в тому вигляді, в якому вона існує в багатьох молодіжних організаціях та школах, є добровільною; в ідеалі доступною для всіх; організованим процесом з навчальними цілями; орієнтованою на учня, допускаючи його активну участь; направленою на навчання життєвим навичкам і підготовку до активної участі в житті суспільства; заснованою як на індивідуальному, так і на груповому навчанні з колективним підходом; цілісною орієнтованою на процес; заснованою на досвіді та дії, вважаючи відправною точкою потреби учасників.

Формальна, інформальна і неформальна освіта є взаємодоповнюючими і взаємопідтримуючими елементами процесу безперервного навчання упродовж життя. Різноманітні ігри та вправи можна з користю застосовувати в різних контекстах, у формальному або неформальному середовищі на регулярній або нерегулярній основі.

При розробці програм педагогі в галузі прав людини повинні враховувати як потреби, так і можливості. Педагог може реалізувати програму виключно на основі своїх особистих цінностей, досвіду, ресурсів і положення в суспільстві. Однак він може розглянути, як планована програма співвідноситься з наявними моделями освіти в галузі прав людини і наскільки ймовірно те, що ця програма буде сприяти зміцненню прав людини в конкретній громаді або суспільстві в цілому.

Розрізняють три основні *моделі* освіти в галузі прав людини.

Модель 1 – Цінності та обізнаність. Основний наголос освіти в галузі прав людини межах цієї моделі робиться на передачу базових знань з правозахисної тематики та сприяння їх інтеграції в суспільні цінності. Як правило, в цю сферу

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

потрапляють суспільно-просвітницькі кампанії та шкільні навчальні плани. Досить часто шкільні програми охоплюють права людини з основоположними демократичними цінностями і практикою.

Модель 2 – Підзвітність. Згідно з нею передбачається, що учасники вже прямо або опосередковано пов'язані з гарантіями прав людини. Тому освіта в галузі прав людини акцентується на тому, яким чином професійні обов'язки передбачають забезпечення прав людини; прямий моніторинг порушень прав людини та виступи перед відповідними державними структурами; особливу турботу про захист прав людей (особливо вразливих категорій населення), за яких вони несуть певну відповідальність. У рамках цієї моделі всі освітні програми виходять з того, що їх учасники будуть безпосередньо займатися захистом прав особистості або групи. Прикладами програм, що підпадають під модель підзвітності, служать навчання правозахисників та активістів прийомам моніторингу й документального підтвердження порушень прав людини і процедурам подачі скарг у відповідні національні та міжнародні органи та ін.

Модель 3 – Трансформаційна. Програми освіти в галузі прав людини, що містять трансформаційну модель, орієнтовані на розвиток здатності розпізнавати порушення прав людини і брати участь у їх запобіганні. У деяких випадках конкретною аудиторією виступають співтовариства, а не просто окремі люди. Ця модель використовує прийоми (подекуди розроблені в рамках психології розвитку), що припускають самоаналіз і підтримку всередині певної групи людей. Однак формальний акцент на права людини – лише один з компонентів такої моделі. Повна програма може також включати в себе розвиток лідерських якостей, навчання методам вирішення конфліктів, професійну підготовку, роботу і неформальне стажування. Таку модель можна виявити в програмах, що діють в таборах для біженців, в постконфліктних суспільствах, при роботі з жертвами побутового насильства і з командами, що обслуговують малозабезпечених.

Література

1. Декларация ООН об образовании и подготовке в области прав человека от 19 декабря 2011 г., статья 2, п. 1 URL: — Режим доступа : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/hr_education.shtml
2. Образование в области прав человека в школьной системе Европы, Центральной Азии и Северной Америки: сборник примеров успешных практик.— Совет Европы, БДИПЧ ОБСЕ, ЮНЕСКО, УВКПЧ ООН, 2009. —282 с.
3. Хартия Совета Европы о воспитании демократической гражданственности и образовании в области прав человека, 2010.—8 с.

4. Тиббиттс Феліса. Формирование моделей образования в области прав человека [Електронний ресурс] / Феліса Тиббиттс. — Режим доступу : http://www.hrea.org/index.php?doc_id=555.

©*Ольга Добрякова*

РУХ ПРОТИ НЕНАВИСТІ (NO HATE SPEECH MOVEMENT) –українська національна кампанія, що є частиною загальноєвропейського руху, ініційованого Радою Європи та спрямованого на боротьбу з дискримінацією і розпалюванням ненависті в Інтернет-мережі шляхом надання молоді знань і навичок, необхідних для виявлення та протидії порушенням прав людини; проект, спрямований на інтеграцію зусиль урядових, державних і громадських організацій щодо протидії проявам мови ненависті в Інтернет-середовищі, об'єднанні зусиль зацікавлених сторін у зменшенні явищ дискримінації і порушення прав людини в медійному просторі, розвиток потенціалу молоді шляхом реалізації освітніх програм щодо виявлення і реагування на прояви дискримінації та порушення прав людини.

Загальноєвропейська кампанія «NoHateSpeechMovement» об'єднує близько п'ятдесяти країн – членів Ради Європи, що виступають проти проявів мови ненависті (англ. – HateSpeech) в Інтернет-середовищі. Кампанія ініційована й реалізується Департаментом молоді Ради Європи з метою протидії проявам расизму і дискримінації (зокрема розпалювання ненависті) в Інтернет-мережі шляхом надання молоді можливості набувати знань і навичок, необхідних для впізнавання та протидії порушенням прав людини. В Україні кампанія називається «Рух проти ненависті», її реалізація почалася у січні 2014 року.

Основними *цілями* компанії визначено: інформування громадськості щодо сутності та форм проявумови ненависті в Інтернеті, а також наслідків впливу мови ненависті (в деяких джерелах – мови ворожнечі) на розвиток демократії та соціально-психологічне становлення окремих людей; формування медійної та Інтернет-грамотності учнівської та студентської молоді; підтримка молоді у боротьбі за права людини; мобілізація, навчання і створення мережі онлайн-активістів із захисту прав людини; моніторинг ЗМІ щодо проявів мови ненависті та розробка інструментів для протидії ним; юридична, соціальна

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

й психологічна підтримка жертв онлайн-насильства, у т.ч. тих, хто страждає від проявів ненависті, дискримінації та порушення прав людини; створення умов для ефективного діалогу між європейськими країнами щодо боротьби проти ворожнечі та ненависті.

Вивчення досвіду європейських країн щодо організації та проведення національних кампаній свідчить, що визначальним є розвиток «Руху проти ненависті» у двох напрямках: онлайн активність та офлайн просвітницька робота.

Основними завданнями проведення онлайн кампанії є: привертання уваги громадськості до вирішення проблеми насильства й порушення прав людини в Інтернеті; популяризація руху серед підлітків і молоді як активних користувачів веб-ресурсів та соціальних мереж і основних поширювачів дискримінаційного контенту; створення «Гарячих ліній» для підтримки жертв насильства в Інтернет-мережі; проведення освітніх заходів щодо розуміння понять «мова ненависті», «дискримінація», «кібербулінг»; створення та поширення інформаційних й освітніх матеріалів.

Прикладами реалізації *онлайн* діяльності європейських комітетів може бути: створення національних Інтернет-платформ «Без ненависті» та спеціальних сторінок в молодіжних соціальних мережах; участь у Європейських днях дій; залучення команди онлайн активістів для відстеження проявів мови ненависті в ЗМІ; веб-активність у дискусіях, блогах, дебатах відповідно до цілей кампанії; діяльність онлайн ліній допомоги жертвам кібербулінгу та Інтернет-насильства.

Офлайн заходи спрямовані на поглиблення розуміння широким загалом концепції прав людини, державних та європейських механізмів їх захисту, інструментів протидії порушенню прав людини; розробку ефективних заходів щодо привертання уваги молоді та різних цільових груп програми, орієнтованих на їх потреби та інтереси. Приклади офлайн діяльності європейських комітетів кампанії: друк та поширення інформаційних матеріалів серед учнівської і студентської молоді; забезпечення зв'язків з громадськістю шляхом проведення прес-конференцій, рекламних акцій за темою кампанії; навчання журналістів і блогерів антидискримінаційним практикам; проведення польових досліджень щодо стану проблеми в країні та її окремих регіонах; просвітницька діяльність у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, у т.ч. створення освітніх ресурсів і програм; організація молодіжних таборів, семінарів, тренінгів з протидії

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

насильству; вуличні акції та флешмоби; тематичні мистецькі фестивалі, виставки та конкурси; спортивні події з використанням символіки кампанії.

Основним завданням кампанії в Україні наразі є *об'єднання* зусиль: 1) органів державної влади, державних інституцій та установ, покликаних реалізовувати державну політику, засновану на повазі до невід'ємних прав людини та європейських цінностей; 2) громадських організацій, що працюють у сфері захисту прав людини і протидії різним формам дискримінації та, на нашу думку, є сьогодні одним з найдієвіших механізмів захисту прав і свобод українців, оскільки є більш гнучкими та мобільними у порівнянні з іншими інституціями; 3) представників різних медіа, які наразі є основним інститутом соціалізації дітей і молоді; та володіють потенціалом до формування громадської думки, що потенційно створює загрози для формування етнічних, гендерних та інших видів стереотипів, які лежать в основі дискримінації та порушення прав людини; 4) різних категорій зацікавлених людей – Інтернет-активістів, блогерів, волонтерів, людей з активною громадянською позицією, які прагнуть покращити якість життя в Україні та власними зусиллями змінити ситуацію в країні. Для цього у січні 2014 року Міністерством молоді та спорту України і ВМГО «Асоціація «КВН України» було проведено Всеукраїнський семінар, присвяченому запуску та просуванню загальноєвропейської кампанії «NoHateSpeechMovement» в Україні, під час якого створено Національний комітет кампанії «Рух проти ненависті».

Вектори подальших перетворень представляють собою напрямки реалізації кампанії, що відповідають поставленим Радою Європи перед національними комітетами завданням. А саме, поширення інформації про кампанію в Україні та Європі для ознайомлення якомога більшої кількості людей з діяльністю щодо захисту прав людини в Інтернет-середовищі; про наявність європейських та українських ресурсів із правової онлайн підтримки; про основні цілі діяльності кампанії та цінності, на яких вона заснована. Наступним завданням є популяризація основоположних і концептуальних засад кампанії «Рух проти ненависті» – взаємоповаги прав людини в Інтернет-спілкуванні, протидії мови ненависті онлайн, створення безпечного для дітей і молоді Інтернет-середовища, протидія дискримінаційному Інтернет-контенту. Однак, як свідчить практика діяльності національних кампаній інших країн, лише інформаційна діяльність та зв'язки з

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

громадськістю не дозволяють досягнути поставлених цілей. Тому наступним важливим напрямком діяльності є поглиблення розуміння дітей, молоді та громади щодо сутності та змісту концепції прав людини, інструментів і документів, що забезпечують її дієвість, тощо. Для цього необхідним є проведення освітньої діяльності у середовищі дітей і молоді, що буде спрямована на розуміння ними сутності та критеріальних ознак мови ненависті, її проявів та наслідків, а також інституцій, до яких можна звернутися при виникненні загроз людській гідності.

Перетворення кампанії з декларативної на практичну й дієву можливе лише при створенні інструментів превенції, інтервенції та поственції випадків кібербулінгу та інших видів насильства в Інтернеті. Превенція (або профілактика) мови ненависті передбачає розуміння учасниками комунікацій дій та наслідків онлайн насильства та дискримінації. Інтервенція, або втручання у ситуацію насильства, розуміємо як створення Інтернет-ресурсів, що надаватимуть консультативну, психологічну та правозахисну підтримку жертвам насильства. Поственція означає наявність правових механізмів для вилучення дискримінаційного контенту з Інтернет-простору; попередження випадків повторного виникнення ситуації. Таким чином, визначені напрямки роботи та інтеграція зусиль дозволить забезпечувати захист жертв Інтернет-насильства, а також їх правовий і психологічний супровід. Представлені вектори перетворюючої діяльності дозволяють визначити два напрями реалізації кампанії: онлайн і офлайн, кожний з яких має свої переваги та недоліки, тому повинні реалізовуватися комплексно. Зокрема, перевагами онлайн роботи вважаємо її територіальну, часову, вікову доступність, можливість збереження конфіденційності, низьку собівартість (у порівнянні з офлайн заходами), можливість залучення великої кількості людей. Однак, варто відзначити, що при цьому існують певні небезпеки і недоліки – так, підвищується кількість махінацій, дії можуть бути неглибокими, немає можливості відстежити реальні результати та рівень їх ефективності. Офлайн заходи, натомість, дозволяють забезпечувати зворотній зв'язок про перебіг заходів та їх ефекти, дозволяють бути більш особистісно орієнтованими на потреби та світогляд кожного окремого учасника, дозволяють поглиблювати рівень реалізації завдань кампанії. Однак, така офлайн діяльність обмежена за кількістю

ТЕХНОЛОГІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

учасників, за фінансовими та іншими типами ресурсів. Отже, є важливим поєднання обох видів активності для забезпечення сталих результатів кампанії.

Ще одним інструментом реалізації кампанії є використання наявних європейських ресурсів її проведення. Зокрема, на офіційному європейському сайті кампанії існують розроблені механізми популяризації руху (наприклад, відео- та фотоінформація), є можливість підписатися до участі в кампанії та доєднатися до загальноєвропейського руху. Крім того, існує цікава можливість долучитися до днів європейської активності, які передбачають одночасні дії усіх національних комітетів різних країн. Зокрема, є можливість поширення інформації про українські заходи на європейському рівні, а також пошуку партнерів для реалізації спільних цілей кампанії.

Діяльність кампанії дозволить створити загальноукраїнську мережу організацій, що забезпечить об'єднання ресурсів та зусиль у протидії різним видам дискримінації. Зокрема, створений сайт кампанії дозволить забезпечити її інформаційний компонент, використовувати та обмінюватися інформаційними матеріалами, залучати нових людей до участі в кампанії. Вважаємо за важливе і потрібне забезпечити можливість поширення інформації на сайтах організацій – учасників національного комітету щодо змісту та цілей кампанії «Рух проти ненависті», а також конкретних заходів з реалізації кампанії. Крім того, великий ресурс для реалізації програми кампанії мають соціальні мережі, які є провідним середовищем спілкування молоді. Тому вкрай важливо популяризувати кампанію та її можливості в соціальних мережах.

Крім того, створення Національного комітету як координаційного органу руху дозволить забезпечити адміністративну підтримку кампанії та її практичним заходам. Зокрема, включення до Національного комітету міністерств та органів державного управління дозволить документально й адміністративно забезпечити заходи у сфері освіти, спорту, культури і т.д. Відповідно, до українського Національного комітету Руху проти ненависті ввійшли: Міністерство молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, Секретаріат уповноваженого України з прав людини, Міністерство закордонних справ України, Міністерство освіти та науки України, Міністерство культури України, Всеукраїнський центр фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» і Комітет з питань стадіонів та безпеки проведення змагань Федерації Футболу України.

Зрозуміло, що діяльність кампанії та комітету буде неефективною, якщо не дозволить забезпечити практичні дії відповідної тематики на рівні конкретних організацій – міжнародних, всеукраїнських, регіональних, місцевих. Дії будуть тим більше ефективними, якщо охоплюватимуть усі сфери та галузі, дотичні до проблематики. Зокрема: у сфері освіти – проведення неформальних освітніх заходів з висвітлення сутності та змісту дискримінації, прав людини, мови ненависті та інших основних категорій; у сфері молодіжної політики – створення умов для діяльності громадських організацій, студентських та молодіжних об'єднань на засадах загальнолюдських цінностей; у сфері інформації та комунікацій – навчальна робота з журналістами проти поширення стереотипів та розповсюдження дискримінаційних практик; у правовій сфері – підтримка правозахисних організацій, поширення інформації про права людини та інституції, що їх захищають, індивідуальний супровід осіб, що страждають від порушення прав людини, їх адвокативна підтримка; у сферах культури і спорту – популяризація назви кампанії, її сайту та основних ідей під час масових культурних і спортивних подій, оскільки вони об'єднують велику кількість дітей та юнацтва та дозволяють здійснювати просвітницьку та популяризаційну роботу, спираючись на творчий потенціал молоді.

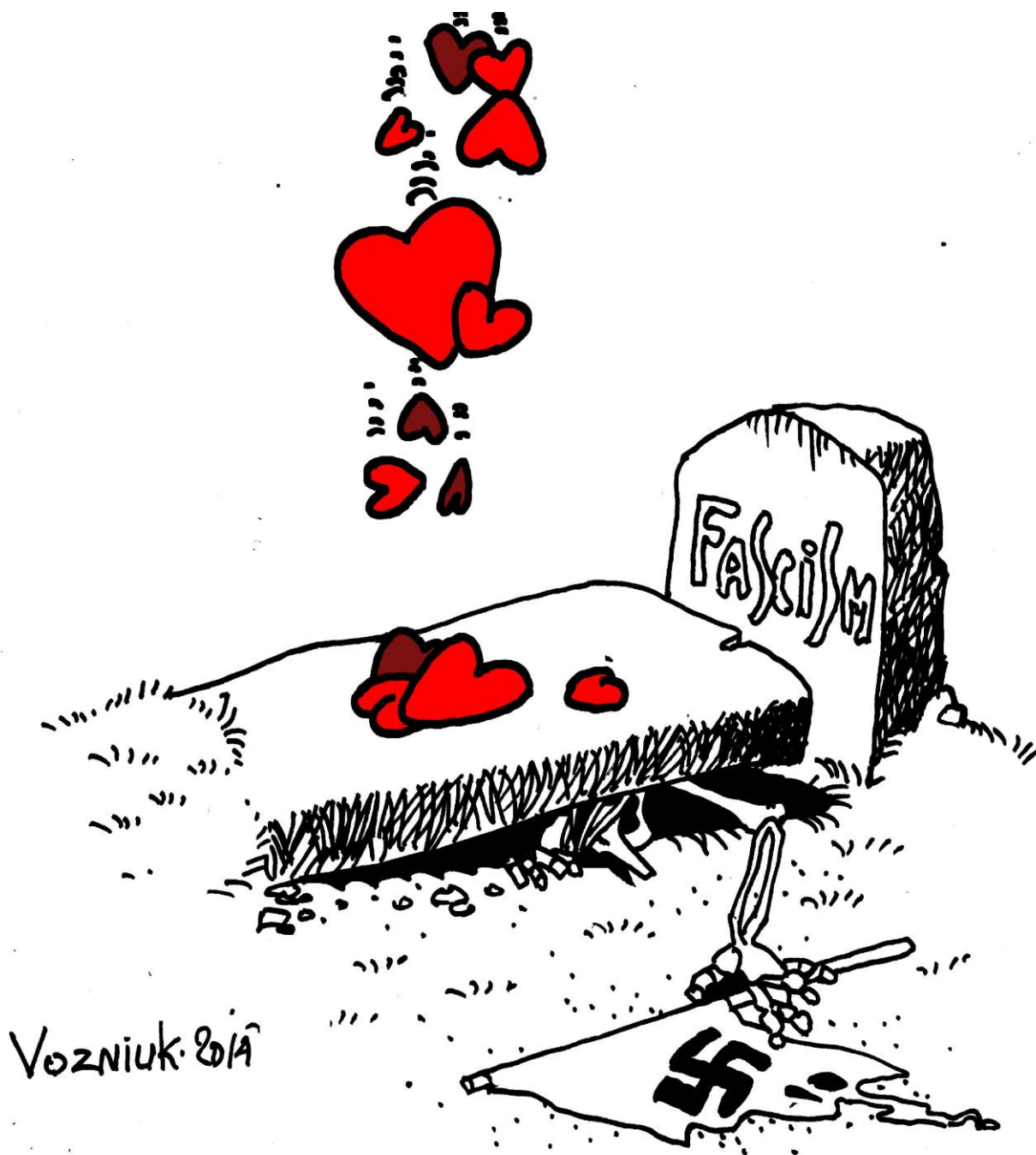
Література

1. Офіційний сайт кампанії «Рух проти ненависті» в Україні. — Режим доступу : <http://nhsm.info/>.
2. Офіційний сайт кампанії Ради Європи «No Hate Speech Movement». Режим доступу : <http://www.nohatespeechmovement.org/>.

© **Надія Павлик**

РОЗДІЛ IV.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

ГЕНДЕРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ (GENDER TOLERANCE) – світоглядна категорія особистості, рівень її сформованості не лише відтворює індивідуальні характеристики особистості, а також відображає рівень гендерної толерантності суспільства; це гендерна неупередженість та активна підтримка тих, хто відчував на собі будь-який вияв гендерного насильства, на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях.

Базовою умовою успішності впровадження гендерної ідеології до навчально-виховного процесу сучасної освіти є додержання принципу толерантності. Актуальність проблеми толерантності відображено в резолюції Генеральної асамблеї ЮНЕСКО (№ 5.61 від 16.11.1995 р.), якою було ухвалено «Декларацію принципів толерантності». Серед чинників, які сприяють толерантності, виокремлюються знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Цим документом підкреслюється, що толерантність не має нічого спільного з пасивністю, навпаки, толерантність означає активне ставлення, яке формується на основі визнання універсальних прав та свобод людини. Крім того, толерантність сприяє відмові від догматизму, від абсолютизації істини та утвердження норм, визнає адекватне сприйняття відмінностей між людьми й проголошує обов'язковість поваги до поглядів інших.

Більшість дослідників схиляються до думки, що толерантність як поняття набувало свого термінологічного визначення та насичення паралельно з розвитком людства: від проголошення терпимості щодо Інших/Іншого до визнання ціннісної значущості існування Інших/Іншого. Тому саме сьогодні науковці наголошують на безпосередньому зв'язку між принципами гендерної рівності та толерантності, при цьому толерантність розглядається як «глибинний принцип регуляції гендерних відносин, укорінений у почутті особистої гідності та визнанні рівної гідності Іншого, у свободі особистої сутності та виявленні чоловіків та жінок».

Загалом у педагогічних публікаціях толерантність переважно розглядається у двох аспектах:

– як умова ефективності та успішності організації (побудови) процесу навчання на міжсуб'єктній основі, у цьому випадку толерантність співвідноситься з поняттями «згода, розуміння, прийняття, адаптивність, адекватність у конфліктній ситуації»;

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

– як результат навчально-виховного процесу із формування особистості, а саме як компонент життєвої позиції досконалої особистості, що має свої цінності, інтереси, та готової, якщо буде потрібно, їх захищати, але одночасно з повагою щодо позицій і цінностей інших людей.

Науковцями виробляються варіанти трактування поняття ґендерної толерантності. Так, М. Мацковський виділяє передусім оцінний компонент («неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, неприйняття ідеї про перевагу однієї статі над іншою»). Відповідно, ознакою ґендерної інтолерантності стає сексизм («форми політики, індивідуальної або групової поведінки, що дискримінують жінок у їхніх правах на повноцінну участь у професійній діяльності й громадському житті, ґрунтується на припущенні, що за особистими характеристиками чоловіки перевершують жінок». О. Морозова тлумачить ґендерну толерантність із позиції ґендерної взаємодії (співіснування жінок та чоловіків) як «готовність до прийняття на рівні індивідуальної та суспільної свідомості ґендерних відмінностей на рівні прав, можливостей та особистісного самовираження чоловіків і жінок через систему всіх символів, цінностей, норм, що впливають на культуру та організацію соціальних інститутів». У розумінні Л. Шустової ґендерна толерантність – це «психолого-педагогічна готовність до розуміння, прийняття та визнання різних типів ґендерної ідентичності, різноманітності проявів статево-рольової поведінки, ідей ґендерної рівності в соціумі на основі активної моральної позиції особистості». Це цілком прийнятне визначення, але в ньому не говориться про діячів освітньо-виховного процесу – учитель / учителька та учень / учениця, тому вважаємо, що ґендерна толерантність – це не лише бажаний результат педагогічної дії, але і якісна характеристика активних агентів ґендерної соціалізації.

Свою класифікацію рівнів толерантності/інтолерантності пропонує В. Попов, коли аналізує проблему етнічної толерантності. Вчений виділяє п'ять точок на умовній «шкалі вимірювання»: ПТ – протекціоністська толерантність; ЦТ – ціннісна толерантність; ПІТ – прихована інтолерантність; ВІТ – вербальна інтолерантність та АПІТ – агресивна поведінкова інтолерантність.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Рівні та критерії сформованості ґендерної толерантності

РІВНІ		КОМПОНЕНТИ
Високий	ПТ – протекціоністська толерантність ґендерна неупередженість та активна підтримка тих, хто відчував на собі будь-який вияв ґендерного насильства	Когнітивний
		Емоційний
		Поведінковий
Достатній	ЦТ – ціннісна толерантність ґендерна неупередженість та нормативне дотримання принципу ґендерної толерантності	Когнітивний
		Емоційний
		Поведінковий
Середній	ПІТ – прихована інтолерантність Розуміння суспільної значущості принципу ґендерної толерантності при одночасному особистісному неприйнятті цього принципу	Когнітивний
		Емоційний
		Поведінковий
Низький	ВІТ – відкрита інтолерантність Неприйняття принципу ґендерної толерантності та демонстрація (у різний спосіб) особистої категоричності	Когнітивний
		Емоційний
		Поведінковий

Детальніше заповнити представлену таблицю можна лише з урахуванням «соціальної ситуації» (О. Батуріна), конкретних суб'єктів навчально-виховного процесу – вчителів та учнів/учениць (їхніх вікових особливостей та рівня освіти, за наявності об'єктивних/суб'єктивних чинників, що сприяють чи не сприяють розвиткові толерантності). Отже, ґендерна толерантність може виявлятися в соціальних відносинах (педагогічному процесі) та в соціальній поведінці (стиль викладання учителів, поведінка учнів/учениць та їхні стосунки один з одним). Несформована, нерозвинена ґендерна толерантність обертається своєю протилежністю – ґендерною інтолерантністю, яка веде до проявів ґендерного насильства.

Формування ґендерно толерантної особистості – одне з ключових завдань ґендерного виховання, яке може й повинно здійснюватися в навчально-виховному процесі. Лише в разі готовності та здатності людини (учениці/учня, студента/студентки, учительки/учителя, викладача/викладачки) до того, щоб бачити, виявляти та протидіяти проявам сексизму та не допускати їх у повсякденному житті та в освітній практиці, можна говорити про високий рівень ґендерної толерантності особистості.

Література

1. Коньшева Е. А. Формирование гендерной толерантности у детей старшего дошкольного возраста в процессе игры-драматизации : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Е. А. Коньшева. — Пермь, 2006.— 283 с.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

2. Морозова О. Е. Толерантность как принцип регуляции гендерных отношений : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. философ наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / О. Е. Морозова. — М., 2008. — 30 с.
3. Созаев В. Раздвигая границы толерантности: гендерная педагогика как методика воспитания антисексизма / В. Созаев // Вестник Владивостокского Государственного Университета Экономики и Сервиса. — 2006. — №1. — С. 120—124.
4. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. В. Тодорцева. — Одеса, 2004. — 23 с.
5. Шустова Л. Проблема формирования толерантности старшеклассников на основе гендерного подхода в образовании [Електронний ресурс] / Л. Шустова // Фундаментальные исследования. — 2008. — №4. — Режим доступу : http://www.rae.ru/fs/pdf/2008/05/2008_05_68.pdf.

© *Тетяна Дороніна*

ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ (GENDER SENSITIVITY)—це сукупність особистих переконань, які свідчать про здатність людини відчувати певні суспільні негаразди саме із «гендерного» погляду.

Термін «гендерна чутливість» поширений серед освітян, які наголошують на необхідності впровадження гендерної складової на всіх рівнях сучасної освіти. Практично в кожному гендерному дослідженні поняття гендерної чутливості залучається як широко відоме, однак, контекст його вживання дозволяє стверджувати різні його трактування. Крім того зустрічаємо «змішання» у науково-публіцистичних текстах слововживання «чутливість» та «чуттєвість» (порівняно з російськими: «чувствительность» и «чувственность»). Додамо, що західні дослідники пропонують два дещо тотожні поняття: «гендерно чутлива освіта» («gender sensitive education») та «чутлива до рівності педагогіка» («equality sensitive pedagogy»). Імовірно, другий термін є більш універсальним і більш обмеженим (з одного боку, йдеться про рівність узагалі, з іншого, йдеться саме про рівність, що може перевести освіту лише в громадянське русло). Різні визначення цього поняття в наукових публікаціях свідчать про наявні суперечності в наукових поглядах та узагальненнях.

Наведемо декілька найбільш поширених визначень. Із позицій державного управління, гендерна чутливість – один із критеріїв оцінки планування змін, проектів, методів дослідження й аналізу. Зміни, що плануються, методи, чутливі в гендерному

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

відношенні, якщо вони враховують існуюче становище жінок і чоловіків, не погіршують становище жінок і чоловіків, сприяють встановленню ґендерного балансу. Ґендерну чутливість як усвідомлення того, що в сучасному суспільстві проблеми дискримінації ще не розв'язані повністю, розуміння того, що вимоги, котрі соціум висуває до чоловіків і жінок, відрізняються, та що подібні накинута обмеження не йдуть на користь ані жінкам, ані чоловікам, ані, власне, суспільству, – тлумачить М. Дмитрієва. У педагогічному аспекті, на думку С. Гришак, ґендерна чутливість передбачає розуміння цінностей ґендерної рівності, зміни відношення до них і свідчить про міру готовності визнання актуальності ґендерних проблем. На думку Л. Штильової: Під «ґендерною чутливістю» ми маємо на увазі здатність педагога сприймати, усвідомлювати й моделювати вплив вербальних, невербальних і предметних чинників соціального середовища, методів і форм роботи з дітьми задля формування ґендерної ідентичності дитини, здатність уловлювати й реагувати на будь-які прояви дискримінації за статевою ознакою (сексизму). Цитоване визначення не може бути цілком прийнятним, оскільки визначає лише одного учасника навчально-виховного процесу (вчителя) та, можливо, занадто безпосередньо з'єднує «формування ґендерної ідентичності» і «реакцію на дискримінацію». Зазначимо, що поряд з наведеними визначеннями також присутнє, «пересічне» розуміння «ґендерної чутливості», що може бути представлене як висловлення: «Ґендерна чутливість – це підвищення інформованості суспільства про особливі проблеми сімейних взаємин».

Звернення до педагогічних публікацій із ґендерної тематики дозволяє виділити як мінімум три основні напрями у розумінні «ґендерної чутливості»:

1) науковий критерій, що робить можливим маркування будь-яких суспільних явищ як «ґендерно-нейтральних» або «ґендерно (патріархатно) заангажованих»;

2) принцип, на якому базується модель суспільних (ґендерних) відносин, при цьому принцип «ґендерної чутливості» (скандинавська модель) протиставляється принципу «ґендерної рівності» (американська модель); під ґендерною чутливістю розуміється розширення можливостей для обох статей, тобто для чоловіків – інтеграція в ту сферу, що завжди вважалася жіночою, і навпаки;

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

3) система сформованих (чи тих, що лише потребують свого формування) поглядів (оцінок, думок, переконань тощо) окремої людини або соціальної групи, що свідчать про розуміння взаємозв'язку між ґендерними ролями та реальними обставинами, які обумовлюють їхнє насичення й існування.

Практика роботи у освітньому середовищі переконує в актуальності проблеми внаслідок несприйнятливості у педагогічному середовищі ґендерних проблем. І тут простежуються три головні *тенденції*: повне заперечення актуальності (та самого існування) проблеми; заперечення доцільності ґендерних досліджень (точка зору: так асиметрія існує, але проблему не вирішити взагалі, через її споконвічний характер); ґендерна проблематика повністю поглинається проблемами статевого співіснування (ця точка зору притаманна викладачам, які ставляться до проблеми, виходячи із традиційно-наукових засад). Але якими б різними не були вихідні положення згаданих поглядів, їх об'єднує саме відсутність у опонентів ґендерної чутливості.

Отже, *ґендерна чутливість* – це бачення проблем нерівності, дискримінації за статевими ознаками стосовно і чоловіків, і жінок у всіх різноманітних проявах; тобто здатність сприймати усвідомлювати та реагувати на будь які прояви сексизму, ґендерної дискримінації та сегрегації. Таке розуміння ґендерної чутливості допоможе гармонізувати суспільство, уможливити право особистого життєвого вибору і його реалізацію для кожного з нас.

Шлях формування ґендерної чутливості – це залучення до навчального процесу принципу ґендерної збалансованості. *ґендерна збалансованість* – усунення статевої ієрархії в суспільстві, коли одна стать – вільна, а інша – підлегла. Від ієрархії страждають обидві сторони: жінка не може повною мірою реалізувати свій потенціал як особистість, чоловік змушений усе життя бути на межі, доводячи, що найсильніший, найрозумніший, найхоробріший, що він далекий від емоцій і слабкості. Домінування однієї статі над іншою спричиняє таке явне порушення прав людини, як насильство. ґендерна збалансованість в освіті вимагає змістовного перегляду навчальних дисциплін, розробки та використання інтерактивних методик із формування ґендерної культури шляхом розвитку ґендерної чутливості задля виявлення різних форм дискримінації та порушення прав людини за статевими ознаками.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Отже, розуміння ґендерної чутливості як основи ґендерної культури особистості, що закладає ґрунт для формування ґендерно збалансованого суспільства, на наш погляд, повинно стати провідним завданням у навчально-виховному процесі вищої школи. Тоді є надія, що майбутнє українське суспільство, його громадяни будуть більш ґендерно гнучкими, чутливими і зможуть вирішити нехай не всі, але багато проблем нерівності. У цьому розумінні ґендерні дослідження несуть у собі великий інноваційний потенціал. Тоді можна сподіватися, що запровадження ґендерних курсів до освітньої практики призведуть до того, що патріархатні модуси культури будуть поступово слабшати, поступаючись місцем культурі дійсної рівності чоловіків і жінок. Побічно це відіб'ється в зниженні статистики насильства проти жінок і дітей, ослабленню проявів сексизму в суспільстві, освіті і науці. А в цілому приведе до появи і розвитку культури нових міжстатевих стосунків – на основі рівноправності, толерантності, поваги прав людини на самореалізацію й індивідуальну неповторність.

Література

1. Ґендерні аспекти в державному управлінні : [навч.-метод. посібник / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. працівників, установ і орг. ; упор. Л. А. Юда]. —Чернігів : ЦППК, 2009. — 22 с.
2. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї ґендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.М. Гришак. — Луганськ, 2007. — 20 с.
3. Дмитрієва М. Лінгвістичний експеримент як інструмент для вимірювання ґендерної чутливості [Електронний ресурс] / М. Дмитрієва. — Режим доступу : http://www.linguistics.kiev.ua/seminar/2003/12/18/sem01_02_7.html.
4. Штылева Л. В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л. В. Штылева // Женщина в российском обществе. — 2000. — №3 (19).— С. 61—66.
5. Юкина И. Мужчина и женщина: кто воспитатель, а кто генерал? (Беседа вела Ольга Храпалова) / И. Юкина // Образование и Бизнес. — 2000. — 26 сентября, № 34.

© *Тетяна Дороніна*

ҐЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО (GENDER VIOLENCE) – поширене порушення прав людини – насильство, побудоване на основі використання сили, що спирається на ознаку статі (включає словесні образи, погрози, побої, примус до сексуального зв'язку тощо).

Існування ґендерного насильства означає кризу громадського здоров'я, є перепорою для рівності, розвитку, безпеки і миру. Терміни «ґендерне насильство», а

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

також «насильство проти жінок» застосовуються до широкого спектру зловживань, що походять від ґендерної нерівності і низького статусу жінок у суспільстві. У 1993 р. Генеральна Асамблея ООН у Декларації про викорінення насильства щодо жінок визначила насильство проти жінок як «будь-яку дію, що базується на ґендерному насильстві та призводить або може призвести до фізичної, сексуальної або психологічної шкоди, страждань жінки, зокрема, це включає також і загрозу таких дій, застосування сили або позбавлення свободи, що коїться в суспільному або особистому житті». Це визначення включає насильство, що відбувається в родині, громаді, а також насильство, що чиниться державою. Види ґендерного насильства включають, але не обмежуються, домашнім, сексуальним насильством, зґвалтуванням, сексуальними зловживаннями (домаганнями), торгівлею жінками, проституцією і небезпечними традиційними практиками. За даними ООН, кожна третя жінка в світі зазнає якогось виду ґендерного насильства упродовж свого життя.

ґендерне насильство є одним із проявів нерівних владних відносин між чоловіками та жінками. Означені відносини склалися історично і побудовані на дискримінації стосовно жінок з боку чоловіків. Оскільки такий вид насильства носить латентний характер, воно є складним для виявлення та подолання.

ґендерним слід вважати як насильство чоловіків стосовно жінок, так і насильство чоловіків стосовно інших чоловіків та жінок проти жінок, яке може мати негативні економічні, соціальні, медичні наслідки, а також насильство жінок стосовно чоловіків, яке поширене значно менше.

Отже, ґендерне насильство – це такі форми насильницьких дій, що мають чітко виражену ґендерну групу, на яку воно спрямоване, або яка чинить означене насильство.

Л. Кобилянська та Т. Мельник виділяють наступні основні *прояви* ґендерного насильства:

- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке виявляється у родинних стосунках;
- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке має місце у суспільстві;

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке відбувається з боку держави або при нехтуванні зобов'язань державою;
- насильство, пов'язане з порушенням прав жінок у зонах збройних конфліктів;
- загроза насильства для осіб окремих груп, як-от: жінки національних меншин, біженки, мігрантки, жінки похилого віку, жінки-репатріантки тощо.

Серед причин насильства щодо жінок є їх залежне становище у суспільстві, громаді, сім'ї, а також сегрегація на ринку праці, політична репрезентація, стереотипи та інші.

Важливою рисою для характеристики сутності явища ґендерного насильства є встановлення владного режиму – системи, побудованої на домінуванні та підпорядкуванні одних груп людей над іншими, тому ґендерне насильство виступає механізмом встановлення ґендерних режимів на основі структурної ґендерної нерівності.

Серед різних видів ґендерного насильства найпоширенішим і складним для протидії є домашнє насильство або насильство в сім'ї.

Означена проблема надзвичайно важлива передусім тому, що насильство й жорстокість у сім'ї руйнують означену інституцію, часто є причинами злочинності в суспільстві. Дослідження Світового банку свідчать про те, що з 10-ти найбільш ризикованих факторів, які впливають на життя жінок, ризик зґвалтування та домашнього насильства набагато більший, ніж захворювання на рак та ДТП; за кількістю «повторних» жертв насильство в сім'ї стоїть на першому місці серед правопорушень.

Свідченням визнання існування ґендерного насильства є прийняття та імплементація відповідної нормативно-правової бази. Так, за даними ЮНІСЕФ, у 2000 р. близько 44 країн світу мали законодавство з питань протидії насильству в сім'ї. Згідно зі статистикою ООН, на початок 2006 р. законодавство 89 країн містило деякі положення, а законодавство 102 країн не мало жодного щодо запобігання насильству в сім'ї.

Прийняття відповідної законодавчої бази у сфері запобігання домашньому насильству свідчить про визнання цієї проблеми державою, винесення її з розряду приватної проблеми родини на державний рівень. Так, у березні 2002 р. набрав чинності Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». У вересні 2008 р. було прийнято

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї».

У ст. 1 Закону України «Про попередження насильства у сім'ї» подано таке визначення поняття: «насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». Означений закон також дає термінологічне визначення *видів* насильства у сім'ї – фізичне, сексуальне, психологічне й економічне.

Відповідно до законодавства, здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї покладається на спеціально уповноважений орган виконавчої влади, службу дільничних інспекторів міліції, кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Насильство щодо жінок і особливо насильство в сім'ї – комплексна проблема. Її масштаби викликають серйозну стурбованість. Оскільки це найбільш прихована форма насильства, немає достовірної статистики про його реальні прояви. Проблема насильства у сім'ї часто є причиною таких явищ, як бездоглядність та безпритульність дітей; зростання кількості розлучень; відтворення насильницької моделі поведінки підростаючим поколінням; формування насильницького менталітету; втрата загальнолюдських цінностей тощо.

Значного удосконалення потребує механізм надання допомоги потерпілим та роботи з агресором як на законодавчому, так і на практичному рівнях.

Для подолання насильства як явища потрібно забезпечити системну роботу не лише з означеної проблеми, а й щодо формування ґендерної культури суспільства в цілому. Важлива роль в означених процесах належить інформаційно-просвітницькій роботі.

З метою висвітлення проблеми ґендерного насильства як порушення прав людини, поглиблення розуміння та обізнаності стосовно всіх форм насильства, створення простору, вільного від ґендерного насильства, щорічно з 25 листопада по 10 грудня проводиться Всесвітня кампанія «16 днів проти ґендерного насильства».

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

У 2008 р. Генеральний Секретар ООН Пан Гі Мун ініціював всесвітню кампанію «Разом до викорінення насильства щодо жінок», що триватиме до 2015 р. У рамках всесвітньої кампанії Україна одна з перших розпочала власну національну кампанію «Стоп насильству!», яку підтримали громадські організації, політики, відомі діячі культури і мистецтв, спортсмени.

Важливого значення в контексті подолання ґендерного насильства набуває педагогічна діяльність та підготовка фахівців, здатних виховувати підростаюче покоління, вільне від ґендерних упереджень і дискримінаційних практик.

Література

1. Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — №10. — С. 70.
2. Плахотнік О. Ґендероване насильство: між звичаєм і злочином/Ґендер для медій [підручник із ґендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей]/ О. Плахотнік ; за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. —К. : Критика, 2013. — С. 152—154.
3. Мельник Т. Насильство щодо жінок / Т.Мельник, Л.Кобилянська // 50/50 : Сучасне ґендерне мислення : [словник]. — К. : К.І.С., 2005. —С. 139—141.

© **Світлана Євченко**

ҐЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ (GENDER STEREOTYPES) –загальноприйняті усталені оцінки норм поведінки, спрощені уявлення про образи жінок та чоловіків, стандартизовані стійкі судження щодо моделей їхньої поведінки та рис характеру, яким відповідає поняття «жіноче» і «чоловіче» та які закріплюються у свідомості без урахування соціальних змін, суспільного розвитку і життєвих процесів, що відбуваються як на локальному, так і на глобальному рівні (Т.Мельник, Л.Кобилянська). Ґендерні стереотипи, як і будь-які інші стереотипи (вікові, расові, культурні та ін.), мають позитивні й негативні аспекти. Позитивним є те, що ґендерні стереотипи допомагають легше сприймати дійсність, орієнтуватись у різних обставинах та ситуаціях без докладання додаткових зусиль. Негативним у ґендерних стереотипах є спричинення психологічного тиску на особистість чоловіка і жінки, відсутність чіткого уявлення про об'єктивні реалії життя, стримування змін, формування несприйняття новацій та ін.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Науковці (Т. Говорун, О. Кікінежді) виділяють декілька *груп* ґендерних стереотипів.

1. Стереотипи, що стосується фізіологічних, психологічних, поведінкових уявлень про жінок і чоловіків. Так, наприклад стереотипними вважаються міркування, що жінки від природи володіють такими рисами, як м'якість, ніжність, турботливість, поступливість, скромність та ін., а чоловікам вроджено притаманна активність, незалежність, цілеспрямованість, грубість, сміливість, мужність тощо. Але при детальному аналізі кожної людини стає зрозумілим, що ці риси та якості швидше є загальнолюдськими, а не притаманними окремій статі. У більшості людей спостерігаються одночасно типово «фемінні» й типово «маскулінні» ознаки у зовнішності, поведінці, мисленні. Все залежить від спадковості, вродженої фізіології, гормонального коливання та соціального середовища, у якому формується особистість. Навіть у фізіології, яка часто є інструментом маніпулювання представниками біодетермінізму щодо пояснення особливостей поведінки жінок і чоловіків, є більше спільного, аніж відмінного, адже мова йде про один біологічний вид – людину.

Важливими на сьогодні для гармонійного розвитку особистості та повноцінної самореалізації у різних сферах життєдіяльності є такі риси і якості, як креативність, цілеспрямованість, організованість, працелюбність, раціональність, логічне мислення, толерантність, емпатія, асертивність, добре сформовані базові компетентності, уміння конструктивно вирішувати конфлікти, знаходити компроміси, не залежно якої статі людина.

2. Стереотипи, що стосуються сфер діяльності жінок і чоловіків. У сучасній економіці спостерігаються так звані «жіночі» та «чоловічі» сфери діяльності. До «жіночих» традиційно відносять сферу освіти, виховання, медицину, легку промисловість, малий бізнес, сферу послуг, виконавчу владу, юриспруденцію тощо. До «чоловічих» – великий бізнес, політику, важку промисловість, військову сферу, армію, авіацію та флот, сфери, пов'язані з ризиком та небезпеками. Для того, щоб проаналізувати, в чому полягає суть такого розподілу, варто оцінити статус названих сфер діяльності, оплату праці та владу, яку мають люди, зайняті у тій чи іншій галузі.

3. Стереотипи, пов'язані з виконанням професійних та сімейних ролей. За жінками традиційно закріпились сімейні ролі, за чоловіками – професійні. Хоча об'єктивна

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

реальність свідчить про те, що пересічна українська сім'я може якісно функціонувати за умови поєднання цих двох ролей як для жінки, так і для чоловіка.

4. Стереотипи, пов'язані із зовнішністю жінок та чоловіків. Сучасна масова культура (телебачення, преса, Інтернет, реклама) постійно пропонує і пропагує певні взірці, образи для наслідування жінок і чоловіків: від модної у цьому сезоні кольорової гами одягу та взуття до актуальної статури, зросту, довжини і кольору волосся та очей, ступеня засмаги, ваги та ін. Штучність тиражованих масовою культурою образів та неможливість їх досягнення часто породжує надмірну кількість комплексів як у жінок, так і в чоловіків. Адже бажані параметри жіночого тіла – 90/60/90 можуть мати лише 2% жінок від природи. Для чоловічого тіла теж передбачені певні стандарти. Часто прагнення домогтися означених розмірів тіла спричиняє ряд негативних наслідків: неврози, замкнутість, невротичну анорексію та невротичну булімію, суїцидальні пориви та ін., не залежно від статі людини, адже норми краси надзвичайно стійкі і важливі для підлітків та молоді особливо.

Варто звернути увагу на надмірно ранню сексуалізацію, особливо жіночих образів, що існує не тільки у масовій культурі (мультфільмах), дитячій літературі (Енциклопедії для справжніх принцес), ляльках Барбі, декольтованому одязі, дитячому взутті на підборах, використанні косметики, а й у масовій появі останнім часом конкурсів дитячої краси, міні-міс. небезпечним у цих конкурсах передусім їхнє змістове наповнення, яке дублює конкурси краси для дорослих жінок: дефіле в сукні, дефіле в купальниках та ін., а оцінюють такі конкурси дорослі чоловіки. Означені тенденції корелюють зі збільшенням випадків педофілії, раннього статевого дебюту, абортів, хвороб, які передаються статевим шляхом.

Серед найпоширеніших стереотипів у нашій культурі є наступні: «жінки – берегині домашнього вогнища, а чоловіки – здобувачі засобів до існування», «чоловіки – сильна стать, жінки – слабка стать», «жінки можуть вільно виявляти свої почуття, а чоловіки зобов'язані тримати емоції в собі» та ін. Важливо розуміти, що таких висновків кожна людина доходить не відразу. У процесі соціалізації гендерні стереотипи поступово нав'язуються особистості через різноманітні агенти, фактори та механізми, закріплюються у свідомості, а згодом видаються за свої «власні», «природні» та

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

«незмінні». Гендерне маркування дитини починається з кольору стрічки на покривальці після народження немовляти, одягу, іграшки, візочка, оформлення дитячої кімнати. З віком додається стрижка, вибір діяльності та захоплень, модель спілкування з іншими дітьми, щоб засвідчити успішне сприйняття себе як хлопчика чи дівчинки, і таким чином власної «нормальності».

Гендерні стереотипи схожі на айсберг: те, що на перший погляд, допомагає швидше розпізнати ситуацію, зорієнтуватись у людях та обставинах, говорить про надводну, проте малу частину айсбергу. Негативні аспекти якраз виявляються у його підводній частині, тому прихованому впливі, який криється у стереотипі. Це має набагато більше небезпек і проблем як для окремої особистості, так і для всього суспільства, оскільки впливає на процеси ідентифікації, соціалізації та самореалізації особистості.

Дослідниця гендерних аспектів суспільного життя О. Плахотнік пропонує такий рецепт проти гендерних стереотипів:

I. Ознайомитись з основами гендерної теорії й спробувати дивитись на світ через «гендерні окуляри».

II. Навчитись відрізняти стереотипні уявлення від життєвих реалій.

III. Стежити повсякчас за собою, щоб не відтворювати стереотипи, а ставитися до людей і світу вдумливо й неупереджено.

IV. Навчити (після засвоєння пунктів 1-3) хоча б кількох інших людей (своїх дітей, друзів, колег, клієнтів).

У контексті соціально-педагогічної роботи важливо працювати над гендерними стереотипами, розвінчувати їх «незламність» та консервативну стійкість з метою об'єктивного сприйняття й оцінки соціальних явищ у процесі роботи з дітьми, батьками, колегами, клієнтами.

Література

1. Бурейчак Т. Соціологія маскулінності : навч. посіб. / Т. Бурейчак. — Львів : Магнолія, 2006, 2011. — 142 с.
2. Говорун Т. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. Говорун, О. Кікінежді. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 308 с.
3. Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: [словник] / Т. Мельник, Л. Кобилянська. — К.: К.І.С., 2005. — 280 с.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

4. Плахотнік О. Ліки від ґендерних стереотипів / О. Плахотнік // Інформаційно-просвітницьке видання «Я». — 2007. — №2. — С.16.

© *Софія Котова-Олійник*

© *Олена Остапчук*

ДИСКРИМІНАЦІЯ (DISCRIMINATION)(з лат. *discrimire* – дієслово, що означає відокремити, щоб відрізнити, щоб зробити відмінним; пізніше лат. *discriminatio* – іменник різниця, відмінність) – будь-яка відмінність, виокремлення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав; виключення або обмеження можливостей для одних осіб відносно можливостей інших осіб.

Поняття «дискримінація» почали широко використовувати в Англії XVII століття у значенні відмінностей між різними групами людей. Пізніше, у період війни за незалежність у США, поняття «дискримінація» вживали у розумінні упередженого ставлення до людей на основі їх раси, чи членства у певній соціально-непривабливій групі або верстві.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає дискримінацію як обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями та ін.

Принцип недискримінації є одним із основоположних у міжнародному праві щодо прав людини. Так, одним із основних принципів *Загальної декларації прав людини* (від 10 грудня 1948 р.) є принцип рівноправ'я. Згідно зі ст. 2 цього документу, кожна людина повинна мати всі права та свободи, проголошені Загальною декларацією, незважаючи на расову приналежність, колір шкіри, стать, мову, релігію, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майнове, станове або інше становище. Згідно зі ст. 7 Декларації всі люди рівні перед законом і мають право, незважаючи ні на що, на рівний захист закону. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації та підбурювання до такої дискримінації.

Відповідно до *Конвенції № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять* (від 4 червня 1958 р.), дискримінація – це будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що проводиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань,

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

іноземного або соціального походження, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення в галузі праці і занять; будь-яка інша відмінність, недопущення або перевага, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення у галузі праці і занять, визначуване відповідним Членом по консультації з представницькими організаціями підприємців і трудящих, де такі існують, та з іншими відповідними органами.

Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (від 14 грудня 1960 р.) передбачає, що дискримінація охоплює будь-яку відмінність, виключення, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносин у галузі освіти.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (від 7 березня 1966 р.) розкриває поняття расової дискримінації. Расова дискримінація – це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, які ґрунтуються на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження, метою або наслідком яких є ліквідація або зменшення визнання, використання або здійснення на засадах рівності прав та основних свобод людини у політичній, економічній, соціальній, культурній або будь-якій іншій сфері суспільного життя.

Аналіз наведених визначень дає змогу зробити висновок, що дискримінація є комплексним поняттям, характеристика якого містить такі *елементи*:

- зміст дискримінації – будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага;
- спрямованість дискримінації – ослаблення (ліквідація, знищення, зменшення) правового або фактичного становища певної соціальної групи;
- результат дискримінації – порушення рівності *de jure* або *de facto*, а також створення загрози такого порушення.

Окремо слід звернути увагу на підставу дискримінації, якою є визначена, невіддільна від особи ознака біологічного або соціального характеру, незалежна від його волі та свідомості. Саме цим дискримінація відрізняється від інших форм обмеження права.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

У законодавстві України широко використовується термін «дискримінація», а похідні від нього терміни зустрічаються у більш як 400 нормативно-правових актах України. Визначення дискримінації подано у ч.1 ст.1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (від 6 вересня 2012 р.): «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Не вважаються дискримінацією дії, які не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають необґрунтованих переваг особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії, а саме:

- спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту;
- здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є необхідними;
- надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом;
- встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян;
- особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб.

Законодавство України визначає такі основні *форми* дискримінації:

1. Пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

2. Непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

3. Підбурювання до дискримінації – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;

4. Пособництво у дискримінації – будь-яка свідома допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації.

5. Утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

6. Позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати на рівних підставах права і свободи, надані їм Конституцією і законами України.

Аналіз нормативно-правових актів України, тексти яких містять термін «дискримінація» і похідні від нього терміни, дає змогу зробити висновок, що *підставою* дискримінації можуть бути: 1) стать; 2) релігійні погляди; 3) расова належність; колір шкіри; 4) етнічне походження; 5) мова; 6) сімейний стан; 7) політичні та інші погляди; 8) економічне та інше становище; 9) місце народження; 10) вік; 11) стан здоров'я; 12) народження дитини; 13) статус; 14) наявність власності; 15) будь-яка форма соціальної сегрегації; 16) генетична спадковість та ін.

Законодавець також оперує такими похідними термінами: «дискримінаційні норми», «дискримінаційні прояви», «жертва дискримінації», «дискримінаційний характер», «дискримінація між державами».

Найбільш поширеними критеріями для виділення різних видів дискримінації виступають суб'єкти, які є її жертвами (дискримінація жінок, інвалідів, літніх людей, представників національних меншин, інших), і певні ознаки, що покладені в основу дискримінації (дискримінація за ознакою статі, раси, кольору шкіри, соціального становища тощо). Крім того, слід враховувати можливість дискримінації за кількома

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

ознаками (*див. множинна дискримінація*). Так, наприклад, Комітет ООН проти расової дискримінації в Загальних рекомендаціях звернув увагу на «гендерно обумовлені підстави расової дискримінації». Йдеться про те, що, наприклад, жінка-представниця певної етнічної групи може бути жертвою дискримінації і за ознакою статі, і за ознакою етнічного походження одночасно, що ставить її в ще більш не вигідне соціальне становище.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — С. 298.
2. Загальна декларація прав людини // Відродження. — 1999. — № 1. — С. 16—17.
3. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» № 5207-VI, від 6 вересня 2012 року // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 32. — С. 412. {із змінами, внесеними згідно із Законом № 1263-VII від 13.05.2014, Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 27. — С. 915}.
4. Introduction to sociology. 7th ed. — New York : W. W. Norton&Company Inc, 2009. — P. 334.

© *Ігор Вегеш*

ЕГАЛІТАРНІСТЬ, ЕГАЛІТАРИЗМ, ЕГАЛІТАРНА СВІДОМІСТЬ (EGALITARIANISM, EGALITARIAN CONSCIOUSNESS) – принцип рівності прав та можливостей для здійснення цих прав; ідея політичної, економічної, соціальної та громадянської рівності в суспільстві.

Стратегія розвитку сучасної вітчизняної освіти виголошує своїми засадничими орієнтирами принципи гуманізму, антропологізму та демократизму. Ця освітня парадигма до свого підґрунтя кладе ідеї толерантності та недискримінації, врахування потреб усіх членів суспільства, у гендерному аспекті – незалежно від їхньої статевої приналежності (визначеності).

У контексті сучасних інноваційних процесів ідея гуманізації освіти набуває різнобічного втілення в освіті, найчастіше вона пов'язується зі змістовою складовою навчання чи з його організацією. Значно рідше простежується зв'язок між загальним напрямком реформування освіти щодо реалізації принципу гуманізації та принципом гендерної рівності (егалітарності).

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

У словникових виданнях егалітарність (від фр. *egalite* – рівність) трактується як «рівність». У філософському енциклопедичному словнику поняття «егалітаризм» трактується як «вчення про загальну рівність людей», це слово французького походження (від «*egalite*»), що в перекладі українською означає «рівність».

Поняття «егалітарність» найчастіше функціонує в контексті соціологічних досліджень сім'ї (егалітарність рольової структури родини, егалітарність у розподілі родинних обов'язків) та в політико-історичному аспекті (розвиток та становлення різних форм державності, спрямування та розподіл економічних ресурсів країни). Принцип рівності (егалітарності) властивий державному устрою розвинутих країн світу, які у своїх державних документах декларують необхідність подолання всіх можливих видів дискримінації. Н. Грицяк зазначає, що справжня гуманізація передбачає переборення пануючих століттями стереотипів щодо соціальних ролей жінки і чоловіка, емансипацію всього суспільства, звільнення культури від сексистської ідеології та впровадження концепції «ґендеру» в усі сфери суспільного життя. Отже, егалітарність завжди пояснюється як принцип рівності, хоча в дискурсі спостерігаються дещо відмінні погляди на це поняття через практичний досвід утілення названого принципу в різних країнах світу.

У «Stanford Encyclopedia of Philosophy» егалітаризм пояснюється як доктрина політичної, економічної, соціальної та громадянської рівності; у «Glossary of Political Economy Terms» – як соціальна філософія та ідеологія, що проголошує цінність ідеї людської рівності та пропагує радикальні соціальні реформи задля подолання всіх форм економічної, соціальної і політичної нерівності.

Ідея егалітарності бере свій початок від утопічної ідеї можливості побудови суспільства рівних. Проте історія розвитку людства довела, що практична реалізація ідеї суспільної рівності призводить до загального зрівняння, нівелювання та нищення особистості. Відтак у подальшому соціально-культурному дискурсі ідея суспільної рівності перетворилася на ідею рівності прав усіх громадян демократичного суспільства. Але й у такому розумінні ідея рівності також виявилася непродуктивною, оскільки надання прав ще не означає наявності можливості їх здійснення. Отже, наступною сходинкою в розумінні поняття «егалітарність», на думку І. Калабіхіної, стало його

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

тлумачення як рівності прав та можливостей для здійснення цих прав. Згодом і такий погляд на егалітарність був визнаний недосконалим. Тому останнім часом егалітарність стала розглядатися як визнання рівності самоцінності, самовідчуттів, самоідентифікації особистості жінок і чоловіків поряд із рівністю прав чоловіків і жінок. При цьому важливе значення надається скасуванню статевої ієрархії, що зумовлює визнання цінності особистості (незалежно від її статевої належності) як цінності суспільного існування. Результатом дії принципу егалітарності в суспільному устрої можна вважати анулювання статевої ієрархії (гендерної асиметрії) та заміну її на гендерний паритет.

Сьогодні існують об'єктивні умови для реалізації цього принципу в житті українського суспільства: відбувається активне залучення жінок до тих видів діяльності, які традиційно вважалися чоловічими, реалізуються державні програми щодо встановлення гендерного паритету на всіх рівнях соціально-політичного функціонування, – все це активізує розвиток гендерного напрямку в наукових дослідженнях. У цьому контексті дещо нового значення набуває поняття «егалітарність», воно інтерпретується як рівність між чоловіками та жінками в усіх сферах життєдіяльності. Отже, науковці визнають можливості інтегрування принципу егалітарності в політику, право, економіку тощо.

Саме в такому розумінні принцип рівності (егалітарності) стає одним із ключових у соціальному житті розвинутих країн світу, які у своїх державних документах декларують необхідність подолання всіх проявів гендерної дискримінації: «Рівність між жінками й чоловіками є фундаментальним принципом Європейської Спільноти». Про кардинальне значення принципу гендерної рівності в державному будівництві України пишуть автори колективної монографії «Гендерні аспекти державної служби», стверджуючи, що «цей принцип належить розуміти зовсім не як нівелювання різниці між жінкою та чоловіком, а навпаки – зважаючи на природну роль жінки, вибудовувати такі соціальні умови, щоби всі громадяни, незалежно від статі, мали однакові можливості гранично повно виявити свої таланти, реалізувати новаторські ідеї». Отже, у становленні демократичної держави ключовим стає використання принципу егалітарності – принципу рівності, у гендерному аспекті – рівності прав та можливостей для їх реалізації у жінок та чоловіків. Поступове впровадження ідеї егалітарності загалом характеризує рівень демократизації України,

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

тому такого важливого значення ідея егалітарності набуває в освіті, як формування егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах.

Сучасна ситуація потребує переорієнтації суспільної свідомості на нові гуманітарні цінності, за яких ієрархічність повинна поступитися місцем егалітарності. Необхідне нове егалітарне мислення, яке було б зорієнтовано на дотримання принципу ґендерної рівності, що можливе лише за умови широкого впровадження ґендерного підходу на всі рівні освітньо-виховного процесу. Під час такої роботи буде відбуватися засвоєння та відтворення учнями егалітарних цінностей, формуватися егалітарні уявлення, переконання, цінності, ідеали та світогляд, тобто егалітарна свідомість, як самоусвідомлення дівчат та хлопців рівноправними суб'єктами соціальної взаємодії. Тому егалітарна свідомість розуміється нами як сформована на основі здобутих знань (умінь, навичок) система особистих переконань щодо неприпустимості будь-яких форм дискримінації та безперечності принципу егалітарності, які повинні впливати і скеровувати поведінку та ставлення людини до оточення.

Література

1. Ґендер і етнічність. Україна перед європейським вибором / [ред.–упоряд. Скорик М.]. — К. : Програма розвитку ООН в Україні, 2006. — 50 с.
2. Ґендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства / Г. Алексєєва, О. Балакірєва, В. Бондаровська [та ін.]. — К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2002. — 121 с.
3. Грицяк Н. В. Ґендерний підхід у теорії та практиці державного управління / Н. В. Грицяк // Вісн. держ. упр. — 2003. — №4. — С. 71—76.
4. Калабихина И. Е. Краткий понятийный словарь по гендерным исследованиям [Електронний ресурс] / И. Е. Калабихина // Социальный пол: экономическое и демографическое поведение : учеб.-метод. материалы по курсу. — М., 1998. — Режим доступу : <http://www.a-z.ru/women/texts/spolr-e.htm>.
5. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
6. Egalitarianism // A Glossary of Political Economy Terms copyright 1994-2005. — Paul M. Johnson [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.auburn.edu/~johnspm/gloss/egalitarianism>.
7. Egalitarianism // Stanford Encyclopedia of Philosophy [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://plato.stanford.edu/entries/egalitarianism/>.

© **Тетяна Дороніна**

ЕЙДЖИЗМ (AGEISM) – дискримінація особи на підставі її належності до певної вікової групи, поширена як у формальних, так і в неформальних сферах життя суспільства. Проявляється в готовності адекватно сприймати і співпрацювати лише з людьми, які відповідають заздалегідь установленим віковим критеріям.

Поняття ейджизму було запропоноване американським ученим-геронтологом Робертом Батлером (Національний інститут старіння) у 1969 році і спочатку пов'язувалося з віковою стратифікацією та нормативними цінностями суспільства – продуктивністю та результативністю.

Тому поступово ейджизм став сприйматися через дискримінацію людей похилого віку як таких, що не відповідають нормативним суспільним цінностям. Згодом цю соціальну групу стали окреслювати як людей «третього віку».

У соціальній психології виділяють кілька основних процесів, які супроводжують ейджизм: 1) ярликування (ототожнення особи та вікової групи, наприклад «стара діва», «старий холостяк», «молоде-зелене», «старе як мале» і т.п.); 2) стереотипізація, тобто негативна оцінка особистісних якостей певної вікової групи (наприклад, «старечий маразм», «дитячий розум», «дівоча пам'ять», «підліткова істерика», «дитяча поведінка» та ін.); 3) дискримінація (утиски прав та свобод особи через її належність до вікової групи). У загальнонауковому розумінні ейджизм ґрунтується на понятті норми та відхилення; при цьому нормою представники окремої вікової групи вважають себе, а інших – відхиленням. Так, стосовно людей старшого віку застосовується визначення «старомодний», «консервативний», «хворобливий» та ін. Класичним стереотипом сприйняття людей похилого віку в Україні є «бідний», «хворий», «самотній»; зазначимо, однак, що у цих емоційних оцінках немає поведінкового елемента, тобто прагнення принизити, образити старшого (а отже, ярликування і стереотипізація не завжди призводять до дискримінації). З іншого боку, переважна більшість людей дотримуються стереотипів у сприйнятті інших вікових груп у зв'язку з можливістю захистити свої власні інтереси чи інтереси своєї соціальної (професійної) групи. Цікавим є той факт, що стереотипи у сприйнятті людей третього віку можуть бути одночасно і негативними, і позитивними. Так, наприклад, позитивним є стереотип «зрілі і мудрі», а негативним –

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

«знижені інтелектуальні здібності, погана пам'ять»; позитивним – «добрі, щирі до своїх онуків», а негативним – «самотні, ізольовані, тому вимагають уваги дітей і внуків».

Основними *формами* вияву ейджизму, відомими на сьогодні в соціальній педагогіці, соціології та психології, є такі:

- 1) едалтоцентризм, тобто неадекватний рівень егоцентризму дорослого населення щодо молодших та старших;
- 2) джейнізм – дискримінація старших людей порівняно з молодими, надання їм переваги у соціально-професійній та соціально-психологічній сфері;
- 3) едалтизм – негативне ставлення до дітей або молодших за віком з боку дорослих чи людей похилого віку, в тому числі й членів сім'ї (батьки, опікуни, родичі, старші брати/сестри) чи членів референтної групи (вчителі, дорослі).

З часом у розвитку теорії ейджизму стали проявлятися дві *тенденції*:

- 1) ейджизм як явище, яке має відношення виключно до людей похилого віку; ця соціальна група в такому разі окреслюється як така, що має певні негативні соціальні характеристики (наприклад, «тягар для суспільства»); звідси прагнення інших соціальних груп відноситися до людей похилого віку як до таких, що мають менше прав;
- 2) ейджизм як явище, яке поширюється не лише на людей похилого віку, а й на всіх, хто є дискримінованим за віковою ознакою.

Отже, ейджизм виявляється як у негативному ставленні до дітей чи молоді, так і в несприйнятті людей похилого віку. Найчастіше ейджизм співвідноситься з негативним ставленням до людей похилого віку, що визначається як *дискримінація старості*. Науковці стверджують, що з розвитком ринкових відносин люди похилого віку найчастіше стають жертвами ейджизму і знаходять роботу переважно з низькою оплатою (няні, охоронці, завідувачі господарством, прибиральниці тощо), хоча й мають великий професійний та соціальний досвід. Водночас при скороченні робочих місць вибір роботодавців також падає на людей старшого віку, насамперед, пенсійного. Н. Паніна пише, що при виході на пенсію важливе значення має процес соціальної адаптації людини похилого віку, пов'язаний з особливостями повсякденного життя, навичками використання вільного часу, фінансових статків, та готовності до змін стилю життя в статусі пенсіонера.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Головними *чинниками* дискримінації старості вчені вважають:

1. Економічні, що ґрунтуються на уявленнях людей про справедливий розподіл соціальних виплат, пільг і привілеїв, передусім, пенсійних. Таким чином, пенсіонери переважно вважають себе дискримінованими розмірами пенсії, а платники пенсійного податку – що дискриміновані саме вони, оскільки податки надто високі.

2. Аксіологічні, пов'язані з окресленням молоді як інвестиції в майбутнє, а людей похилого віку – як суспільного тягаря. Така позиція суттєво відрізняється від ставлення до старших осіб як мудріших, досвідченіших (що більш притаманно арабському й азійському світові). Визначення людей похилого віку як немічних, хворих, таких, що потребують додаткових витрат пов'язана в Україні з раннім старінням загалом, і з високим рівнем захворюваності – зокрема.

3. Медійні, тобто акцентація на фізичній привабливості й сексуальності, притаманній, насамперед, молодим людям. До цього варто додати рекламу із зображеннями сильного молодого тіла, або ж рекламу відновлення й продовження молодості (пластичні операції, косметичні процедури тощо). З іншого боку, спостерігається нестача реклами продукції, орієнтованої на людей похилого віку. У медійному просторі запроваджено теорію «релевантних аудиторій», до яких відноситься населення від 14 до 49 років.

В Україні прийнято «Концепцію демографічного розвитку українського суспільства» (2004 р.), де зазначено основні соціально-економічні наслідки старіння українського населення:

1) зростання осіб пенсійного віку призводить до зростання витрат на соціальне забезпечення старості; водночас обмеження цих ресурсів веде за собою зростання рівня бідності населення;

2) збільшення частки населення третього віку веде до трансформації ринку послуг, товарів, житла, медичного обслуговування тощо;

3) зміни у кількісному співвідношенні молодого, дорослого та старшого за віком населення впливають на специфіку міжпоколінневих відносин, а також відносин між платниками податків та їх споживачами.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Головним соціально-педагогічним інструментом зниження рівня ейджизму стосовно людей похилого віку є просвітництво, метою якого є зростання рівня культури взаємин та налагодження культурного діалогу між різними поколіннями.

Другим виявом ейджизму є *дискримінація молодості*. Молодість асоціюється в інших вікових групах з незрілістю, опозиційністю, безвідповідальністю, недосвідченістю, безкультурністю та ін. Ярликування та стереотипізація у цьому випадку викликає сприйняття молодих людей як не повністю дієздатних, що призводить до нижчого рівня оплати праці, позбавлення певних професійних чи матеріальних преференцій (наприклад, пошуки працівників «до 25 років з досвідом роботи» у кадрових агентствах тощо).

Зважаючи на два основні вияви ейджизму, викладені вище, варто відзначити, що дорослі люди, які, власне, й мали б здійснювати дискримінацію молодості і дискримінацію старості, – також можуть стати об'єктом ейджизму. Такий стан пов'язується з інтерперсональною оцінкою й намаганням відокремити себе від реальності старіння, якомога довше залишаючись у групі дорослих зрілих людей.

У науковій літературі виділяють дві *складові ейджизму*: інституційну (юридично закріплену, формалізовану дискримінацію людей певної вікової групи), та внутрішню (емоційну дію стосовно людей певного віку, що виражається у нехтуванні, насильстві, образах, приниженні тощо). Названі дві складові тісно пов'язані між собою: так, втрата людиною похилого віку роботи, перехід на недостатньо велику пенсію позбавляє її звичного способу життя, зменшує кількість соціальних ролей, які виконувала ця людина протягом тривалого часу. У процесі скорочення кількості працівників, як правило, першими страждають люди похилого віку. При цьому зростає ризик бідності і, відповідно, негативного чи зневажливого ставлення з боку оточуючих. Додає негативізму й переконаність молоді та дорослих у нездатності людей третього віку опанувати новітні технології, інноваційні способи виробництва тощо.

Щодо інституційної складової ейджизму, то соціально схвалюваними її наслідками є соціально-патронажна діяльність щодо людей похилого віку, встановлення пільг для означеної вікової групи тощо. Цьому сприяє ратифікація Україною низки міжнародних документів про соціальний захист людей третього віку, серед яких Декларація ООН з

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

проблем старіння (1991 р.), якою проголошено основні стандарти ООН щодо людей похилого віку: *незалежність* як доступність продуктів харчування, води, житла тощо; *участь* – тобто їх активне залучення до життя громади; *догляд* як доступність усіх належних послуг з боку сім'ї, громади, установ та закладів; реалізація внутрішнього потенціалу; *гідність* як відсутність експлуатації, насильства та примусу; Міжнародний план дій з проблем старіння, прийнятий у Відні у 1982 році.

Література

1. Краснова О. В. Социальная психология старения / О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. — М. : Академия, 2002. — 288 с.
2. Магдисюк Л. І. Теоретико-емпіричні межі поняття ейджизму у психології / Л. І. Магдисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології. — 2013. — №3. — С.167—173.
3. Скрипченко О. В. Загальна психологія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднічук. — К. : А.П.Н., 1999. — 463 с.
4. Якимова Е. В. Геронтология в динамическом обществе / Е. Якимова, Л. Торнстон // Социальная геронтология: современные исследования. — М.: ИНИОН РАН, 1994. — С. 58—68.

© **Наталія Сейко**

КОНФОРМІЗМ (CONFORMITY) – пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку речей, пануючої думки; поступливість людини реальному чи уявному тиску групи щодо прийняття нею невідповідних її переконанням групових соціальних настанов (норм, правил, стандартів) або деяких суджень як спосіб розв'язання внутрішнього конфлікту.

Нонконформізм (*recusancy*) – протилежна позиція неприйняття індивідом точки зору групи, зовнішнє чи внутрішнє протиставлення індивідуальних ціннісних орієнтацій і власних відмінних від групових бачення та поведінки.

Поняття конформізму набуло певного негативного відтінку від визначення його змісту – пристосуванство, тому частіше визначають не конформізм, а конформність (конформну поведінку), маючи на увазі психологічну характеристику позиції індивіда відносно позиції групи, прийняття або неприйняття ним певного стандарту думки, що притаманна групі, міру підпорядкування індивіда груповому тиску. Конформність констатується, коли фіксується наявність конфлікту між думкою індивіда і позицією групи за умови подолання цього конфлікту на користь групи. Вплив групової більшості часто реалізується через конформізм як феномен групового тиску.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Конформізм можна розуміти як пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку, пануючих думок особистості, а також відсутність власної позиції, некритичне слідування загальним поглядам, тенденціям, авторитетам, у діяльності людини призводить до панування посередності, рабської психології, а отже, до застою, рутини, загибелі творчих думок та ідей, пошукової активності членів суспільства. Традиційно він означає некритичне прийняття та слідування пануючим думкам і стандартам, стереотипам масової свідомості, традиціям, авторитетам, принципам, установкам і пропагандистським кліше. Конформізм включає такі риси, як відсутність індивідуальності, стандартність, піддатливість маніпуляціям ззовні, консерватизм. У формуванні конформізму як якості особи значну роль грають зовнішні обставини, і при сприятливих для формування цієї якості особових характеристиках вирішальну роль можуть грати страх, віра, імперативи внутрішньогрупової солідарності, пропаганда і бездумне слідування загальноприйнятим нормам.

Важлива відмінність конформності від конформізму у тому, що конформність може проявлятися не стільки на рівні індивідуальних відмінностей, скільки на рівні особливостей групової ситуації. Відомі також намагання трактувати конформність до групових норм в одних випадках як позитивний, в інших — як негативний чинник функціонування групи. За твердженням прихильників цієї точки зору, деколи конформність може стимулювати навіть альтруїстичну поведінку або поведінку, яка узгоджується із моральними критеріями самої особистості. Натомість прийняття групових норм, що переслідує особисту вигоду, кваліфікується як пристосовництво. За таких обставин конформність спричинює різні негативні ефекти.

Роль психологічного механізму конформізму як соціальної норми в становленні концепції прав людини визначається суб'єктністю індивіда в процесі соціалізації як загального означення процесів розвитку та соціального виховання, положення про соціальне виховання як систему взаємодій індивіда та умов соціального і соціокультурного середовища, пріоритетність розвитку особистості та зацікавленість суспільства у створенні соціуму індивідуальностей, залежність функціонування індивіда від суспільства.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Соціально-психологічний принцип конформізму як системного впливу соціальної групи на індивіда, а також впливу індивіда через малу соціальну групу на соціальне ціннісне середовище, виступає типом соціального впливу, видом соціальної норми, обов'язковість дотримання якої є чинником, джерелом становлення і розвитку концепції та практики дотримання прав людини. Вимоги, що виражаються ними, в умовах демократії адресовані всім представникам тієї або іншої групи, завдяки чому забезпечується певна рівність індивідуумів у різних сферах громадського життя. Норми служать своєрідним щитом, захищаючи суб'єкта від несправедливих зазіхань на його гідність та громадські права. Будучи гарантом порядку і стабільності, норми вселяють почуття впевненості й безпеки, ними встановлюється визначеність дій і вчинків людини, цілих груп, що дає можливість значною мірою прогнозувати їхню поведінку й обирати собі в партнери людей, які додержуються норм співжиття і «правил чесної гри». Соціальні норми виступають чіткими орієнтирами і порадиниками, зразками і стандартами, якісними і кількісними критеріями. Маючи на увазі такі функції норм, людина охоче їм підпорядковується – у впевненості, що вони підкажуть правильне рішення і способи виконання його, позицію, що треба зайняти в конкретній життєвій ситуації, і думку, якої варто дотримуватися. У цьому сенсі норми значно спрощують і полегшують життя. Наявність визнаних норм нерідко використовується для виправдання тих або інших вчинків перед іншими і навіть перед самим собою.

У західноєвропейській соціальній традиції поняття норми поведінки і права формувалися переважно як способи захисту індивіда і його свободи, тобто при виникненні протиріч між інтересами держави і правами особистості влада держави повинна бути насамперед спрямованою на захист прав особистості. Тривалий історичний досвід боротьби за відстоювання своїх громадянських прав сформував у громадян цивілізованих демократичних країн сприйняття державних структур не як органів, що визначають їхню долю, а як органів, зобов'язаних гарантувати права і свободи своїх громадян-платників податків.

Індустріальний та соціально-політичний розвиток суспільства в ХХ ст. зумовив виникнення потреби в міжнародному визнанні стандартів прав людини, як зобов'язання держав по відношенню до своїх громадян у різних сферах функціонування соціальної

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

системи, внаслідок нормативного впливу більшості соціальних груп суспільства на органи влади. Конформна поведінка як така, що відповідає цілям розвитку суспільства та використовує законні засоби їх досягнення, де конформізм – узгоджує суспільні цілі та засоби їх досягнення.

Література

1. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу : [навч. посіб.] / Валентина Москаленко. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 448 с.
2. Андрєєва Г.М. Социальная психология : [уч. пособие] / Галина Андреева. — М. : Наука, 1994.— 324 с.
3. Москаленко В.В. Соціальна психологія : [підручник] / Валентина Москаленко. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 688 с.

© *Сергій Товщик*

КСЕНОФОБИЯ (XENOPHOBIA) – нав'язливий страх перед незнайомим, чужим, чужоземним та відповідна поведінка неприйняття «іншого» у зв'язку з його етнічними, релігійними, культурними відмінностями чи належністю до статевих меншин. Термін походить від грецького ξένος, що означає «іноземець», і φόβος, тобто «страх». Отож, оскільки це пов'язано з фобіями, людина відчуває страх перед представниками інших культур, меншин, релігій, соціальних груп тощо.

Оскільки втіленням почуття страху для ксенофобів є переважно іноземці, це суттєво відрізняє ксенофобію від расизму, який ґрунтується на неприйнятті іншого за ознакою виключно раси; з іншого боку, за змістом ці поняття дуже схожі між собою. А. Кельберг вважає, що ксенофобія – це опредмечена, матеріалізована, наділена ідеологічною концепцією ілюзія «чужого», коли з'являється страх, що звільняє ксенофоба від відповідальності за спосіб мислення і спосіб дії. Е. Фромм у своїй праці «Анатомія людської деструктивності» писав, що все чуже викликає в людині зацікавлення, але й страх, підозріливість і заперечення, оскільки потребує неординарних рішень. Вчені пояснюють вияви ксенофобії тим, що вміщення «чужого» до притаманної людині системи соціальних координат не передбачає звичного способу сприйняття, інтерпретації і поведінки. «Чужий» при цьому наповнюється особливою конкретикою, оскільки відрізняється звичками, цінностями, поглядами, а тому стає не «іншим», а саме «чужим»,

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

тобто далеким, таким, що не має нічого спільного з «нашим». Людей, зарахованих до цієї групи, сприймають відсторонено, їх часто вважають винуватцями своїх проблем, оцінюють як ворогів.

Історичне коріння ксенофобії закладене в самій природі людини та її цивілізаційному поступі; з давніх-давен поява чужаків не передбачала нічого доброго, оскільки вони могли претендувати на землі, пасовиська, майно, жінок тощо. В кращому випадку чужоземці адаптувалися до середовища, але привносили в нього зміни. Універсальна психологічна альтернатива «ми-вони» завжди визначала соціальний порядок взаємовідносин людей у суспільстві. Запорукою виживання в умовах цивілізаційних змін було створення замкнутих «ми-груп» й більш чи менш упереджене ставлення до «вони-груп». Прагнення поділяти світ на «ми» й «вони» – базова особливість людської природи і центральний психологічний механізм ксенофобії.

У соціології та соціальній психології (А. Леонтьєв, А. Кельберг, І. Кон, Е. Фромм та ін.) виділяють дві основні форми ксенофобії: 1) неприйняття і страх перед групами населення, які не розглядаються як частина суспільства; 2) культурну ксенофобію (неприйняття іноземних запозичень до найбільш поширеної на певній території мови; неприйняття елементів побуту, одягу, традицій тощо). Ксенофобія часто спрямована на нових іммігрантів, біженців, трудових мігрантів, представників національних меншин. За іншим поділом, для ксенофобії притаманні *три основні страхи (фобії)*:

- расові та етнічні фобії (етнофобії), за якими визначальними є упередження та дискримінація щодо осіб іншої раси чи етнічної групи (білий і чорний расизм, антисемітизм, сінофобія, тобто фобія щодо китайців, та ін.);

- релігійні фобії, які визначають страх і упереджене ставлення щодо прихильників різних релігійних орієнтацій (ісламофобія, фобії щодо буддистів, кришнаїтів тощо);

- фобії щодо груп, що відрізняються за культурними, матеріальними чи фізичними ознаками.

До останньої групи входить досить багато категорій соціальних фобій, серед яких можуть бути такі специфічні, як фобії щодо вегетаріанців, мешканців сіл\міст та ін. Крім того, найбільш поширеними прикладами останньої групи фобій є *мігрантофобія* (упередження й дискримінація проти біженців, вимушених мігрантів, осіб без певного

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

місця проживання); *ейджизм* (упереджене ставлення на основі віку людини); *сексизм* (неприйняття й дискримінація на основі статевої належності); *гандикапізм* (фобія щодо осіб з фізичними вадами) та ін. Дослідження свідчать, що особливо поширеними зазначені фобії стають у кризові періоди суспільного розвитку.

В Україні за часи її незалежності найнижчий рівень ксенофобії реєструвався в перші роки після проголошення незалежності, а нині складає найвищий показник за 23 останні роки. Найбільш толерантною в Україні є молодь до 30 років. За даними українського інституту КМІС, індекс ксенофобіє в українському суспільстві в порівнянні 1995 і 2002 років найбільше зріс щодо американців (з 3,62 до 4,63), євреїв (з 3,71 до 4,13) та російськомовних українців (з 1,84 до 2,23). Низьким залишається відсоток громадян України, які б бажали бачити представників інших націй членами своїх сімей (13% – американців, темношкірих – 5%). До 2005 року рівень ксенофобії в Україні зріс на 18%.

Зростання чи спадання рівня ксенофобії в окремо взятому суспільстві залежить від:

1. Конкретних соціокультурних умов у соціумі. У випадку, коли панівною формою суспільної свідомості є релігія, негативне ставлення до «іншого» формулюється в релігійних термінах, а іновірці проголошуються головними ворогами. У процесі наростання релігійної ксенофобії з'являються міфи про «правильні» і «неправильні» релігії.

2. Ознак походження тієї чи іншої людини, її територіальної чи державної належності. Так в Україні з'явився феномен «бандерівців», до яких зараховують всіх мешканців західних областей нашої держави, чи «москалів», куди потрапили мешканці східних регіонів України.

Специфіка вияву ксенофобії в Україні пов'язана з пострадянським її статусом. Колишній Радянський Союз представляв собою територію проживання численних етнічних груп і культур, а національна політика в ньому була двоякою: з одного боку, пропагувався інтернаціоналізм і «дружба між народами», з іншого – заохочувався російський етнічний націоналізм й утискалися національні рухи меншин – аж до депортацій окремих етнічних груп (кримські татари, євреї).

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Ксенофобія може виражатися як у прихованому (ізоляціонізм), так і у відкритому (відкрита ксенофобія) стані. Вона є особистісною характеристикою окремої людини, тому об'єкти неприйняття можуть мінятися залежно від обставин: так, ними можуть стати росіяни, китайці, євреї, американці – залежно від наявної соціальної (соціально-культурної, соціально-економічної, соціально-політичної) ситуації в країні чи окремо взятому регіоні.

Особливе місце серед виявів ксенофобії займає неприйняття, негативне ставлення і навіть ненависть до представників сексуальних меншин, яке ще іноді називають *гомофобією*. Гомостатеві стосунки в такому разі зараховують до смертних гріхів (релігійна гомофобія), психічних захворювань (психологічна гомофобія), фізіологічних проблем (фізіологічна гомофобія), шкідливих звичок чи виявів розпусти (соціокультурна гомофобія). У деяких країнах світу нормативно закріплене право на одностатеві шлюби (Аргентина, Бельгія, Ісландія, Нідерланди, Канада, Португалія та ін.), що викликало масові протести в інших країнах (серед яких – Російська Федерація, де законодавчо заборонена пропаганда гомостатевих відносин).

Основним механізмом подолання ксенофобії є розвиток особистісної та суспільної *толерантності*. Толерантність не передбачає обов'язкової любові до «своїх» і «чужих», а визнання реально існуючого плюралізму культур і стилів життя, що є умовою мирного співіснування.

Міжнародна спільнота накопичила значний досвід попередження та корекції ксенофобії. У 1997 році Європарламент на базі Європейської комісії по боротьбі з расизмом і ксенофобією (CRX) створив Європейський центр моніторингу расизму і ксенофобії (EUMC). До основних завдань цього центру належить відстеження расистських та ксенофобських настроїв у різних країнах світу та можливе попередження соціальних конфліктів на цьому ґрунті.

Провідним інструментом зниження рівня ксенофобії виступає просвітництво та більш глибоке ознайомлення з культурою, традиціями інших народів, етносів, релігій.

Література

1. Кон И С. Гомофобия как форма ксенофобии / И. С. Кон [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sexology.narod.ru/info167.html>.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

2. Ксенофобія // Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2003. — 1427 с.
3. Осуществление резолюции 60/251 Генеральной Ассамблеи от 15 марта 2006 года, озаглавленной «Совет по правам человека». Доклад Специального докладчика по вопросу о современных формах расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости г-на Дуду Дьена [Електронний ресурс]. —Режим доступу : http://www1.umn.edu/humanrts/russian/council/Rres_humanrightscouncil.html.

© *Наталія Сейко*

МІЖКУЛЬТУРНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ (INTERCULTURAL TOLERANCE)–

1) терпимість, ставлення з розумінням (а часто з інтересом та симпатією) до наявних відмінностей у комунікативній поведінці учасників міжкультурної комунікації, які залежать від відмінностей у рідних мовах і культурах їх носіїв; 2) моральна якість особистості, яка полягає в бажанні та вмінні встановлювати міжкультурні контакти на толерантній основі задля культурного взаємозбагачення, у здатності знаходити спільну мову з представниками інших культур, стримувати себе у взаєминах з людьми, з повагою ставитися до мовних, культурних відмінностей співрозмовника, до іншого роду поглядів, звичок, смаків.

Незважаючи на різні підходи у визначенні феномена міжкультурної толерантності, існує ряд істотних ознак, які об'єднують більшість з них. З одного боку, поняття міжкультурної толерантності складається із взаємного усвідомлення культурним Я і культурним Іншим несхожості, особливостей один одного, а також готовності взаємодіяти, відмовившись від упереджених оцінок, дій і вчинків, природа яких незрозуміла (О. Генісаретський). З іншого боку, дане поняття має включати в себе смислові компоненти, які виражаються в здатності захистити себе від негативних проявів Іншого на основі взаємної терпимості (С. Бондирева) і здатності переносити неприємний вплив з боку Іншого, терпінні і терпимості (В. Крисько). По-третє, воно містить смисловий відтінок, який розуміється як «прагнення до спільного виживання» (І.Ілліч), як усвідомлення взаємної залежності, а також активне усвідомлення один одного як цінності, джерела духовного взаємозбагачення (Л. Байбородова, М. Ковальчук, К. Мур, М. Рожков та інші).

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

У результаті такого синтезу значень міжкультурна толерантність отримує широке функціональне навантаження, що дозволяє розглядати її і як ставлення, і як морально-етичний ідеал, і як об'єктивну необхідність, і як норму чи принцип побудови соціальних та міжособистісних стосунків, а також як соціальну цінність і соціально значущу якість особистості.

Міжкультурна толерантність – це комплекс рис і здібностей особистості, що дозволяють їй проявляти терпимість, повагу та доброзичливе ставлення до представників інших культурних спільнот і феноменів інших культур: 1) стійкість особистості, яка полягає в емоційній стабільності, доброзичливості, ввічливості, терпінні, стриманості, соціальній відповідальності, упевненості в собі та у своїх силах, самостійності, соціальній релаксації, почутті гумору; 2) емпатія, до якої відносять гуманність, рефлексивність, екстравертність, чутливість партнера, чемність, перцепцію, високий рівень співпереживання, здатність до рефлексії; 3) дивергентність мислення, до якого відносять відсутність стереотипів, забобонів; гнучкість, критичність мислення, вміння бачити альтернативні рішення, варіативність у підході до оточуючої дійсності; 4) мобільність поведінки, до якої відносять відсутність напруження у поведінці; відсутність тривожності; комунікативність; уміння знайти вихід зі складної ситуації; автономність поведінки; прогностицизм; динамізм; 5) соціальна активність, яка полягає в соціальній самоідентифікації, соціальній адаптованості; креативності; соціальному оптимізмі; ініціативності; 6) мовна гнучкість, до якої відносять вибір адекватного стилю комунікації, знання культурної і мовної картини світу, орієнтація в ситуаційному контексті.

Даний комплекс проявляється в розумінні значимості культурного Іншого, у сприйнятті його як рівноправного суб'єкта взаємодії, у визнанні його права на несхожість і своєрідність, у відмові від сьогоденних оцінок його проявів, у здатності захистити себе від негативного впливу з боку Іншого на основі терпимості та відмови від насильства, а також у готовності партнерів до міжкультурної комунікації, усвідомлюючи власну культурну ідентичність, зрозуміти і зайняти активну моральну позицію взаємодії по відношенню до представника культурного Іншого, приймаючи й поважаючи його спосіб мислення, мовну свідомість, норми поведінки та особисту свободу, розширюючи, тим самим, свій соціальний досвід і набуваючи новий культурний спадок.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Для визначення рівня сформованості міжкультурної толерантності використовуються суттєво різні методики, зокрема такі, як: 1) Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухлаев, Л.А. Шайгерова); 2) Вимірювання толерантних установок у сфері міжнаціональних відносин (В.С. Собкін, Д.В. Адамчук); 3) Методика Дж. Фінні, вимірююча вираженість етнічної ідентичності; 4) Типи етнічної ідентичності (Г.У. Солдатова, С.В. Рижова); 5) Методика для визначення соціокультурної ідентичності (ОСКІ); 6) Методика ЖТ «Життєві діалоги» (Г. Бардієр); 7) Опитувальник «Я і Інший» (Г. Бардієр) та ін.

Міжкультурна толерантність та інтолерантність проявляються у взаємодії представників різних культур на рівні суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин. Міжкультурна інтолерантність проявляється у вимушеній терпимості, стримуванні агресивності заради виживання й стратегії суперництва, уникнення. Мотивація такої поведінки полягає в бажанні «терпіти заради виживання», «уникати конфлікту». Міжкультурна толерантність проявляється у взаємній повазі і стратегії пристосування, співробітництва заради розвитку. Мотивація такої поведінки полягає в бажанні «досягати співробітництва», «повазі заради розвитку».

Виділяють кілька *типів* міжкультурної толерантності: а) ситуативна міжкультурна толерантність, під якою розуміється терпиме ставлення окремої особистості до конкретної людини; б) типологічна міжкультурна толерантність, що припускає терпиме ставлення людини до змішаних типів особистостей або груп людей; в) професійна толерантність, що означає терпиме ставлення до змішаних типів людей, з якими доводиться мати справу за родом діяльності.

За своєю *формою* розрізняють: 1) відкриту міжкультурну толерантність, ті, кому притаманна ця форма міжкультурної толерантності, мають найбільш яскраво виражені риси толерантної особистості, позитивно з розумінням ставляться до представників інших культур; 2) приховану міжкультурну інтолерантність, тим, кому притаманна ця форма характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис; для них характерна «показна міжкультурна толерантність», тобто в одних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність; 3) відкриту міжкультурну

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

інтолерантність, у тих, кому притаманна ця форма, яскраво виражені інтолерантні установки по відношенню до представників інших культур.

Для більш повного розуміння міжкультурної толерантності необхідно звернутися до *структури феномена* опису його компонентів. До складових міжкультурної толерантності ряд вчених відносять наступні компоненти: когнітивний, мотиваційно-стимулюючий, емоційно-оціночний, комунікативно-діяльнісний та особистісно-рефлексивний. Когнітивний компонент включає в себе знання іноземної мови, своєї та чужої культури, тобто соціокультурні знання, знання основ міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів, норми поведінки, прийняті в певному суспільстві), стилі ділової кореспонденції, знання про міжкультурну толерантність. Мотиваційно-стимулюючий компонент включає в себе інтерес, бажання, готовність до міжкультурної взаємодії, прагнення до культурного взаємозбагачення. Емоційно-оціночний компонент включає в себе ставлення людини до себе як самотньої, неповторної особистості; позитивне емоційне сприйняття іншого, його думок, поглядів, способу життя. Комунікативно-діяльнісний компонент включає в себе впевненість в собі, вміння долати сформовані стереотипи, вміння здійснювати міжкультурну комунікацію на толерантній основі, вміння стримувати себе, уникати конфліктних ситуацій, адаптуватися до певних норм поведінки, вміння виступати в ролі посередника між культурами, поважаче ставлення до представників інших культур. Особистісно-рефлексивний компонент включає наявність якостей особистості необхідних для толерантної взаємодії (емпатія, доброзичливість, гуманність, стриманість, відповідальність, перцепція та ін.); усвідомлення своєї приналежності до певної культури, відображення її особливостей.

Виходячи з компонентів структури міжкультурної толерантності виділяють наступні *функції*: 1) інформаційно-пізнавальна функція полягає в розширенні світогляду, знань, уявлень про себе та навколишній світ, примноженні культурного досвіду; 2) мотиваційна функція спонукає до розширення контактів, до конструктивної взаємодії; 3) адаптивна функція полягає в осмисленні та прилаштуванні до навколишнього світу; 4) комунікативна функція забезпечує вміння здійснювати міжкультурну комунікацію; 5) виховна функція забезпечує розвиток якостей особистості, позитивних ціннісних установок; 6) регулятивна функція забезпечує вміння стримувати неприязнь,

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

контролювати свою поведінку; 7) миротворча функція забезпечує гармонійне мирне співіснування представників, що відрізняються один від одного за різними ознаками; 8) рефлексивна функція полягає в усвідомленні людиною самої себе, своєї суті.

Сучасні соціокультурні трансформації, розширення економічних зв'язків, зростання конфліктів та війн, які виникають на національному, культурному, релігійному підґрунті, збільшення випадків здійснення терористичних актів викликали необхідність формування міжкультурної толерантності у сучасної особистості, тобто виховання людини з позитивною, толерантною свідомістю та поведінкою, людини здатної взаємодіяти з представниками інших національностей та культур. Серед умов виховання міжкультурної толерантності виділяють: 1) створення толерантного середовища; 2) всебічне оволодіння рідною культурою як обов'язковою умовою інтеграції в культуру інших народів; 3) розвиток культурної ідентичності та національної свідомості; 4) формування уявлення про культуру, звичаї і традиції інших народів і виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей; 5) формування і розвиток знань, умінь і навичок ефективної міжкультурної комунікації в процесі вивчення мови і культури; 6) забезпечення мотивації до здійснення міжкультурної взаємодії та виховання міжкультурної толерантності; 7) виховання в душі розуміння, поваги, терпимості до представників інших культур.

Література

1. Алешина А.И. Формирование межкультурной толерантности лингвистов-переводчиков : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Алешина Алла Ивановна. — Оренбург, 2010. — 203 с.
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. — К.: Довіра, 2007. — 205 с.
3. Зиновьев Д. В. Социокультурная толерантность – ее сущностные характеристики / Д.В. Зиновьев // Парадигма. — 1998. — № 1. — С. 50—61.
4. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип // Известия СП лесотехнической академии. — СПб, 1993. — С. 139—151.
5. Свойкина Л.Ф. Формирование межкультурной толерантности у иностранных студентов-филологов [Электронный ресурс] / Л.Ф. Свойкина // Современные наукоемкие технологии. — 2008. — № 3.— С. 78—81. — Режим доступа: www.rae.ru/snt/?section=content&op=show_article&article_id=4617.
6. Фролова О.А. Межкультурная толерантность как профессионально значимое качество личности специалиста / О.А. Фролова // Научный вестник МГИИТ. — 2010. — Т. 5 ; № 3. — С. 119—129.

© **Наталія Барбелко**

МНОЖИННА ДИСКРИМІНАЦІЯ (MULTIPLE-DISCRIMINATION) – одночасна дискримінація особи за декількома ознаками (тобто поєднання різних видів дискримінації, щодо статі, раси, етнічного походження, релігії, інвалідності, віку, статевої орієнтації тощо). Зауважимо, що дане поняття не є термінологічно усталеним, оскільки у літературі зустрічаємо синонімічні за змістом поняття «багаторівнева дискримінація», «перехресна дискримінація», «взаємопов'язана дискримінація», «комбінована дискримінація». Також кількісною характеристиками ознак, за якими людина зазнає дискримінації, стали поняття «подвійна дискримінація» (наприклад, дискримінація за віком та релігійною приналежністю) та «потрійна дискримінація» (наприклад, дискримінація за станом здоров'я, статтю та кольором шкіри).

Виділяють три *види* множинної дискримінації: *множинна* дискримінація (multiple) у вузькому розумінні (дискримінація за різними ознаками щодо однієї особи); *взаємопов'язана* дискримінація (compound): взаємне посилення дискримінації за різними ознаками (наприклад дискримінація за релігійною ознакою може посилювати дискримінацію за етнічною ознакою); *міжсекторна* дискримінація (intersectional): дискримінація за однією ознакою стає основою або причиною дискримінації за іншою ознакою.

Множинна дискримінація збільшує інтенсивність і поглиблює рівень неблагополуччя людини, яка її зазнає (наприклад, жінка, яка належить до етнічної меншини, член етнічної меншини, який може бути інвалідом, особа з сексуальної меншини, яка може бути літньою і т.д.) Проти однієї особи може мати місце дискримінація за різними ознаками. Низьке соціальне становище, фінансова неспроможність, низький освітній рівень або рівень володіння мовою (іммігрантами) часто підсилюють вплив дискримінації й можуть призвести до маргіналізації.

Також виділяють три *механізми* (способи) множинної дискримінації: особа зазнає дискримінації за різними ознаками, але кожний тип дискримінації трапляється окремо; адитивність дискримінації (тобто коли потрібно мати ряд ознак; якщо у вас немає однієї з них, ви втрачаєте один бал, але коли у вас немає двох ознак, ви втрачаєте два бали, що підвищує ваші шанси на невдачу в досягненні даної мети); дискримінація включає більш

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

ніж одну ознаку, й ці ознаки взаємодіють одна з одною у нерозривний спосіб (часто позначається як «перехресна дискримінація»).

Використання поняття «множинності» дискримінації робить діяльність із моніторингу випадків дискримінації більш ефективною (наприклад, у Рамковій стратегії запровадження ґендерних підходів Канадської комісії з прав людини зазначається, що підхід Комісії до ґендерного інтегрування засновується на концепції взаємопов'язаності, тому при розгляді питань щодо дискримінації за ознакою статі необхідно обов'язково враховувати взаємопов'язані ознаки (інвалідність, расу, етнічне походження, сімейний стан тощо). Взаємопов'язаність фактично може посилювати прояви окремих видів дискримінацій та мати більший вплив, ніж дискримінація лише за одною ознакою.

Таким чином, врахування фактору множинності дозволяє підійти комплексно до вивчення проблем пов'язаних з дискримінацією та виробити комплекс запобіжних заходів.

Література

1. Гершковіц Л. Національні системи моніторингу дискримінації: огляд міжнародного досвіду. Міжнародне дослідження [Електронний ресурс]/ Лінда Гершковіц. — 16.10.2014. — Режим доступу : <http://dhrp.org.ua/uk/publikatsii/250-20131112-ua-publication>.
2. Ґінарау А. Від заборони дискримінації до сприяння рівності : посібник для тренерів [Електронний ресурс]/ Агнешка Ґінарау. — 16.10.2014. — Режим доступу : <http://www.gender.ilo.org.ua>.
3. Makkonen T. Multiple, Compound and Intersectional Discrimination: Bringing the Experiences of the Most Marginalized to the Fore [Електронний ресурс]/ Timo Makkonen. — 13.10.2014. — Режим доступу : <http://www.abo.fi/media/24259/report11.pdf>.

© *Тетяна Коваль*

МОВА ВОРОЖНЕЧІ, МОВА НЕНАВИСТІ (HATE SPEECH) – всі форми вираження, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм чи інші форми ненависті, що базуються на нетерпимості, в тому числі: нетерпимості, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації і ворожого ставлення до меншин, іммігрантів та осіб іноземного походження. Словосполучення «всі форми вираження» має на увазі не тільки мову, але й зображення, відео або будь-яку іншу форму діяльності. Підкреслюється, що

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

мова ворожнечі є серйозною проблемою і може являти порушення прав людини. Мова ворожнечі небезпечна не тільки тому, що шкідлива, а й тому, що це може привести до більш серйозних порушень прав людини, у тому числі фізичного насильства.

Поняття «мова ворожнечі» визначається у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 97(20). Питання, пов'язані з протидією дискримінації, зазначені у Міжнародній Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права.

На сьогодні поняття «мова ворожнечі» не має однозначного визначення ані у нормативно-правових актах, ані у вітчизняній чи зарубіжній науковій думці. Мова ворожнечі тісно пов'язана з основним правом на свободу вираження поглядів, що декларується в Європейській конвенції з прав людини, але, одночасно, мова ворожнечі суперечить забороні дискримінації та праву на повагу до приватного і сімейного життя.

Мову ворожнечі як психолого-педагогічну проблему вивчають О. Горбачова, О. Гладилін, В. Литвин; у засобах масової інформації це явище досліджують О. Верховський, І. Федорович та ін.; філологічні особливості мови ворожнечі вивчають М. Гречихін, А. Денисова, А. Євстаф'єва, О. Коробкова, Н. Муравйова, Е. Понарін; питання формування толерантності у контексті означеної проблеми розробляють психологи і педагоги О. Асмолов, О. Безкоровайна, О. Грива, М. Климова, І. Палько, К. Петровська та ін.

Явище мови ворожнечі з соціально-педагогічної точки зору є малодослідженим. Дослідники різних галузей у своєму тлумаченні поняття, розкривають різноманітні його аспекти. Так, Дж. Джакобс, К. Поттер визначають «мову ворожнечі» в широкому розумінні як будь-яке самовираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. У такому випадку самовираження відбувається за рахунок порівняння та ієрархічного зіставлення різноманітних груп людей з оцінкою особистих якостей конкретних осіб на підставі їх належності до тієї або іншої групи. Таким чином, «мова ворожнечі» – термін, який відноситься до цілого ряду негативних висловів, починаючи від підбурювання і закінчуючи ненавистю, зловживанням, дискредитацією, образливими словами та епітетами, і, можливо також, надзвичайними прикладами упередження. Дослідниця соціальної та психологічної роботи в органах внутрішніх справ О. Горбачова

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

зазначає, що поняття «мова ворожнечі» вживають для позначення будь-якої публічної «мовної» дії, прямо чи опосередковано заснованої на ксенофобії, яка, у свою чергу, видозмінює, спотворює соціальні відносини, слугує причиною агресії, насилля, ворожнечі та конфліктів за принципом національного, релігійного, соціального чи іншого розрізнення, є потужним деструктивним та дестабілізуючим фактором у розвитку сучасної світової спільноти. Е. Понарін визначає мову ворожнечі як «спосіб мовного конструювання моделей і практик соціальної нерівності». О. Коробкова визначає мову як «мовне вираження інтолерантності, або лінгвістично виражену нетолерантність». Цю думку підтримує М. Гречихін, що розглядає мову інтолерантності як «комунікативно-мовний механізм зниження соціокультурного статусу іншого». Філолог А. Євстаф'єва зазначає, що поняття «мова ворожнечі» має два обов'язкових компоненти: негативне значення виразу й обов'язкову адресацію, негативна інформація в яких може бути представлена як у відкритій, так і в завуальованих формах. Під мовою ворожнечі філолог А. Денисова розуміє лінгвістичні засоби вираження різко негативного ставлення до будь-яких явищ суспільного життя (культурних, національних, релігійних і т. п.), а також до людей, що є носіями інших, протилежних автору, духовних цінностей.

Низка вчених підкреслює вплив мови ворожнечі на психічний та соціальний стан особистості. Так, дослідники російського інформаційно-аналітичного центру «СОВА» під керівництвом О. Верховського та проекту «Без Кордонів» громадської організації Центр «Соціальна Дія» під керівництвом І. Федоровича виділяють 17 видів «мови ворожнечі», які умовно поділяють за ступенем жорсткості (суспільної небезпеки) на узагальнені *категорії*: жорсткі, середні, м'які. Наприклад, до категорії «жорсткий» відносять: відкриті або завуальовані заклики до насильства і дискримінації. Середньою «мовою ворожнечі» називають виправдання історичних випадків насильства і дискримінації, твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної або релігійної групи та ін. До м'якої мови ворожнечі відносять такі види, як: створення негативного образу, твердження про моральні недоліки етнічної чи релігійної групи; згадка етнічної чи релігійної групи або її представників в принизливому або образливому контексті та ін.

Психологи М. Кроз, Н. Ратинова описують *ознаки*, які можуть бути застосовні для визначення смислової спрямованості мови ворожнечі: помилкова ідентифікація

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

(формування та підкріплення негативного етнічного стереотипу, негативного образу нації, раси, релігії; помилкова атрибуція (приписування ворожих дій і небезпечних намірів представникам певної нації, раси, релігії; уявна оборона (спонукання до дій проти будь-якої нації, раси, релігії).

На дискримінаційну сутність явища вказує О. Гладилін. На його думку, «мова ворожнечі» влаштована так, що вона абсолютно абстрагується від індивідуальних рис членів аутгрупи («всі на одне обличчя»). Вчений досліджує «мову ворожнечі» з позицій теорії комунікації, з одного боку, і з точки зору таких явищ, як упередження, стереотипи і дискримінація, з іншого боку.

Ґрунтуючись на моделі Р. Якобсона, автор описує *функції* комунікації, заснованої на «мові ворожнечі». Так, наприклад, референтивна функція передбачає відмову будь-якій групі у праві вважатися людською і проявляється в різних формах «мови ворожнечі»: від закликів до знищення або вигнання певного народу. Емотивна функція проявляється у використанні «мови ворожнечі» в присутності «мішені», щоб спровокувати мішень здійснювати деструктивні вчинки, які потім можуть викликати негативне ставлення до неї. Проявлена мова ворожнечі у вигляді графіті, написів може викликати стан катарсису в автора – на час послаблюється внутрішнє напруження задоволення потреби висловити гнів. Стверджуючи свою перевагу, людина використовує мову ворожнечі для підтримки самооцінки або, навпаки, мова виступає захисною проекцією. Фатична функція підтримує і зміцнює почуття товариства та згуртованості своєї групи. Металінгвістична функція спрямована на те, щоб приховати код «мови ворожнечі».

Діяльність з протидії «мові ворожнечі», зокрема в Інтернеті, активно впроваджує Рада Європи. У березні 2013 році стартувала Міжнародна кампанія «No Hate Speech Movement» («Рух проти ненависті» в Україні – див. Інтернет-ресурс nhsm.info), до якої долучилися понад 40 країн з метою протидіяти проявам расизму і дискримінації (зокрема, розпалюванню ненависті) в мережі Інтернет шляхом надання молоді знань і навичок, необхідних для виявлення та протидії порушенням прав людини.

Основними завданнями проведення кампанії є зниження рівня прийняття мови ворожнечі в Інтернеті; підвищення обізнаності про мову ворожнечі в Інтернеті і ризики, які вона несе, зокрема для молоді; сприяння медіа та Інтернет-грамотності; мобілізація

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

мережі молодіжних Інтернет-активістів із захисту прав людини та ін. Україна долучилась до цієї кампанії у 2014 році. Організації-члени Національного комітету кампанії діють у двох напрямках: онлайн активність (активність, що відбувається в Інтернеті) та офлайн просвітницька робота (робота, що проводиться в реальному житті, а не в Інтернеті). Для того, щоб долучитися до Кампанії можна зареєструватися на Інтернет-платформі (<http://www.nohatespeechmovement.org>) та приєднатися до Європейських днів дій, які фокусуються на різних аспектах мови ворожнечі й закликають до проведення заходів на підтримку конкретних цільових груп, а також брати участь у тренінгових освітніх курсах для педагогів та молодіжних працівників, тощо.

У рамках Кампанії видано практичний посібник «Керівництво для боротьби з мовою ненависті в Інтернеті за допомогою освіти в галузі прав людини», який може бути використано педагогами в роботі з дітьми та молоддю.

Мова ворожнечі поширюється як засобами масової інформації, так і значною кількістю членів суспільства, серед яких вагому частку займають діти та молодь. Люди у своїй професійній діяльності, у повсякденному спілкуванні чи на сторінках Інтернету умисно або несвідомо транслиують ксенофобські, сексистські, націоналістичні, релігійні, ґендерні або інші упередження, що існують по відношенню до певних груп людей у даному суспільстві. Молодь, перебуваючи в активному пошуку нових ідей, ідеалів, шукаючи способи самореалізації та самоідентифікації, може переймати ці упередження та поширювати їх, сприяючи укоріненню, прямому чи опосередкованому провокуванню агресії.

Протидія мові ворожнечі в соціально-педагогічній діяльності може бути спрямована на обговорення проблеми мови ворожнечі, освіти у сфері прав людини та формування толерантності у дітей, молоді та педагогів.

Література

1. Гладилін А. В. «Язык вражды» как коммуникация [Електронний ресурс] / А. В. Гладилін // Современные исследования социальных проблем. — 2012. — Вып. № 11 (19). — Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-vrazhdy-kak-kommunikatsiya>
2. Правий екстремізм і толерантність: з досвіду України та Німеччини / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. — К.: Заповіт, 2008. — 76 с.
3. Черних О.О. Мова ворожнечі: визначення поняття [Електронний ресурс] / О.О. Черних. — Режим доступу : <http://startuem.lg.ua/?p=1327>.
4. Язык вражды против общества: (сб. статей) / А. Верховский. — М.: Центр «Сова», 2007. — 259 с.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

5. Bookmarks – Combating hate speech online through human rights education [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nohate.ext.coe.int/Campaign-Tools-and-Materials/Bookmarks>.

© *Олена Черних*

НАСИЛЬСТВО (VIOLENCE) – застосування фізичної сили до кого-небудь, примусовий вплив на когось або порушення особистої недоторканості. Насильство ставить людину у залежність, наносить шкоду суспільству взагалі і суспільним стосункам зокрема. Воно стає серйозною перешкодою на шляху до подолання нерівності та дотримання прав людини. Насильством також слід вважати застосування однією соціальною групою різних форм примусу по відношенню до інших груп з метою набуття або збереження панування, тих чи інших привілеїв. Існує низка підходів і теоретичних концепцій щодо розуміння змісту й характерних особливостей поняття «насильство».

Згідно з визначенням Юридичної енциклопедії (К., 2003), насильством вважається: «умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою».

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»:

- насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;

- фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;

- сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

- психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

- економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Існують численні визначення феномена насильства, які нерідко набувають різних конотацій, залежно від того, які аспекти (юридичні, правові, культурологічні, філософські) стають вихідними для дослідників.

На думку Н. Врублевської, «насильство – це явище, що виникає з діяльності людини. Н. є умисним порушенням прав і свобод іншої людини, що спричиняє фізичну та моральну шкоду».

Згідно з визначенням Ф. Джавадова, насильство – це «суспільно-небезпечний, протиправний, умисний вплив на організм людини, здійснюваний проти її волі та спрямований на спричинення шкоди життю та здоров'ю».

На думку Л. Сердюка, насильством є «зовнішній з боку інших осіб умисний та протиправний вплив на людину (або групу осіб), здійснюваний поза або проти її волі та здатний призвести до органічної, фізіологічної та психічної травми, та обмежити свободу її волевиявлення та дії».

Д. Попов визначає насильство як «суспільно небезпечний, протиправний, умисний вплив, який здійснюється однією особою на іншу, що спричинило чи може спричинити заподіяння шкоди, передбачуваної законодавством».

Насильство в культурі виступає основою трансляції вказаного явища в горизонтальному та вертикальному напрямках. Д. Жмуров у статті «Насильство (агресія) і література» наводить класифікацію інтердискурсивного насильства в літературі. Згідно з його поглядами, у літературі представлені такі основні види насильства: фізичне насильство, моральне насильство, нейтральне насильство, гротескне насильство, трагічне насильство, гумористичне насильство, традиційне насильство, дидактичне

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

насильство, магічне насильство, методологічне насильство, ігрова агресія, дотекстуальна агресія, посттекстуальна агресія. Крім означених проявів, дослідник вирізняє інтердискурсивне насильство.

Вирізняється й досліджується структурне та символічне насильство. Під структурним розуміють включене у соціальну систему насильство, яке виявляється у нерівному розподілі влади і, як результат, у нерівних можливостях.

Поняття «символічне насильство» пов'язане з усвідомленням того, що будь-яка влада тримається не лише завдяки безпосередньому насильству, а переважно через визнання її легітимності. У такий спосіб влада вдається до символічного насильства, нав'язуючи свою систему значень, ієрархію цінностей, які набувають «природного» характеру. Символічна влада функціонує за співучасті пригнічених нею людей. Її легітимність ґрунтується на незнанні, несвідомому прийнятті означених цінностей та установок.

Отже, існує що найменше чотири рівні розуміння означеного поняття: правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський. Слід зазначити, що намагання знайти нові інтерпретації феномену насильства тривають. Наприклад, Ж. Бодрійяр відносить всі раніше визначені види насильства до так званого експлозивного насильства, а надбанням сучасності, на його думку, виступає імплізівне насильство.

Сучасний етап світового розвитку дозволяє ідентифікувати у якості різновиду інформаційне насильство, пов'язане зі зміною статусу інформації – зростанням деконструктивного контуру, яке зумовлене тим, що інформація стає більш специфічною й складною для адекватного декодування. Такий процес призводить до зменшення відсотку власне знання та стабільного зростання відсотку інформованості, що значно розширює можливості негативного інформаційного впливу. Створюючи інформаційний простір, в якому індивід формує певний світогляд та тип поведінки тощо, ЗМІ та ЗМК не лише інформують реципієнта, а й здійснюють супроводжуючий сервіс – «обрамлюють» інформацію, надають їй відповідного коментаря за допомогою численних технологічних прийомів, що нерідко набуває ознак насильства в інформаційному просторі. При цьому виразно виявляються два основні різновиди інформаційного насильства – експліцитне й імпліцитне. Експліцитне інформаційне насильство пов'язане переважно з негативними

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

параметрами сучасного інформаційного простору. Якщо сцени насильства відверто покликані спричинити відповідну реакцію у свідомості реципієнта, то сукупність різноманітних технологічних методів і прийомів здійснює свій вплив не так явно. При цьому потужні технологічні можливості ЗМІ, зокрема телебачення, безпосередньо й опосередковано виявляються навіть під час їхньої повсякденної роботи, наприклад, коли виникає необхідність інтерпретувати та коментувати факти. Неабияку роль при цьому починає відігравати рівень соціальної відповідальності працівників ЗМІ, оскільки на процес сприймання реципієнтом інформації можуть впливати інформаційний контекст, в який будуть вмонтовуватися факти, обрані слова, за допомогою яких буде здійснюватися розповідь про події або опис подій, акцентування, концентрація та наголошування на певних обраних моментах, замовчування певної інформації, специфіка процесу оцінювання фактів і подій тощо. Процес управління інформацією робить ЗМІ основним засобом формування суспільної свідомості. Укорінення певної концепції передбачає використання конкретних методів і прийомів впливу на свідомість реципієнта, оскільки інформацію можна відредагувати, додати до неї власні роздуми та коментарі, надати їй певну інтерпретацію тощо. Переважна більшість дослідників – як зарубіжних, так і вітчизняних – визначають найпоширеніші технологічні засоби, що впливають на свідомість глядача / слухача / читача та нерідко стають засобами імпліцитного насильства. До них належать свідоме викривлення реального становища шляхом замовчування одних фактів та висування на перше місце інших, використання стереотипів, підміна імен або наклеювання ярликів, повтор інформації, ствердження, висміювання, категоризація, переконання, журналістські коментарі, вибіркоче замовчування, дезінформація, витік інформації (санкціонований та несанкціонований), зіткнення поглядів, опитування або моніторинг, подвійний стандарт, пропагандальні «гачки» тощо.

Подолання насильства залишається актуальною багатовекторною проблемою, яка для вирішення потребує об'єднання зусиль всіх суб'єктів та використання комплексу заходів як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства. Важливого значення у подоланні означеного явища також набуває діяльність, спрямована на підготовку гендерно компетентних соціально-педагогічних кадрів.

Література

1. Жмуров Д. Насилие (агрессия) и література [Електронний ресурс] / Д Жмуров. — Режим доступу :http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/gmurov/01.php.
2. Закон України «Про попередження насильства у сім'ї» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — №10. — С. 70.
3. Кобринський Д. Філософсько-правове визначення насильства. Проблеми філософії права [Електронний ресурс] / Д. Кобринський. — Режим доступу :<http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13584?show=full>
4. Костюк В. Інформаційне суспільство // Всемирная энциклопедия. Философия XX век / В. Костюк ; главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. — С. 321—322.

© *Олександр Євченко*

«ПРИХОВАНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН» АБО «ПРИХОВАНА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА» (HIDDEN CURRICULUM) – особлива структура й стиль спілкування, підбір завдань, прикладів, що опосередковано, але сильно, впливає на учнів (студентів, вихованців), нав'язуючи їм певні ролі.

Це поняття активно розроблялося представниками критичної педагогіки (60-ті рр. ХХ ст.). Його ввів у науковий обіг американський соціолог П. Джексон у роботі «Життя в аудиторіях».

Критична педагогіка представлена педагогічними теоріями, які піддають критиці традиційний підхід в освіті. Дослідники обстоюють думку про те, що в освітніх закладах вихованцям нав'язується певна суспільна роль шляхом конструювання. У полі зору опинились питання ідеологічності освіти, її зв'язку з політикою, проблеми соціальної, гендерної, расової нерівності в освіті. Метою критичної педагогіки є переборення нерівності й несправедливості в системі освіти. Цей напрям представлений такими персоналіями, як Л. Альтюссер, П. Бордо, А. Грамши, Г. Жиру, І. Ілліч, П. МакЛарен, Р. Рорті, П. Фрейре та інші.

Критична педагогіка звертає увагу на необхідність зміни системи підготовки вчителів, викладачів, що передбачає опанування інноваційних технологій навчання, прогресивних педагогічних теорій та методів. П. МакЛарен і Т. да Сілва зазначають, оскільки всі педагогічні системи локалізовані в рамках режимів істини, привілеїв і домінуючих соціальних відносин, найважливішим питанням для педагога є пошук форм

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

забезпечення емансипації людських потенцій, структури для їх розвитку (як в аудиторіях, так і в суспільстві).

Методологічним підґрунтям концепту стали роботи Л. Альтюссера «Ідеологія та ідеологічні апарати держави» та П. Бордо «Відтворення в освіті, суспільстві й культурі». Як зазначає І. Ілліч, за допомогою «прихованого курикулуму» освітні установи прищеплюють учням і студентам ідеологію «пасивного споживання» – некритичного сприйняття існуючого соціального порядку. «Hidden curriculum» вчить вихованців, що їх роль в житті – знати своє місце й тихо сидіти на ньому.

В. Гайденко та І. Предборська вважають, що наявність прихованого навчального плану означає, що освіта не є ціннісно вільною, вона виступає, радше, як расово, класово, ґендерно стереотипізована.

Прихований навчальний план має такі ознаки (характеристики): імпліцитний зміст викладання; опосередкована дія; сильніший за мірою впливу, ніж офіційний навчальний план; культивування ґендерної нерівності.

О. Ярська-Смірнова виділяє три виміри прихованого навчального плану: організація освітнього закладу і ґендерна стратифікація учительства, зміст навчальних предметів, стиль викладання.

Підбір навчально-методичних матеріалів, прикладів, форм і методів, інтерпретація подій суспільного життя, коментарі, побудова мовних конструкцій, поведінка вчителів (викладачів) й учнів (студентів), виховні заходи, які проводяться у навчально-виховних закладах – елементи, які демонструють певний «взірець» (варіант) ґендерного устрою суспільства. При чому ця модель часто носить андроцентричний, патріархальний характер. Внаслідок культивування нерівності обмежується життєве самовизначення вихованців і вихованок, закріплюються традиційні уявлення про призначення статей.

Численні вітчизняні дослідження свідчать про нерівне ставлення до учнів та учениць (учителі неоднаково ставляться, оцінюють і карають школярів різної статі) та «недружнє» (хоча й по-різному) до дітей і підлітків обох статей шкільне середовище. Кожна навчальна ситуація: вибір учителем або автором підручника прикладів, інтерпретація історичних подій, подання ілюстрацій, граматичних та синтаксичних конструкцій, – певним чином демонструють людині версію стосунків у світі крізь призму

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

гендеру. Результати гендерного аналізу вітчизняних підручників з географії, алгебри, біології, історії стародавнього світу, історії України, української, англійської та німецької мов засвідчили, що гендерні асиметрії простежуються на рівні ілюстрацій, текстів, вправ. У змісті оповідань, текстових задач переважають особи чоловічої статі, їм невербально надається перевага, зміст більшості предметів відображає чоловічі досягнення. Підручники переважно відображають стереотипний погляд на гендерні ролі, згідно з якими жінки повинні обмежуватись інтересами сім'ї, а чоловіки – владними і кар'єрними досягненнями.

О. Луценко звертає увагу на такі наслідки гендерного дисбалансу в навчальних матеріалах: учні доходять висновків, що саме чоловіки відіграють головну роль у суспільстві та культурі; обмежуються знання учнів про відповідний внесок жінки в суспільне життя; стереотипи в освітніх програмах більшою мірою заохочують до активності чоловіків, а жінок орієнтують на моделі поведінки, які мало співвідносяться з лідерством.

Дослідження гендерних аспектів вищої школи схиляють їх авторів (Т. Дороніну, Н. Кутову, О. Луценко, Н. Приходькіну та ін.) до наступних висновків:

1. Наявність стереотипів у навчальних матеріалах:

- у навчальних програмах та підручниках царюють патріархальні упередження;
- незбалансовані в гендерному відношенні навчальні плани і матеріали обмежують соціальний і культурний розвиток студентів і студенток;
- не достатньою мірою представлена гендерна методологія в системі професійної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів зумовлює ситуацію, за якої впровадження гендерних стратегій у навчально-виховний процес школи відбувається повільно, часто сприймається з упередженням, а у переважної більшості учителів та шкільної адміністрації відсутнє саме розуміння проблематики.

2. Наявність стереотипів у стилі викладання:

- гендерні установки викладачів часто призводять до необ'єктивного тлумачення матеріалу, конфліктних ситуацій;
- для освітян характерна стримана, емоційно невиразна реакція і відсторонена позиція стосовно проблеми гендерної нерівності в педагогічній професії;

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

– викладачі мають бути більш сенситивні до тих форм і моделей міжособистісної взаємодії, які встановлюють ґендерну нерівність у ВНЗ, і до змісту навчальних планів і посібників.

3. Навчальний заклад як інституція відображає структурну нерівність:

- у закладах освіти новим поколінням учнів і, зокрема, молодим педагогам передаються традиційні ґендерні стереотипи;
- такий вимір як організація навчальних закладів звертає увагу на колектив, приміщення, систему правил, що регламентують міжособистісну взаємодію, устрій, що дозволяє їм працювати. У цьому контексті дослідники наголошують на ґендерній стратифікації викладацької діяльності, яка проявляється в тому, що більшість зайнятих у цій сфері – жінки, але вони мають менш престижні та оплачувані посади, ніж керівний склад, представлений чоловіками;
- в освітніх закладах учні та студенти засвоюють уявлення про суспільні стосунки, в тому числі й ґендерні, у подальшому переносять цей досвід у площину професійного та особистого життя, тому важливо, щоб навчальні заклади демонстрували сприятливі для розвитку особистості чоловіка і жінки взірці поведінки, вільні від упереджень та стереотипів.

Необхідно звернути увагу, яким чином транслюється та артикулюється знання на ґендерну тематику, які застосовуються форми і методи, оскільки ґендерні стереотипи можуть мати місце у поведінці викладача (вчителя) та стилі навчання. Стиль навчання у школі та ВНЗ переважно побудований за чоловічим взірцем (тести, індивідуальні доповіді, змагання за оцінки та ін.), у результаті чого обмежуються можливості розвитку емоційної складової учнів обох статей, спілкування, уміння працювати в колективі. Цю ситуацію можна покращити за рахунок використання інтерактивних методів, бо вони створюють можливості для самовираження та презентації як жіночого, так і чоловічого життєвого досвіду, орієнтують на співпрацю. Важливим також є розвиток критичного мислення та підвищення рівня ґендерної обізнаності усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Отже, поряд із офіційно регламентованими складовими на навчально-виховний процес також впливають елементи імпліцитного характеру, які визначають (а часто й обмежують) можливості професійного й особистісного становлення.

Література

1. Гендерна педагогіка: хрестоматія: навч. посіб.[для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. В. Гайденко. — Суми : «Університетська книга», 2006. — 314 с.
2. Основи теорії гендеру : [навч. посіб.] / ред. колегія посіб. : В. П. Агеєва, Л. С. Кобелянська, М. М. Скорик. — К. : «К.І.С.», 2004. — 536 с.
3. Фрумин И. Д. Вызов критической педагогики / И. Д. Фрумин // Вопросы философии. — 1998. — № 12. — С. 14—18.
4. Ярская-Смирнова Е. Р. Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана / Е. Р. Ярская-Смирнова // Гендерные исследования. — 2000. — № 5. — С. 295—301.

© **Олена Остапчук**

РАСИЗМ (RACISM) – це сукупність поглядів та світоуявлень про фізичну та розумову нерівноцінність людських рас, з чого робиться висновок про вирішальний культурний і цивілізаційний вплив расових відмінностей. У більш широкому розумінні (Енциклопедія Britannica) расизм означається як сукупність поглядів щодо вирішального впливу раси на здібності, інтелект, моральність, поведінкові установки, риси характеру кожної окремої особистості. Таким чином нівелюється значення соціальних груп і суспільств загалом у розвитку соціального і культурного простору. Для обґрунтування концепції расизму його прихильники виходять з тези про ієрархію вищих і нижчих рас, яка виникла ще в часи зародження людського суспільства.

Термін «расизм» у словниково-довідниковій літературі було вперше зафіксовано французьким філософом П. Ларуссом у 1932 році. У Франції також було видано одне з перших наукових досліджень цієї проблеми – книгу «Расизм» А. Меммі. Значний вплив на розвиток расизму справила теорія еволюції Дарвіна, за якою різні групи людей окреслюються як такі, що розвивалися в різні часи і тому є більш або менш цивілізованими. В часи Дарвіна до туземців з нововідкритих територій ставилися, як до тварин. У 1907 році американський науковий часопис *Scientific American* доводив, що пігмеї Конго є мавпоподібними істотами, а сам Дарвін вважав, що австралійські туземці є втраченим ланцюгом еволюції. Саме на основі дарвінізму було розроблено теорію

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

євгеніки – наукової течії, яка відстоювала необхідність виведення кращої раси на основі еволюції. Для створення такої раси пропонувалося сприяти зростанню кількості «більш цінних» людей і зменшенню кількості «гірших екземплярів». Перша кафедра євгеніки була створена у Лондонському університеті у 1904 році, а в 1907 – відкрита перша Міжнародна наукова лабораторія євгеніки. У Сполучених Штатах Америки таку лабораторію було започатковано у 1910 році. Таким чином, євгеніка стала теоретичною й лабораторною основою *примітивного расизму*. Євгенічний характер мало прийняття низки законів про утиски «другосортних» людей у гітлерівській Німеччині. Крім того, теорія еволюції справила значний вплив на формування світогляду німецького філософа Ф. Ніцше, який розмістив на вершині соціального розвитку «надлюдину», яка не потребувала жодних моральних правил і норм.

Результатом расизму як теоретичної концепції є *расова дискримінація*, яка знаходить своє відображення у політичному, соціальному, культурному, етнічному аспектах. Наукові основи расової дискримінації були закладені у XIX столітті французьким істориком Ж. де Гобіно, який написав «Дослід про нерівноправність людських рас» (1855) і відстоював зверхність нордичної раси над усіма іншими. Англійський політик, аристократ Х. С. Чемберлен відстоював пріоритет тевтонської раси і виклав свої переконання у книзі «Основи дев'ятнадцятого століття» (1899).

Найбільш тривалий період расова дискримінація виявлялася у світовій історії стосовно *чорного населення Африки*, а згодом – Сполучених Штатів Америки. Її коріння виходить з теорії XVII століття про те, що походження негрів відноситься до біблійного Хама, котрий був проклятий його батьком Ноем, у зв'язку з цим виправдовувалося рабство. Перші африканські невольники були вивезені до США (штат Вірджинія) у 1619 році, а вже в середині XIX століття у Сполучених Штатах їх налічувалося близько 4 млн. У 1863 році, під час громадянської війни в США рабство було скасоване президентом А. Лінкольном. Проте столітня традиція рабства створила у США та інших країнах правову й політичну систему на засадах панування білого населення. Расова дискримінація виражалася у недопущенні чорного населення до університетів і певної частини шкіл, до участі у виборах. Чорношкіре населення могло займати лише спеціально відведені місця у громадському транспорті, магазинах, місцях громадського харчування тощо.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

У теорії і практиці расизму виділяють два його типи – традиційний та новий. *Традиційний расизм* відстоює положення про відмінність між расою як біологічною належністю і цивілізацією як культурною належністю. Як результат, людина розглядається не в процесі особистісних змін внаслідок перебування в новому соціокультурному середовищі, яке вимагає пристосування, – а як носій етнічних і цивілізаційних особливостей, який механічно репродукує стереотипи поведінки расової спільноти. У теорії традиційного расизму цінності європейського (білого) населення оголошувалися всезагальними, а значить, обов'язковими для наслідування всім людством. Трансформуючись з часом, теорія расизму переросла в *новий расизм*, основою якого є абсолютизація групової расової (чи етнорасової) ідентичності. Прихильники нового расизму відстоюють тезу про «інакшість» як невід'ємне право кожної людини, при цьому виступаючи проти змішування різних етносів, націй, народностей.

На противагу «білому расизму» у США поступово став складатися «чорний расизм», проповідником якого став Ф. Мохаммед, котрий відстоював положення т.зв. «афроцентристської єгиптології». За цією теорією, древні єгиптяни були чорношкірими, і від них зародилася давньогрецька цивілізація як основа всієї європейської культури. Наслідком поступового скасування расистських законів у США, а згодом і в інших країнах стала «*позитивна дискримінація*», сутність якої полягає у дискримінації представників європеїдної раси з метою зрівнювання стартових життєвих можливостей, насамперед, кар'єрних. Дискримінаційна сутність цього явища певний час вважалася виправданою, оскільки дав можливість виправити історичну несправедливість стосовно окремих етносів і рас. Один з ідеологів позитивної дискримінації Дж. Едвардз писав, що соціальна політика, яка не бере до уваги расове походження, є неефективною, оскільки не зменшує нерівності між меншинами і більшістю. З урахуванням цього положення представникам меншин має надаватися пріоритет і підтримка в подоланні соціальних бар'єрів (пільги при вступі на державну службу, отримання освіти й роботи тощо). Останнім часто «позитивну дискримінацію» стали називати «*принципом позитивної дії*», щоб уникнути терміну «дискримінація». У Британії випадки відмови в отриманні роботи чи в реалізації права на освіту за расовою ознакою стають предметом обговорення в Комісії з расової рівності (*Racial Equality Committee*), а також відповідними комітетами місцевих

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

адміністрацій, які мають право спрямувати справу до суду, надати представникові етнічної меншини адвоката, сплатити судові витрати тощо. Аналогічну підтримку отримує малий і середній бізнес представників етнічних меншин, тому в багатьох країнах Європи активно розвивається підприємницька діяльність індусів, китайців, турків, пакистанців та ін.

Расизм, проте, не варто ототожнювати виключно чи переважно зі ставленням до чорношкірого населення у Сполучених Штатах, адже сутність побутового расизму знаходиться в межах явища *етноцентризму* (В. Козлов, 1991), тобто може стосуватися будь-яких «інакших» і межувати з ксенофобією. Наприклад, у Британії протягом кількох століть формувалося уявлення про нерівноцінність людських рас, і відповідне ставлення до всіх туземців. Французька преса починаючи з XIX століття писала про расистські напади на алжирців та марокканців. У містах Німеччини протягом тривалого часу трапляються вияви расизму стосовно турецьких робітників. Расистські вияви поведінки останнім часом стали частими в Російській Федерації, переважно стосовно «осіб кавказької національності», насамперед, чеченців, а також індійців, афганців, чорношкірих з різних країн. Етноцентризм, як пише В. Козлов, викликаний, передусім, *культурною аперцепцією*, тобто засвоєнням кожною людиною і кожним новим поколінням ціннісних установок і стереотипів оточуючого етнокультурного середовища, за допомогою якого відбувається пізнання іноетнічних груп. Побутовий расизм почасти виявляється у вбивствах і побиттях представників етнорасових груп з боку членів різноманітних молодіжних угруповань расистського характеру; у дискримінації при прийомі на роботу, насамперед, у приватних компаніях та підприємствах; дискримінація при вступі до навчальних закладів і отриманні свідоцтва про певну освітню кваліфікацію; знущання в засобах масової інформації та громадських місцях.

Фактично расизм відстоює дві головні позиції: про необхідність збереження «чистих культур» та про верховенство однієї (передусім, власної) раси над усіма іншими. Тому часто расизм ототожнюють з ксенофобією і як різновид ксенофобії вирізняють етнофобію. Відмінності між цими двома термінами пояснює В. Малахов, стверджуючи, що ксенофобія є спонтанним і спорадичним явищем, а расизм передбачає певну зв'язну сукупність поглядів.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

Сучасний расизм часто виникає і поширюється в соціумі завдяки некоректному поширенню інформації з боку ЗМІ, коли побутові локальні конфлікти часто інтерпретуються як расистські вияви, і навпаки – коли справжній расизм замовчується або його вплив применшується на догоду певним політичним чи соціальним інститутам.

Критичне ставлення до расизму з боку різних соціальних інститутів (науки, культури, релігії, держави) розвивалося довгий час як критика *колоніалізму і мігрантофобії*. Проте в розширеному відношенні расизм – це спосіб мислення, який передбачає осмислення будь-яких соціальних відмінностей і суперечностей – класових, етнічних, культурних, релігійних тощо – як природних, звідки проектується численні дискримінаційні дискурси і практики. У такому разі не лише дискримінація за расовою чи національною ознакою, але й сексизм, дискримінація інвалідів, дітей, людей похилого віку, при обґрунтуванні яких використовуються посилання на «природні» відмінності, можуть вважатися проявами расизму.

Особливе місце і роль в пропедевтиці расистських настроїв належить *системі освіти* як найбільш потужному інституті формування різноманітних форм лояльності. В системі освіти в концентрованому вигляді закладаються символи та ідентичності, в освітніх закладах існує розроблена система методик, технік, ритуалів тощо. З іншого боку, саме через систему освіти закладаються численні стереотипи й упередженості; тому виключне значення системи освіти не означає, що лише завдяки їй можна змінити стан нерівності і політичних, економічних, соціальних взаєминах соціальних груп і прошарків.

Література

1. Racism // Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. — Режим доступа : www.britannica.com.
2. Nahem J. Psychology and Psychiatry Today / Nahem J. — N.Y.: International Publishers, 1981; М.: «Прогресс», 1984. — 324 с.
3. Кон И.С. Многоцветье мира и чернобелое зрение // Персональный сайт И. С. Кона [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sexology.narod.ru/info167.html>.
4. Малахов В.С. Скромное обаяние расизма [Електронний ресурс] / В.С. Малахов // Демоскоп. — 2006. — 6—19 февраля. — Режим доступа : <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0233/analit03.php>.

© **Наталія Сейко**

СЕКСИЗМ АБО ҐЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ (SEXISM,GENDER DISCRIMINATION)(з англ. *gender* – рід, соціальна стать і *discrimination* – відмінність) – дискримінація людини за ознакою статі чи ґендеру, у суспільстві може бути представлена у вигляді системи стереотипів і навіть ідеології. Ґендерна дискримінація ґрунтується на уявленні про перевагу моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших якостей однієї статевої чи ґендерної групи щодо іншої. Розрізняють пряму та непряму ґендерну дискримінацію. Пряма ґендерна дискримінація (англ. *Direct gender discrimination*) – має місце у тих випадках, коли в однакових умовах до однієї людини відносяться менш сприятливо, ніж до іншої, внаслідок її приналежності до тієї чи іншої статі чи ґендеру. Непряма дискримінація (англ. *Indirect gender discrimination*) – має місце тоді, коли нейтральне, на перший погляд, становище, критерій чи діяльність можуть поставити людину у несприятливе становище на основі її статевої чи ґендерної приналежності, крім випадків, коли загальноприйнята практика обґрунтована об'єктивними законними цілями, а засоби досягнення цих цілей відповідають необхідності.

У міжнародних та національних законодавчих документах поняття «ґендерна дискримінація», як правило, не використовують, замінюючи його термінами «дискримінація щодо жінок» та «дискримінація за ознакою статі». Так, наприклад, у Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», 1979 р. (ст. 1) подано таке тлумачення: «Дискримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на зневаження чи заперечення визнання, користування або реалізацію жінками незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі».

Визначення, запропоноване Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 2005 р. (ст. 1), є більш конкретизованим: «Дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків».

Конституція України також не містить поняття «ґендерна дискримінація», проте ст. 24 де-факто визначає її: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками ... статі... або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям».

Інша часто вживана назва ґендерної дискримінації – сексизм (з англ. *sexism*, з лат. *sexus* – стать). Переважно під «сексизмом» розуміють соціальні стереотипи та переконання, що утверджують перевагу однієї статі над іншою і тим самим закріплюють соціальну нерівність статевих та ґендерних груп. За своїми ідеологічними функціями сексизм аналогічний до расизму, нацизму, ейджизму та інших проявів дискримінації. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає сексизм як упередження засноване на проблемі статі.

Серед основних ознак сексизму виділяють такі:

1. дискримінація (переважно жінок);
2. негативні або амбівалентні установки;
3. упередження.

Поняття «сексизм» почали використовувати з середини 60-х років ХХ століття, ним описували упереджене ставлення у взаємовідносинах статей. При цьому сексизмом позначали не лише індивідуальні упередження щодо статей, але й системні інституційні дискримінації. Вперше поняття «сексизм» використала американська дослідниця Кірстен Амундсен у роботі «Мовчазна більшість. Жінки і американська демократія» (1971 р.). К. Амундсен розглядала сексизм у контексті суспільства і розуміла під цим поняттям дискримінацію жінок. Інші дослідники продовжили вивчати сексизм, так, наприклад, Дж. Стольтенберг ототожнював сексизм з патріархатом, підкреслюючи нерівний статус

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

жінок і чоловіків у суспільстві. Л. Альсбрук порівнював сексизм з діючою кастовою системою суспільства, яка задає структуру відносин представників обох статей і характеризується пригніченим становищем жінок. Переважна частина дослідників та дослідниць розглядали сексизм в основному як дискримінацію жінок і вивчали лише даний аспект. Д. Броверман, спираючись на результати власних досліджень, вказував на те, що існуючі суспільні установки відносно жінок менш сприятливі, ніж відносно чоловіків.

У більшості наукових джерел існують різні підходи до пояснення сексизму, однак основну частину з них можна звести до таких тверджень:

- сексизм – це дискримінація жінок (К. Амундсен, 1971);
- сексизм – це форма патріархату (Дж. Стольтенберг, 1975);
- сексизм – це дискримінація жінок і стереотипізація ґендерних ролей (Дж. Фішер, 1976);
- сексизм – це дії та принципи, спрямовані на дискримінацію жінок і чоловіків на підставі їх належності до певної статі (Д. Кравец, 1976);
- сексизм – це дискримінація жінок, яка полягає у наданні чоловікам більш престижних посад (Д. Зіетц, 1976);
- сексизм – це кастова система, яка задає структуру відносин статей і характеризується підлеглим становищем жінок у суспільстві (Л. Альсбрук, 1976);
- сексизм – це певні установки до представників своєї і іншої статі (ґендеру) за параметрами влади, ґендерної диференціації та сексуальності (П. Глік, Б. Фиске, 1999);
- сексизм – це культурно обумовлений, інституційно закріплений та індивідуально усвідомлюваний феномен. Такий підхід наголошує на дискримінуючих механізмах суспільних систем та одночасно досліджує перетин сексизму з іншими практиками пригнічення, такими як расизм, класизм, ейджизм, нацизм та ін.

Різноманітність визначень сексизму, з одного боку, відображає складність і багатогранність даного поняття, з іншого боку, свідчить про його розмитість і відсутність чітких меж: одні дослідники ототожнюють сексизм з ґендерною дискримінацією, інші розглядають його як сукупність установок і принципів, треті – як прояв упередженого ставлення. Відсутність чіткості визначення спричиняє суперечності в інтерпретації одержуваних даних і дискусії між дослідниками.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

У сучасній науці існує одразу кілька класифікацій сексизму. Н. Бенокрайтс і Дж. Фегін, аналізуючи сексистські установки відносно жінок, виділили *відкритий, прихований і витончений типи сексизму*. Відкритий сексизм полягає у нерівноправній поведінці з жінками та іншими ґендерами, що заподіює їм шкоду і має негативні наслідки. Прихований сексизм характеризується неявним проявом упередженого ставлення до жінки та інших ґендерів і спричиняє негативні наслідки для них. Особливістю витонченого сексизму є те, що він залишається непоміченим, оскільки сприймається як загальноприйнята і нормальна поведінка, в зв'язку з чим він може залишатися непоміченим як самим носієм упередження, так і його об'єктом.

Інша класифікація сексистських установок була запропонована Дж. Свім, яка виділила *старомодний і сучасний сексизми*. Старомодний сексизм характеризується підтримкою традиційних ґендерних ролей, різним ставленням до жінок і чоловіків та стереотипами щодо інших ґендерів. Сучасний сексизм проявляється в запереченні дискримінації за статевою ознакою, ворожості відносно ґендерного рівноправ'я і ігноруванні спеціальних програм і законів. Цей різновид сексизму має схожість з *неосексизмом*, виділеним Ф. Тугас. Неосексисти заперечують існування дискримінації щодо жінок і сексизму як такого, висловлюють обурення з приводу звинувачень у ґендерній дискримінації, а також особливих привілеїв для жінок та інших ґендерів. Вони виступають проти програм на користь жінок, але при цьому можуть підтримувати нетрадиційні ґендерні ролі і не є противниками ґендерної рівності.

Отже, у сучасній науці існують різноманітні трактування поняття «сексизм», що відображає його багатовимірність, але разом з тим свідчить про відсутність чітких кордонів даного поняття і породжує складності в інтерпретації одержуваних у дослідженнях даних. Сексизм може бути спрямований як на жінок, так і на чоловіків чи інші ґендери, включає доброзичливі і ворожі установки і у зв'язку з трансформацією суспільства набуває все більш завуальовані форми прояву, у результаті чого може залишатися непоміченим як носієм упередження, так і його об'єктом. Існують різноманітні причини його виникнення, однією з яких є категоризація людей на чоловіків і жінок і наділення представників однієї групи подібними ознаками.

Література

1. Амундсен К. Женщины и американская демократия. Большинство, которое заставляют молчать / К. Амундсен. — Москва : Прогресс, 1976. — 172 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — С. 1303.
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», № 2866-IV, від 8 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — С. 561.
4. Комарова Е. А. Мета-анализ понятия сексистских установок и их видов / Е.А. Смирнова // Актуальные психологические исследования. — 2013. — №1. — С. 90—95.
5. Конституція України. — К. : Прімо, 2012. —16 с.
6. Смирнова Ю. С. Современные формы предубеждений / Ю. С. Смирнова // Философия и соц. науки. — 2008. — № 4. — С. 72—75.

© *Маріанна Колодій*

СЕКСИЗМ У РЕКЛАМІ (SEXISM IN ADVERTISING) – використання еротичних образів, оголеного тіла і/чи його частин, текстів, контекстів, звуків, подвійних натяків, які не мають відношення до рекламованого товару чи послуги, які принижують або вивищують жінку чи чоловіка, дискримінують на основі статевої приналежності.

У Стандартах недискримінаційної реклами за ознакою статі (2011) сексистська реклама (Sexist advertising) визначається як реклама, що принижує гідність людини за ознакою статі в контексті, або у сукупності з ознаками фізичних характеристик, інвалідності, соціального статусу, трудової діяльності, сімейного стану та родинних обов'язків, материнства та батьківства, національності, раси, політичних інтересів, релігійного віросповідання, інших типів та форм соціо-економічних та особистих відносин людини.

Увага до вивчення проявів сексизму у рекламі зумовлена феміністською критикою, яка стосувалась, насамперед, репрезентацій жіночого. Однією із найвпливовіших теорій дослідження масової культури є психоаналітична «теорія чоловічого погляду» Л. Малві, яка ґрунтується на вченнях З. Фрейда та Ж. Лакана. Аналізуючи візуальні репрезентації, представлені в масовій культурі, дослідниця здійснила взаємодію таких понять, як скопофілія (задоволення від споглядання; контролюючий і зацікавлений погляд), вуайєризм (вуайєрист – наркоман споглядальності; споживання зображень) та ексгібіціонізм (виставляння оголеного напоказ). Згідно з теорією Л. Малві «у своїй

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

традиційній виставочній (ексгібіціоністській) ролі жінки одночасно є такими, яких розглядають, та виставленими напоказ. Їх зовнішність закодована для (отримання) потужного зорового та еротичного враження, щоб бути об'єктом розглядування». Жінка, виставлена напоказ як сексуальний об'єкт, виступає лейтмотивом еротичного видовища... вона «тримає погляд», підіграє чоловічому бажанню і позначає його. Вирішити цю проблему Л. Малві пропонує за допомогою деконструкції апарату бачення, який конструює жінку як образ, а чоловіка як володаря погляду.

Із концептуалізацією ґендерної теорії на Заході було написано низку праць, у яких ґендерний дискурс реклами не тільки зазнавав критики, а й вивчався як феномен в аспекті його психологічних, соціальних та ідеологічних ефектів. Широке використання образів жінок і чоловіків у рекламі дозволило ґендерним дослідникам говорити про її подвійний дискурс: у первинному дискурсі мова йде про товар чи послугу, а у вторинному «вказується», хто має користуватися ними, формуючи уявлення про взаємовідносини жінок і чоловіків, їхнє місце та призначення у сім'ї і суспільстві та ін.

На пострадянському просторі вивчення проблем сексизму в рекламі почалось з 1990-х років. В Україні це питання отримало найбільшого розголосу у науковій та громадській спільноті у 2000-х рр. завдяки працям О. Кісь. Дослідниця запропонувала теоретико-методологічну основу для виявлення проявів сексизму, яка базується на таких положеннях: 1) стереотипізація – використання і репродукування у рекламі ґендерних стереотипів, як спрощених уявлень про роль і місце жінок та чоловіків в суспільстві; 2) еротизація – оголення всього тіла чи його інтимних частин, відповідні пози, текст, контекст сприяють підсиленню та закріпленню у підсвідомості ідеї пасивності, підкореності, залежності та беззахисності жінки по відношенню до чоловіка; 3) оречевлення – репрезентація жінок, жіночого тіла як частини рекламного товару, розрахованого, у першу чергу на споживача-чоловіка; 4) мачізм – підкреслення чоловічого домінування над жінками й високомірно-зневажливе ставлення до них, що виявляється у демонстрації традиційних ознак мужності, передусім, фізичної сили, агресивності та сексуальної активності; 5) фейсизм – прояв сексизму в масовій культурі, який полягає у тому, що в зображеннях чоловіків підкреслено насамперед обличчя, а в жінок – їхнє тіло. Як зауважує дослідник Арчер, «Голова та обличчя є осередком

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

духовного життя, саме тут локалізуються інтелект, особистість, ідентичність і характер». Тому згадані вище зображення жінки «без голови» фактично означають позбавлення її цих людських характеристик. Вона перетворюється на іграшку, якою можна вільно маніпулювати. Поява нових тенденцій репрезентації жіночого й чоловічого у масовій культурі потребує перегляду деяких положень цієї теоретико-методологічної основи щодо виявлення сексизму. Оскільки останнім часом з'явилась тенденція об'єктивації, еротизації, стереотипізації чоловічого тіла й чоловічих образів у рекламі, то підхід О. Кісь щодо виявлення сексизму може бути цілком застосовано відносно чоловічих репрезентацій. Враховуючи сучасні підходи до вивчення сексизму в рекламі можна зробити висновок, що для більшості сучасної комерційної реклами, розміщеної на різних рекламних носіях, характерним є: засилля ґендерно стереотипізованих образів, дискримінаційних текстів і контекстів; апелювання до підсвідомих інстинктів, які культивують успіх, секс, насильство; зображення соціальної, економічної і/чи культурної зверхності однієї статі над іншою; надмірна оголеність образів чи сексуальні посилання, у яких не простежується зв'язок із продуктом/послугою, що рекламується; присутність зневаги, непристойності натяків, висловів, що мають подвійний контекст; використання жінки/чоловіка як об'єкту тощо.

Причинами сексизму у рекламі є невисокі домагання замовників реклами; бажання швидше продати товар чи послугу, прорекламовані крізь призму еротики, спокуси, бажання тощо; недостатня розвиненість засад соціально-відповідального бізнесу; низький професійний рівень копірайтерів, розробників реклами, які часто керуються формулою «сексизм замість креативу»; відсутність чіткого механізму дії законів та нормативно-правових документів щодо дискримінації за ознакою статі в рекламі; недостатньо ефективний контроль з боку державних органів щодо дискримінаційної реклами на регіональному рівні та самоконтроль з боку рекламних агенцій, бізнес-організацій, пасивна реакція громадськості на сексистську рекламу та ін.

Дискримінаційні практики у рекламі мають низку наслідків як на рівні особистості жінки та чоловіка (мікрорівні), їхніх відносин, соціальних груп (мезорівні), так і на рівні суспільства, держави (макрорівні), оскільки вони: а) закріплюють стереотипні уявлення щодо поведінки, місця і ролей, відносин жінок та чоловіків у різних сферах

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

життєдіяльності; б) продукують й широко використовують штучні, недосяжні для більшості, конструкти фемінності та маскуліності, що негативно впливають на формування адекватних образів реальних жінок і чоловіків у суспільстві; в) сприяють незадоволенню своєю зовнішністю дівчат і хлопців, жінок і чоловіків, що часто призводить до появи комплексів, нав'язливих станів, фрустрації, депресії, зривів, психічних хвороб та невротичних розладів – невротичної анорексії і/чи невротичної булімії; г) впливаючи на мотиваційну, емоційну та поведінкову сфери людини, найбільшою мішенню реклами згідно з даними соціологічних досліджень стають діти і підлітки, оскільки саме в цьому віці відбувається формування ґендерної ідентифікації особистості. А через сексистські репрезентації жінок і чоловіків може сформуватися спотворене уявлення про представників своєї та протилежної статі, що спричиняє труднощі у процесі становлення ґендерної ідентичності підлітків, породжує численні ґендерні дисгармонії та ґендерні дисфорії; ґ) перешкоджають гармонійній соціалізації та успішній самореалізації жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності суспільства; д) закріплюють нерівність, дискримінацію жінок і чоловіків у сім'ї та суспільстві; е) провокують зневагу, різні види й прояви насильства щодо особистості; є) спонукають до використання людини як «об'єкту», «речі», «товару», «послуги», які можна вдало та економічно вигідно «застосувати» через продаж, обмін, експлуатацію (проституцію, порнографію, торгівлю, примусову працю, жебракування, сурогатне материнство, залучення до збройних конфліктів і військових дій тощо); ж) існуючі прояви сексизму в рекламі є свідченням низького рівня ґендерної культури українського суспільства.

Подолати прояви сексизму в рекламі можливо через використання комплексу регулятивних механізмів, серед яких помітне місце займають законодавче, громадське, професійне регулювання, а також корпоративне, споживче, ментальне, авторське, міжнародне та інші види регулювання. Важливе значення у подоланні сексизму в рекламі як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі має соціально-педагогічна діяльність, у результаті якої необхідно розвивати критичне мислення у підростаючого покоління, формувати ґендерну компетентність майбутніх фахівців як таку характеристику особистості, яка дозволяє їм не бути суб'єктом і об'єктом ситуацій дискримінації за ознакою статі.

Література

1. Кісь О. Гендерні аспекти реклами : сексизм як негативний чинник формування гендерних відносин в Україні / Оксана Кісь // Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / заг. ред. О. Суслова. — Програма сприяння Парламенту II : Програма розвитку законотворчої політики. — К. : Москленко О.М. ФОП, 2010. — С. 50—70.
2. Котова-Олійник С. Соціокультурний зміст візуальних репрезентацій гендерних відносин у сучасній рекламі: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Софія Котова-Олійник ; Житомирський державний університету ім. І. Франка. — Житомир, 2013. — 206 с.
3. Малви Л. Визуальное удовольствие и нарративный кинематограф / Лаура Малви // Антология гендерной теории. Составители Е. Гапова, А. Усманова. — Минск : Пропилеи, 2000. — С. 280—287.
4. Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі : українська практика та міжнародний досвід : [монографія] / І. Лилик, Л. Магдюк, М. Лилик, О. Грей, О. Давліканова, О. Суслова, Є. Ромат, С. Лерке, Т. Примака, за заг. ред. Лилик І. В. — К. : ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-прим», 2011.— 88 с.
5. Точиленкова Н. Саморегулювання в рекламній сфері як основний шлях до подолання сексизму в рекламі / Наталя Точиленкова // Сексизм в рекламі: його подолання через саморегулювання з боку організацій рекламної індустрії. — К. : Фонд ім. Ф. Еберта в Україні. — 12 с.

© **Софія Котова-Олійник**

СОЦІАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ (SOCIAL STEREOTYPES) – звичні, шаблонні, схематизовані, стійкі зразки думок, сприйняття, поведінки; універсальні, емоційно забарвлені установки; внутрішня структура стереотипу складається із поєднання спрощених, стандартизованих знань, почуттів і відповідної поведінки; наслідувати стереотип означає узагальнювати соціальні стосунки; стереотипи важко піддаються зміні чи корекції, оскільки вони виникають та функціонують здебільшого у сфері масової свідомості та є складовою соціальної установки, відчуття соціальної солідарності.

Поняття стереотипу визначається як стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про соціальний об'єкт. У такому визначенні це поняття введено в науку У. Ліппманом, який досліджував стереотипізовані форми як узагальнені шаблони з моральних норм, соціальної філософії, політичної агітації.

У соціальній психології стереотип досліджувався переважно як стереотип представника певної соціальної групи, а також як етнічний стереотип. Між тим зміст і функції соціальних стереотипів є більш широкими. Будучи концентрованим втіленням соціальної установки, соціальний стереотип виконує *функції* регуляції, інтеграції в

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

соціальних відносинах. Стереотип – це думка людей, їх сприйняття, оцінка тих чи тих соціальних об'єктів. Сутність механізму стереотипізації полягає у приписування різноманітних характеристик через віднесення об'єкта, що спостерігається, до відомої категорії на підставі протиставлення іншій. В основі стереотипу знаходиться психологічний феномен генералізації, схематизації власного та чужого досвіду. Механізм стереотипізації реалізується через протилежні образи, через антропоморфні зв'язки, через персоніфікацію. Цим пояснюється такий феномен стереотипів, як феномен поляризації, або «чорно-білого мислення». Така спрощеність мислення і сприйняття буденної свідомості допомагає людям орієнтуватися в тих обставинах, де не потрібні серйозні роздуми або індивідуальні рішення.

Стереотипізація є значним ефектом міжособистісного сприйняття – побудовою образу на основі вже існуючого, стійкого уявлення, наприклад, про членів певної соціальної групи (етнічної, гендерної, професійної, тощо). Стереотипізація у сприйнятті людини може мати два різних *наслідки*. З одного боку, вона спрощує процес побудови образу іншої людини, скорочує необхідний на це час; з іншого – при включенні цього механізму може відбутися зрушення в бік якої-небудь оцінки, що може створити упередженість або, навпроти, переоцінку реальних властивостей об'єкта сприйняття. Когнітивною основою стереотипізації є селекція, обмеження, категоризація великої маси соціальної інформації, що сприймається людиною. Мотиваційною основою цього механізму є оціночна поляризація на користь своєї групи, яка дає людині почуття належності та захищеності. Г. Теджфел виділяє чотири *функції* стереотипів: селекція соціальної інформації; створення і підтримання позитивного «Я-образу»; формування і підтримка групової ідеології, яка виправдовує і пояснює поведінку групи; створення і підтримка позитивного «ми-образу».

Стереотип – це образ, полярний за знаком оцінки, жорстко фіксований, що не припускає сумніву в його істинності, спонукаючи до чіткої однозначної думки, дії. В суспільній свідомості стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про модель поведінки, риси характеру представників соціальних груп, націй, статей.

Стереотипи виникають як відповідь на реальні взаємовідносини груп, вони насичуються емоціями, які характерні для процесу соціальної взаємодії, при якій і

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

виникають. Стереотипи можуть створювати власну реальність, вони спрямовують соціальну взаємодію в таке русло, що індивід, який сприймається стереотипно, починає своєю поведінкою підтверджувати стереотипні уявлення про себе іншої людини. Стереотип, що має здатність створювати нову реальність, отримав назву «стереотип очікування».

Соціальний стереотип є універсальним інструментом розпізнавання і передачі суспільно значущої інформації в процесах взаємодії людей з навколишнім світом і один з одним.

На сучасному етапі зустрічаються два *різновиди* визначення стереотипу: *динамічний* стереотип – відносно стійка система умовно-рефлекторних реакцій вищих тварин і людини на звичні подразники, і *соціальний* стереотип – схематичний, стандартизований загальнозначимий образ або емоційно забарвлене і стійке уявлення про певне явище або об'єкт, в якому висловлюється звичне ставлення, що склалося під впливом умов їхнього буття і попереднього досвіду.

Розрізняють наявність двох функціональних *рівнів* соціальних стереотипів – групового та індивідуального. Стереотипи *індивідуальні* – характеристика схематизованих, шаблонних, емоційно-оцінних і стійких установок людини до будь-якого соціального об'єкта (людини, групи, явища), що склалося внаслідок соціальних умов і узагальнення попереднього особистого життєвого досвіду індивіда. Вони відіграють неоднозначну роль в житті людини – спрощують соціальне буття, скорочуючи витрати на пізнання нового, допомагають орієнтуватися в тих обставинах, які не потребують аналітичного, індивідуального відповідального рішення; проте відіграють негативну роль у ситуаціях, коли потрібна об'єктивна інформація, її аналітична оцінка в нових соціокультурних умовах, створюючи основу до неприязні нововведень, інновацій.

Стереотипи позитивні формують ставлення до соціальних об'єктів на підставі точного узагальнення, що є правдивим (люди похилого віку менш активні). Позитивні точні стереотипи є навіть бажаними у суспільстві, оскільки спрощують соціальну картину світу, процес соціалізації, вони є проявом «чутливості» до соціокультурних відмінностей. Проблема зі стереотипами виникає тоді, коли вони є занадто узагальненими (ставлення до людини виключно на основі її ідентифікації з певною

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

соціальною групою) або явно неточними. *Неточні стереотипи* (наприклад, стереотип фізичної привабливості – фізично привабливі люди мають соціально бажані якості) стають основою формування негативних стереотипів. *Негативні стереотипи* транслюють однобічні, перекручені уявлення, негативні емоції, переконання і, як правило, дискримінаційну поведінку одних соціальних суб'єктів стосовно інших, що склалася в умовах дефіциту інформації і упереджень, характерних для даного суспільства. Основою негативних стереотипів можуть бути емоційні асоціації, потреба виправдати поведінку, негативні переконання. Саме на їх підставі виникають різноманітні міжособистісні та соціальні конфлікти.

Стереотипи як на індивідуальному, так і груповому рівнях виконують такі *завдання*: селекцію соціальної інформації, її схематизацію, генералізацію і спрощення (когнітивна функція), створення і підтримку образу «Я» особистості або образу «Ми» групи (ціннісна функція). У науковій літературі відзначається, що будь який стереотип виконує також завдання забезпечення певної поведінки (власне соціальна функція) залежно від традицій і етнічної своєрідності культури, в яку занурені конкретний індивід або соціальна група. Стереотипи регулюють процеси ідентифікації та формування соціальної ідентичності особистості. Соціальні стереотипи засвоюються людиною з того моменту, як тільки вона починає ідентифікувати себе з конкретним суспільством, культурою, певної соціальною групою і усвідомлювати себе їх членом.

Стереотипи негативного ставлення або поведінки супроводжуються негативними емоціями (гнівом, відразою, презирством), трансформуються в загальну антипатію і нетерпимість по відношенню до того чи іншого об'єкту, що викликав негативні емоції. Їх сутність полягає у відкритому, явному, вербальному і поведінковому вираженні неприязні, відштовхування, ворожнечі. У стереотипах значною мірою акцентований ціннісний і антиціннісний компонент, і тому нетерпимість розглядається як наслідок і втілення соціального стереотипу в дії. Будучи причиною утворення соціальних стереотипів і результатом їх виникнення, сама нетерпимість згодом може зводитися в ранг стереотипу – відношення негативізму та нетерпимості до будь-кого або будь-чого закріплюється в суспільній свідомості як стереотип.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

За змістом, тобто за спрямованістю на певний соціальний суб'єкт, стереотипи структурують на: етнічні, гендерні, расові. Наприклад, стереотипи етнічні – відносно стійкі уявлення про моральні, розумові, фізичні та соціальні якості, притаманні представникам різних етнічних спільнот.

Стереотипи є невід'ємною частиною соціальної культури суспільства від мікро- до макрорівня, функціонування стереотипів можна пояснити існуванням стійкого зв'язку між сприйняттям об'єктів під певним кутом зору і відповідною повторюваною поведінкою, омасовінням свідомості і поведінки людей, особливостями маніпулювання ними, витоки нетерпимості в міжособистісних і міжгрупових стосунках людей, взаємозв'язок процесів ідентифікації особистості зі станами її життєдіяльності та ін.

Література

1. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу : [навч. посібник] / Валентина Москаленко. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 448 с.
2. Андрєєва Г.М. Социальная психология : [уч. пособие] / Галина Андреева. — М. : Наука, 1994.— 324 с.
3. Москаленко В.В. Соціальна психологія: [підручник] / Валентина Москаленко. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 688 с.
4. Рижанова А.О. Енциклопедія фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І.Д. Зверєвої. — К. , Сімферополь: Універсум, 2012. — С. 398—401.
5. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс ; перевод с англ. — СПб. : Питер, 1996. — С. 435—436, 680—681.

© **Сергій Товщик**

СТИГМАТИЗАЦІЯ (STIGMATIZATION) (з гр. *stigma* — ярлик, тавро, пляма)– процес застосування стигми: перенесення дійсних чи уявних якостей, притаманних усій групі, на окремих її представників; процес виокремлення індивідів на підставі їхніх негативних, неприйнятних індивідуальних рис (уявних чи дійсних) з їх відсторонення чи ізоляції; процес соціального маркування людей, наліплювання ярликів.

Феномен негативного сприйняття як формування упередженого ставлення до об'єкта когнітивного процесу за рахунок часткової або повної дискредитації учасників соціальної взаємодії в західній соціології одержав назву стигматизація.

Стигматизація – це упереджене ставлення до людини, пов'язане з її статусом, глобальне явище, яке зустрічається в усіх країнах світу, динамічний процес знецінення

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

особистості, що певною мірою дискредитує людину в суспільній колективній свідомості. Стигматизація діє шляхом створення і відтворення соціальних структур влади, ієрархії, класовості та виключення, перетворення відмінності в нерівність.

Соціальна стигматизація призводить до негативного маркування, виокремлення людини на тлі інших. Завдяки цьому індивід «випадає» з формальної або неформальної організаційної структури суспільства, поповнює ряди маргіналів. В умовах сучасного суспільства стигматизація посилюється практично в усіх сферах соціальних взаємодій – міжетнічних, релігійних, сімейних, політичних, професійних тощо. Це – якісний показник насичення масової свідомості негативними стереотипами. Ключовим поняттям у даному контексті стає концепт стигми.

Стигма – фізична або соціальна ознака, що девальвує соціальну ідентичність індивіда, роблячи його непридатним для широкого соціального сприйняття. У той же час стигма – це своєрідний негативний штамп, ярлик, стереотип. Проте, якщо стереотип – це стійкий, емоційно насичений образ, то стигма – очевидна соціальна ознака, риса характеру, що виражає якусь ганебну властивість індивіда, через що він виключається з числа «нормальних». Стигма – це властивість, на підставі якої конструюється негативний стереотип. Усі стигми, як правило, носять характер стереотипу, але не всі стереотипи стигматизовані.

Стигматизацію можна розглядати як процес соціальної ексклюзії (соціального виключення), коли відбувається відторгнення індивіда від домінуючих норм і цінностей. Соціальна ексклюзія – процес, що спричинює кризу, недолік або розрив соціальних зв'язків індивіда із суспільством. Поняття соціальної ексклюзії віддзеркалює внутрішні, суб'єктивні переживання стигматизованого індивіда як представника професії, що негативно сприймається.

Стигматизація – реакція суспільства на девіантну, ненормативну, протиправну поведінку особи. Окремі положення теорії стигматизації були сформульовані в 30-70-х рр. 20 ст. американськими вченими в галузі соціальної психології, кримінології та соціології – Ф. Танненбаумом, Е. Лемертом, Г. Беккером, О. Теком, Р. Куїнні, К. Шрагом та ін. Є. Гоффман увів у науковий обіг поняття стигма в своїй однойменній роботі «Стигма» в 1963 році. З того часу починається етап теоретичного осмислення цього

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

поняття, проте здебільшого в межах зарубіжної психології. Є. Гоффман виділяв 3 принципово різні *типи* стигм:

1) тілесні вади;

2) індивідуальні недоліки характеру, що сприймаються як слабівілля (як-от: сплутаність свідомості, судимість, наркоманію, алкоголізм, гомосексуалізм, втрату роботи, спроби самогубства і навіть радикальну політичну позицію);

3) філогенез раси та релігії, що передається від одного покоління до іншого, і що таврує всіх членів сім'ї.

Сучасний швейцарський психіатр Асмус Фінзен виділяє децю інші *види* стигм:

1) вроджена стигма;

2) стигма унаслідок хвороби;

3) стигма належності до меншини.

Загалом, *види соціальної стигматизації* можна класифікувати у такий спосіб:

1. *Культурна* стигматизація – соціальні ярлики, укорінені в культурі держави або світовій культурі (наприклад: «чукчі недогадливі», «чума ХХ століття» або «жертви СНІДУ»).

2. *Інституційна* стигматизація – законодавчо закріплена стигматизація (наприклад: «людина, яка мала судимість»).

3. *Особиста* (або внутрішня) стигматизація – упередження проти себе самого, базоване на причетності до чого-небудь несхвалюваного у суспільстві (наприклад: «я – товста», «я – рудий»).

4. *Міжособистісна* стигматизація (наприклад: відмова від зустрічей, ненависть, презирство і насильство).

Важливим є вивчення двох *аспектів* стигматизації – зовнішнього та внутрішнього, а також їх відповідних форм прояву та наслідків, залежно від того, спрямована стигматизація на інших людей або на себе. *Зовнішня* стигма – це стигма щодо оточуючих, чужої групи, і вона може приймати різні форми: спроби людини довести, що вона не належить до цієї групи («Я не такий»); презирливі вислови, «прізвиська»; уникнення контактів і зустрічей з представниками іншої групи; страх (зараження, насильства); насильство й інші форми дискримінації; «менторське», опікувальне

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

ставлення; ігнорування думки й інтересів представників групи тощо. Зазвичай, коли говорять про заборони, мають на увазі здебільшого тільки зовнішню стигму.

Внутрішня стигма – це стигма відносно до групи, до якої належить сама людина, а, отже, така стигма змінює ставлення людини до себе. Внутрішньою стигма називається тому, що, на відміну від зовнішньої, вона зачіпає відчуття власної гідності. Внутрішня стигма може виявлятися у такі способи:

- відчуття власної збитковості, неповноцінності;
- спроби довести, що ти кращий, ніж інші представники групи, що ти не такий, «як вони всі»;
- нездатність налагодити стосунки з людьми, котрі не належать до цієї (референтної) групи;
- нездатність будувати стосунки з людьми, що належать до групи;
- страх дискримінації з боку інших людей, у тому числі й необґрунтований, безпідставний;
- негативна думка про людей із стигматизованої групи;
- відчуття безпорадності, відсутність контролю над ситуацією;
- упевненість, що твоя думка й інтереси не мають значення і ні на що вплинути не можуть.

Самостигматизація є серією заборон, пов'язаних із соціальною активністю, які люди накладають на власне життя, що супроводжується відчуттям неповноцінності та соціальної неспроможності. Причому всі атрибути стигми вони почерпнули з тих відомостей, які отримали дітьми поки росли в атмосфері упередженості й упереджень у стосунках. Самостигматизація може привести до депресії, відчуження, занурення в себе, аутизму, формування відчуття власної неповноцінності. Це підриває і виснажує сили вже ослаблених людей, громад, примушує людей звинувачувати себе за те, що вони опинилися в такому скрутному становищі. Соціальна стигматизація може вести до психологічного травмування та дискримінації, тобто до реальних дій, що обмежують права окремої людини чи якоїсь групи.

Проблеми стигматизації та дискримінації тісно пов'язані з психологічними бар'єрами особистості, дією механізмів психологічного захисту – неусвідомленого психічного процесу, спрямованого на зменшення дії психотравми. Усі психологічні

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

захисти фактично є знеціненням, тобто зменшенням, ігноруванням якої-небудь частини реальності.

Термін «знецінення» активно використовується в Європі при вивченні проблем стигматизації, дискримінації та розробці програм подолання цих негативних соціальних явищ. Знецінення має два вектори спрямованості:

1. Людині властиво знецінювати інших людей. Це виявляється у формі соціальної (зовнішньої) стигматизації і дискримінації оточуючих.

2. Людина може знецінювати себе – реагувати, сприймаючи себе як негідну, таку, що не має права на спілкування (внутрішня стигматизація, або само стигматизація).

Література

1. Гурович И. О програмне борьбы со стигмой / Исаак Гурович // Социальная и клиническая психиатрия. — 1999. — Т. 9 ; № 3. — С. 5—8.
2. Кравченкова Г. Н. Стигматизация в контексте современных теорий коммуникации : обзор зарубежных теорий / Галина Николаевна Кравченкова // Вестник Харьков. нац. ун-та им. В.Н. Каразина. Социологические исследования современного общества : методология, теория, методы. — Х. : Издат. центр ХНУ им. В.Н.Каразина, 2009. — № 844. — С. 102—106.
3. Свистунова Г. Н. Стигмированные идентичности : возможности социологического анализа / Галина Николаевна Свистунова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. — Х. : Видавн. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2003. — С. 592—594.
4. Goffman E. Stigma : notes on the management of spoiled identity / Ervin Goffman. — InglewoodCliffs, NJ : PrenticeHall, 1964. — 148 p.

© **Сергій Товщик**

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (TOLERANCE) –поважання, сприйняття та розуміння багатогорізноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини; обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність можна розуміти як партнерство у спілкуванні, як суб'єкт-суб'єктну взаємодію (І. Бех, А. Петровський); як формування культури діалогу (М. Бахтін, В. Біблер); як формування установок толерантної свідомості (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); як здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки,

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що в сумі складає основу відмови від агресії (С. Бондирєва, Д. Колесов).

Вперше «толерантність» з'являється в латиській мові, в якій існують два дієслова зі значенням «терпіти»: «pati» і «tolerantia». Перше означає смирення, терпіння, друге – не просто смиренне терпіння, а як стійка активна позиція людини, добровільне перенесення страждань. Саме поняття «толерантність» увійшло в науковий ужиток у XVI ст. за часів Нантського едикту 1598 р.

У сучасній філософії найбільш глибоко проблеми толерантності розробляються М. Хом'яковим («Толерантність: парадоксальна цінність»), В. Лекторським («Про толерантність, плюралізм і критицизм»), який розробив філософські моделі толерантності, створив класифікації цього явища; Н. Кругловою (вивчала генезис та типологію толерантності), Е. Магометовой (розглядала толерантність як принцип культури) та ін. Проблеми формування відносин знайшли своє відображення в роботах Б. Ананьєва, О. Асмолова, Т. Веретенко, А. Лазурського, А. Мудрика, В. Мясичева, С. Рубінштейна, В. Свідерського, В. Соловйова, Л. Філяніної та інших. Дослідники Дж. Морено та К. Роджерс займалися проблемою толерантності на рівні міжособистісних відносин. Вперше питання про педагогічну толерантність підняв М. Бубер («Я і ти»). Поступово виникла необхідність створення нового напрямку в педагогічній науці – педагогіка толерантності (в Росії її вперше описав В. Тишков), вивчали різні боки толерантності А. Глебов, Е. Громова, Л. Іванова, В. Козлов, Н. Лебедева, З. Мубинова, О. Непочатих, М. Рожков, В. Соколова).

О. Шаук пропонує наступну сутнісно-психологічну характеристику толерантності в контекстах різних методологічних підходів:

— *аксіологічний підхід* (І. Бубіс, Є. Бистрицький, П. Гарнсей, Е. Гуссерль, П. Ніколсон, А. Погодіна, Б. Уільямс) визначає толерантність як «цінність у собі», тобто як дієву здатність до терпимості, милосердя, любові, і характеризує високу зрілість ціннісно-смыслові сфери людини; ознаки-риси толерантності: цінність, співіснування з усім інакшим, подолання насильства, терпимість, безконфліктність, визнання за іншими права на володіння істиною, активна позиція, основа для духовного зростання;

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

— *ідеально-типологічний підхід* (Р. Друа, І. Кант, Д. Рафаель, Дж. Ролс) інтерпретує толерантність як моральний обов'язок; ознаки-риси толерантності: норма моралі, моральний ідеал, принцип взаємності та справедливості, право вільного самовираження, ідеал свободи;

— *конфліктологічний підхід* (Б. Капустін, Ш. Муфф, Ж. Лаклау) відображає толерантність як активне взаємопроникнення культур, переконань тощо; ознаки-риси толерантності: активне взаємопроникнення, конструктивне опоненство, плюралізм, демократія;

— *онтолого-історичний підхід* (Л. Скворцов, М. Уолцер) відстежує динаміку розвитку та становлення толерантності як певного способу співіснування груп у процесі історичного розвитку людства; ознаки-риси толерантності: моральний принцип, взаємна повага, ділове співіснування, неагресивне протистояння, суперечність, прийнята відмінність;

— *гносеологічний підхід* (О. Мезенцева, А. Скрипник) обґрунтовує недосконалість власних знань і можливість пізнання істини та іншого знання; ознаки-риси толерантності: (не) достовірність, (не) істинність, (не) реальність, співвідношення з іншим;

— *ксенологічний підхід* (Т. Алексіна) базується на утвердженні різного ставлення до чужого, іншого, альтернативного; ознаки-риси толерантності: усвідомлене прийняття, повага, емпатія, співчуття, байдужість, нормування взаємостосунків;

— *екзистенційно-гуманістичний підхід* розглядає толерантність як спосіб буття і вершинний рівень його досконалості; ознаки-риси толерантності: цілі, цінності, пріоритети, вільний вибір, життєва позиція, сенс життя, відповідальний вибір;

— *соціокультурний підхід* (О. Якимович) реалізує толерантність як інтенцію загальнолюдських потреб та інтересів, засадничих передумов, соціальних зв'язків та форм комунікативно доцільних відносин; ознаки-риси толерантності: діалог, роз'яснення, переконання, співробітництво, взаємодопомога, порозуміння, компроміс, відкритість переживанням і світу тощо;

— *вітакультурний підхід* (метапідхід) (А. Фурман) уможливорює досягнення вищих рівнів толерантності у життєдіяльності різних суб'єктних організованостей (особа, група, етнос, нація, соціум, людство) шляхом налагодження повноцінних, передусім у

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

соціально-психологічному форматі, взаємодій і взаємостосунків; заперечує агресію та інтолерантність у будь-яких формах; ознаки-риси толерантності: паритетність взаємостосунків, гуманність поведінки і вчинків, взаємо- і самоповага; єдиний для всіх, чітко рубрикований, психолого-педагогічний зміст; ситуативна само актуалізація, соціальне здоров'я, спонтанність і духовність, інноваційно-психологічний клімат, духовна аура, взаємо- і самотворення.

За іншою класифікацією в сучасній науковій літературі можна виділити чотири основні методологічні підходи до розуміння толерантності:

— *аксіологічний підхід* пояснює толерантність як «цінність-в-собі» (Г. Маркузе, П. Ніколсон) або, принаймні, як одну з цінностей ліберальної демократії;

— *ідеально-типовий підхід*, прихильники якого (Дж. Ролз та інші представники деонтологічного лібералізму) бачать у толерантності певний моральний ідеал, до досягнення якого суспільству необхідно прагнути. Цей підхід бере свій початок від нормативно-раціоналістичного погляду Е. Канта на толерантність, заснованого на концепції природних невідчужуваних індивідуальних прав;

— *онтолого-історичний підхід* розглядає толерантність як певний спосіб співіснування груп в історії. Такий підхід використовує М. Уолцер у своєму дослідженні, присвяченому п'яти режимам толерантності;

— *конфліктний дослідницький підхід* до толерантності детально розробляють Ш. Муфф, Ж. Лаклан, Б. Капустін. Згідно з ним, толерантність – це не скасування боротьби, не протилежність їй, а ніщо інше, як боротьба в певних межах, які не можна визначити апріорно, оскільки їх формує практика боротьби.

У теорії сучасного наукового знання, виокремилися різні підходи розуміння феномену «толерантність», тому наявні різні, позбавлені єдності, контексти у визначенні його сутності:

— *медико-біологічний підхід* — адаптація організму до несприятливих впливів; витривалість до болю (О. Головаха, С. Степанов, Л. Шайгерова та ін.);

— *філософський підхід* — готовність стало і з гідністю сприймати особистість або річ (В. Біблер, О. Довгополова, Н. Федоров та ін.);

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

— етичний підхід— терпіння, терпимість, витримка, готовність до примирення (І. Горський, Ю. Іщенко та ін.);

— політичний підхід — поваги до свободи іншого, думок, поведінки, політичних, релігійних поглядів (С. Вдович, І. Іванюк, Г. Солдатова та ін.);

— соціологічний підхід — вибачення, милостивість, делікатність, співчуття, прихильність до іншого (О. Єременко, М. Мацковський, П. Сорокін та ін.);

— психологічний підхід — виникнення в індивіда зниження сенситивності до фактів взаємодії (О. Асмолов, О. Бодалев, Л. Виготський, Г. Почепцов, М. Джерелівська, О. Леонтьєв, В. Ложкін, В. Юрчук);

— педагогічний підхід — толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними (О. Безносок, С. Болдирева, С. Бурдіна, В. Калошин, Д. Колесов, К. Уейт, В.Шалін та ін.).

Г. Солатова виділяє наступні види толерантності: *міжпоколіннєва* толерантність – прояв толерантності (поваги, терпіння) відносно представників іншого покоління; *гендерна* – прояв толерантності до представників іншої статі; *міжособистісна* – прояв толерантності у стосунках між людьми; *міжетнічна* – прояв толерантності до представників інших етносів; *міжкультурна* – прояв толерантності до представників інших культур, толерантність в міжкультурних комунікаціях; *міжконфесійна* – прояв толерантності до людей іншої віри, релігійної конфесії; *професійна* – прояв толерантності стовно представників інших професій; *управлінська* – прояв толерантності в управлінських стосунках, у взаємодії «керівник-підлеглий»; *соціально-економічна* – прояв толерантності до людей іншого соціального статусу й іншого матеріального достатку; *політична* – прояв толерантності до представників влади і людей, які приймають політичні рішення.

За об'єктами нетерпимості Ю. Жмирова виокремлює наступні види толерантності у соціогуманітарному пізнанні, де толерантність розглядається як об'єкт мислєдіяльності, споглядання і перетворення: *міжособистісна* (толерантність до особистісних особливостей іншої людини); *інтелектуальна* (толерантність до інших поглядів, ідей, думок); *етнічна* (толерантність до іншого етносу); *конфесійна* (толерантність до іншої віри); *міжкультурна* (толерантність до іншої культури); *гендерна* (толерантність до іншої

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

статі); *сексуальна* (толерантність до іншої сексуальної орієнтації); *медична* (толерантність до іншого стану здоров'я); *вікова* (толерантність до іншої соціальної групи).

За науковим упредметненням Дж. Лорсен виокремлює наступні види толерантності у соціогуманітарному пізнанні, де толерантність розглядається як предмет наукового пізнання: *психологічна* (милосердя, співчуття, ввічливість, стриманість і милість); *правова, юридична* (перше принципове вивільнення від державної релігії); *богословська, догматична* (толерантність широких богословських переконань до протилежних поглядів усередині них); *еклесіологічна* (терпимість панівної церкви до інших церков).

Г. Бардієр пропонує наступну узагальнену класифікацію проявів толерантності: *види толерантності за індивідуальними, індивідуальними та соціально-типовими відмінностями* (міжпоколіннева, статева (гендерна), міжособистісна, міжкультурна, міжконфесійна, професійна, управлінська, соціально-економічна, політична толерантність); *типи толерантності за суб'єктами* — особистісна, групова; *типи толерантності за об'єктами*: особистісна, групова, а також ситуативна; *компоненти за аспектами соціального ставлення*: афективний, когнітивний, конативний; *толерантність за компонентами активності особистості*: потреби, мотиви, норми, ціннісні орієнтації, стиль діяльності і соціальна (групова) ідентичність; а також *за рівнями функціонування психіки*: психофізіологічна, психологічна, соціально-психологічна; *рівні за ступенем прояву*: низька, середня, висока.

Почебут Л. Г. визначає наступні компоненти толерантності: *Афективний компонент* показує, наскільки в структурі толерантності представлені емоції, почуття та переживання. *Когнітивний компонент* виражає прагнення індивіда до розуміння, прояву інтересу до думки іншого, уваги до співрозмовника. *Конативний компонент* проявляється як готовність до взаємодії, як поведінкова урівноваженість, не імпульсивної, урівноваженої людини. *Потребо-мотиваційний компонент* відображає бажання, прагнення, соціальну потребу в толерантному ставленні до інших людей. *Діяльнісно-стильовий компонент* проявляється в стійкості, стабільному стилі діяльності, який можна оцінити як толерантний. *Етико-нормативний компонент* включений в

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

структуру толерантності як етична норма. *Ціннісно-орієнтаційний компонент* являє собою толерантність як цінність, яка має для особистості пріоритетне значення. *Особистісно-смысловий компонент* висвітлює в феномені толерантності особистісні смисли, визначає те, що для особистості важлива, добре, бажано, прийнятно. *Ідентифікаційно-груповий компонент* показує, наскільки толерантність людини базується на його ідентифікації себе як члена близької йому групи. *Ідентифікаційно-особистісний компонент* свідчить про те, що толерантність людини базується на його особистій самоідентифікації, і про ступінь сформованості репертуару ідентичностей в сферах можливого прояву толерантності.

Толерантність можна відносити до тих цінностей, які безпосередньо необхідні для формування духовно багаті особистості та фахівця зокрема. Це загальнолюдська якість особистості, що виражається через послаблення її реакції на негативні фактори соціального середовища, вміння розуміти відмінний духовний стан чи інші погляди, терпимо ставитися до них і поважати гідність їх носіїв, переслідуючи мету культурного з'ясування розбіжностей. Натомість толерантність характеризує лише ту особистість, яка відкрита до сприйняття інших культур, здатна поважати багатогранність людської думки та цінностей, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами.

Література

1. Бардиер Г. Л. Социальная психология толерантности / Л. Г. Бардиер. — СПб. : С.-Петербур. ун-т, 2005. — 120 с.
2. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі : [монографія] / О. А. Грива. — К. : Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2007. — 275 с.
3. Декларація принципів толерантності : схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 р. — Б. м. : ЮНЕСКО, Б. р. — 14 с.
4. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Я. В. Довгополова. — Луганськ, 2007. — 20 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
6. Жмырнова Е. Ю. Киноискусство как средство воспитания толерантности у учащейся молодежи : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 «Теория и методология обучения и воспитания (социальное воспитание)» / Е. Ю. Жмырнова. — Тамбов, 2008. — 26 с.
7. Зарівна О. Історична генеза змісту і соціокультурної ролі феномена «толерантність» / Оксана Зарівна // Вища школа України. — 2008. — № 1. — С. 76—81.
8. Лоренс Дж. К. Толерантная установка : прояснение концептуальных проблем / Дж. К. Лоренс // Толерантность : материалы летней школы молодых ученых «Россия—Запад : философские основания социокультурной толерантности». — Екатеринбург ; под ред. М. Б. Хомякова ; Ч. 1. — Екатеринбург : Изд. Уральск. Ун-та, 2001. — С. 158—171.

ДИСКРИМІНАЦІЯ: ВИДИ І МЕТОДИ ПРОТИДІЇ

9. Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур : Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности : [учеб. пособ.] / Л. Г. Почебут. — СПб. : С.-Петербург. ун-т, 2005. — 281 с.
10. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності : [метод. рекоменда.] / Ю. В. Тодорцева. — О. : СВД Черкасов М.П., 2004. — 89 с.
11. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми / О. Шаюк // Психологія і суспільство. — 2010. — №1. — С. 100—111.

© *Інна Палько*